

Δὴλ. Βιβλιοθήκη

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ
ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ

ΧΑΡΙΝ

ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΩΤΕΡΟΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΟΙΣ
ΙΔΙΩΣ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΙΣ

ΜΑΘΗΤΕΥΟΥΣΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. καὶ κηρύκτης τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ.

*Ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ εὐσεβάσει
τοῦ Υπουργείου τῆς Παιδείας.*

ἘΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΗΥΣΗΜΕΝΗ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ.

1882.

Παπαγιάννης
1882.902
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ

Κ Α Τ Η Χ Η Σ Ι Σ

Χ Α Ρ Ι Ν

ΤΗΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΝΩΤΕΡΟΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΟΙΣ
ΙΔΙΩΣ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΙΣ
ΜΑΘΗΤΕΥΟΥΣΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

Τ Η Ο

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. καὶ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ.

*Ἐγκρίσει τῆς Ἱεραῆς Συνόδου καὶ συστάσει
τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας.*

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΗΥΣΗΜΕΝΗ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ.

1882.

Φημισμένης Βασιμαίας

Τῶ ἀναγνώστη.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς παρούσης Κατηχήσεως (1876) προετάξαμεν τὰ ἑξῆς·

« Λαβόντες ἀφορμὴν νὰ διδάξωμεν τὸ μάθημα τῆς Χριστιανικῆς Κατηχήσεως πρὸς μαθητρίαις, εἶδομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἠναγκασμένους νὰ συντάξωμεν ἐπίτηδες κείμενόν τι Κατηχήσεως χάριν αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ἐκδίδομεν νῦν εἰς φῶς, ἐλπίζοντες, ὅτι καὶ ἄλλοις ἴσως δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου. Αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι Κατηχήσεις εἶχον ὑπ' ὄψιν μαθητὰς ἄρρενας, οὐχὶ μαθητρίαις. Καὶ ὁ ἐλαχίστην δὲ πείραν ἔχων τῆς πρὸς κόρας διδασκαλίας, γνωρίζει, ὅτι ὅ,τι πρὸς νέους δύναται νὰ διδαχθῆ, δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ οὕτως ἀπλῶς καὶ πρὸς διδασκαλίαν πρὸς νέας γινομένην. Πολλὰ πράγματα ἐν ταῖς Κατηχήσεσι λέγονται οὕτω γυμνώως καὶ ἀνεπιφυλάκτως, ὥστε οὐ μόνον δὲν δύνανται νὰ ἀφελθῶσιν ἐν τῇ μελέτῃ αὐτῶν κοράσια, ἀλλὰ καὶ νὰ μάλιστα νὰ βλαθῶσι, κινδυνεύοντα νὰ ἀπολέσωσι τὴν αὐτοῖς ἐμφυτον αἰδημοσύνην ἐκείνην, ἣτις εἶναι ὁ ἀριστος στολισμὸς αὐτῶν καὶ ὁ ἀσφαλέστατος φρουρὸς κατὰ πάσης ἠθικῆς παρεκτροπῆς. Ἐὰν λάβῃ ὁ βουλούμενος ὑπ' ὄψιν, τίνα πράγματα λέγονται καὶ πῶς ἐν ταῖς Κατηχήσεσιν ἐν τοῖς περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου καὶ ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς ἐβδόμης ἐντολῆς, καὶ θὰ δικαιοῦσῃ ἡμᾶς πληρέστατα. Τὰ αὐτὰ πράγματα, ὅταν ἢ διδασκαλία γίνηται πρὸς παρθένους, πρέπει νὰ διδαχθῶσιν εὐσχημότερον καὶ μᾶλλον περιχεκαλυμμένως.

Ἐπειτα χάριν τῶν μαθητριῶν πρέπει τὰ πράγματα νὰ ἐκτίθενται σαφέστερον, διότι ἡ διάνοια αὐτῶν δὲν εἶναι πάντοτε ἡσχημένη εἰς τὸ σκέπτεσθαι περὶ θεωριῶν ὅσον ἡ τῶν νέων, καὶ διότι αἱ μαθήτραι συνήθως δὲν εἶναι οὕτω καλῶς προπαρασκευασμένοι καὶ διὰ τοσοῦτων γνώσεων προητοιμασμένοι, μεθ' ὧν ἐκεῖνοι. Πρὸς τοῦτοις ὅταν πρὸς μαθητρίαν διδάσκωμεν τὴν Κατήχησιν, δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν μέλλοντας θεολόγους, καὶ διὰ τοῦτο οὐδεμίαν χρεῖαν εἶναι νὰ πραγματευώμεθα χάριν αὐτῶν τὰς δογματικὰς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας μεθ' ὧν ἐκείνων τῶν λεπτοτήτων καὶ ἀκριβολογιῶν, οἷας συνήθως βλέπομεν ἐν ταῖς Κατηχήσεσι, καὶ αἵτινες ἀρμόζουσι μᾶλλον εἰς ἐπιστημονικὰ δογματικὰ ἔργα. Ἡ Κατήχησις ἐν γένει δὲν εἶναι δογματικὴ σκοπὸς αὐτῆς δὲν εἶναι νὰ ἐκθέσῃ μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς ἀκριβείας καὶ κατὰ πλάτος τὰ δόγματα, χωρὶς νὰ παραλείψῃ μηδὲ τὸ ἐλάχιστον· ἀλλὰ σκοπεῖ μόνον τὰ κυριώτατα ἄρθρα τῆς πίστεως νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς κατηχουμένους. Τὰ τρία λοιπὸν ταῦτα ἐπεδιώξαμεν ἐν τῇ Κατηχήσει ταύτῃ. Πρῶτον ἐγράψαμεν περὶ πολλῶν πραγμάτων εὐσχημότερον καὶ μεθ' ὅλης τῆς προσοχῆς τῆς ἀπολύτως ἀνάγκαιας οὐσης ὅταν μάλιστα ἡ διδασκαλία γίνηται πρὸς νέας· δεύτερον ἐπεζητήσαμεν τὴν ἀπλοπλοΐαν καὶ σαφήνειαν· καὶ τρίτον ἀπεφυγόμεν πᾶν ὅ,τι, πρὸς μαθητρίαν γινομένης τῆς διδασκαλίας, ἐθεωρήσαμεν περιττόν. Ἄλλως ἠκολουθήσαμεν καὶ ἐν τῇ συντάξει τῆς παρούσης Χριστιανικῆς Κατηχήσεως ὡς πρὸς τὸ ὅλον οἰκοδόμημα αὐτῆς τὸ αὐτὸ σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἠκο-

λούθησαν μέχρι τούδε και οι άλλοι ὀρθόδοξοι συγγραφείς τῆς Κατηχήσεως· δηλ. ἐθέσαμεν ὡς βάσιν αὐτῆς ὡς πρὸς μὲν τὰ χριστιανικὰ δόγματα τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσομεν, ὡς πρὸς δὲ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν τὸν δεκάλογον, ὃν ἐρμηνεύομεν. Μόνον ὡς πρὸς τρία σημεῖα θέλει εὑρεῖ ὁ ἀναγνώστης νέον τι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Κατηχήσει, πρῶτον ὅτι ἐν τοῖς περὶ Ἁγίας Γραφῆς ὁμιλοῦμεν πλατύτερον ἢ συνήθως περὶ τῶν βιβλίων αὐτῆς, ἀναφέροντες τὰ κυριώτερα ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, διότι νομιζόμεν, ὅτι οἱ μαθηταὶ οἱ διδασκόμενοι τὰ ἱερὰ μαθήματα, ἐν οἷς ἀνὰ πᾶν βῆμα ἀπαντῶσι παραπομπὰς εἰς τὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἐφ' ὧν κυρίως στηρίζονται τὰ μαθήματα ταῦτα, πρέπει νὰ ἔχωσι γινῶσιν τινα τῶν βιβλίων τούτων (θὰ ἦτο μάλιστα εὐκτέον νὰ ἔχωσι πάντες οἱ μαθηταὶ τὰς ἁγίας Γραφὰς κατ' οἶκον, ἵνα μελετῶντες τὰ ἱερὰ μαθήματα δύνωνται νὰ καταφεύγωσι, τὰς παραπομπὰς ἀκολουθοῦντες, εἰς αὐτὰ τὰ ἱερὰ βιβλία, καὶ νὰ μελετῶσι τὰ σημειούμενα χωρία, ὅπως ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ λόγου κατανοῶσιν αὐτὰ ἀκριβέστερον, καὶ συνειθίζωσιν ἐν γένει εἰς τὴν τοσοῦτον ὠφέλιμον μελέτην τῆς Γραφῆς)· δεύτερον, ὅτι ἐν τῷ περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ γενομένης σωτηρίας κεφαλαίῳ ἐκθέτομεν πλατύτερον ἢ ὡς συνήθως τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου, ἣν οὕτω συντόμως καὶ ἀσαφῶς εὕρισκε τις ἐν ταῖς ἄλλαις Κατηχήσεσιν, ὥστε οὐδεμίαν ἀκριβῆ ἰδέαν αὐτῆς δύναται νὰ ἔχη, καὶ ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσῃ τις, πῶς ἐγένετο ὁ Κύριος σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὅταν ἀγνοῇ τὴν σωτηριώδη καὶ θαυμασίαν διδασκαλίαν

του, δι' ἧς ἐφώτισε τὸν κόσμον καὶ ἔσωσεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πλάνης· καὶ τρίτον ὅτι ἐν τοῖς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐκθετομεν ἐν συντόμῳ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ὅπερ δὲν πράττουσι συνήθως αἱ ἄλλαι Κατηχήσεις. Τοῦτο ἐθεωρήσαμεν ἀναγκαῖον μάλιστα χάριν τῶν σχολείων ἐκείνων, ἐν οἷς δὲν διδάσκεται ὡς ἴδιον θρησκευτικὸν μάθημα ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία.»

«Οὕτω συντεταγμένην προσφέρομεν τὴν Κατήχησιν ταύτην εἰς τὸ κοινόν, εὐχόμενοι ἵνα ἀποδεχθῆ αὐτὴν εὐμενῶς, καὶ ἐλπίζοντες, ὅτι συντελοῦμεν δι' αὐτῆς καὶ ἡμεῖς τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παρ' ἡμῖν θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἣτις ὁμολογουμένως δὲν εὐρίσκεται ἐν ἀνθηρᾷ καταστάσει. Νομίζομεν δὲ, ὅτι ἡ ὅλη ἐκπαίδευσίς τοῦ ἔθνους θάλαλα ἴνη καὶ θά ἦναι ἐλλιπής, ἐφ' ὅσον ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσίς θά γίνηται ἀτελῶς καὶ ἐλλιπῶς. Θά ὀνομάσωμεν ἀληθῶς πεπαιδευμένον τὸν νέον ἢ τὴν νέαν ἐκείνην, οὔτινες ἔχουσι μόνον ἴσως ἱκανὰς φιλολογικὰς, ἱστορικὰς, καὶ φυσικομαθηματικὰς γνώσεις, περὶ δὲ τῶν σπουδαιωτάτων καὶ ζωτικωτάτων ζητημάτων, τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν, ἀφ' ὧν κυρίως ἐξαρτᾶται ἡ ἠθικὴ μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου, περὶ Θεοῦ, περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου, περὶ τῆς φύσεως, τῆς ἀξίας καὶ τοῦ προσρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ περὶ τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ ἑαυτὸν καθηχόντων ἢ δὲν ἔχουσι παντάπασι πεποιθήσεις, ἢ ἔχουσι διεστραμμένας καὶ πεπλανημένας; Ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδεῦσις πρέπει ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της νὰ ἦναι ὁ κορωνὸς τῆς ὅλης ἐκπαίδεῦσεως. Πολίτας ἐναρέτους καὶ μητέρας χρηστὰς θά ἔχωμεν

μόνον, όταν ἀπὸ τῶν σχολείων ἐξερχόμενοι οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν ἀκραδάντους καὶ πεφωτισμένας θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς πεποιθήσεις, ἄλλως ἢ τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ ἠθικῇ ξένη ἢ πολεμία ἐκπαίδευσις μορφώνει μόνον δοκησισόφους ἄνδρας καὶ ματαίας γυναῖκας. Οἱ ἀγαπῶντες τὸν τόπον τοῦτον καὶ ἐπιθυμοῦντες ὑπὲρ αὐτοῦ αἴσιον μέλλον, πρέπει νὰ εὐχωνται καὶ νὰ ἐνεργῶσιν ὑπὲρ τῆς καλλιτέρας θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς ἡμετέρας νεολαίας.»

Ἐν τῇ παρουσίᾳ δευτέρα ἐκδόσει προσετέθησάν τινα πρὸς κρείττονα ἀνάπτυξιν τῶν πραγμάτων, καθ' ἃ πεῖρα μακρὰ ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματός τούτου ὠδήγησεν ἡμᾶς.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Σεπτεμβρίου 1882.

Ἀριθ. Πρωτ. 3045.
Διεκ. 558.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Πρὸς τὸν Κ^{ον} Ἀναστάσιον Δ. Κυριακοῦ καθηγητὴν τῆς
Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἡ Σύνοδος ἐπιστρέφουσα ὑμῖν τὰ ὑποβληθέντα ἀπὸ τῆ χει-
ρόγραφα τῆς ὑφ' ὑμῶν συνταχθείσης χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ
Κατηχήσεως ἐγκρίνει τὴν δημοσίευσιν τούτων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 12 Μαΐου 1876.

† Ὁ Ἀθηνῶν ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, πρόεδρος.

† Ὁ Νάξου ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ.

† Ὁ Καρυστίας ΜΑΚΑΡΙΟΣ.

† Ὁ Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας ΑΝΘΙΜΟΣ.

Ὁ Β'. Γραμματεὺς

(Τ. Σ.) Ἀρχιμ. Δαμασκηνὸς Χριστόπουλος.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1.

Τί είναι Χριστιανική Κατήχησις;

Χριστιανική Κατήχησις είναι ή συνεπτική διδασκαλία περί τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Παράγεται δὲ ή λέξις κατήχησις ἐκ τοῦ ῥήματος κατηχεῖν, τοῦ σημαίνοντος ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ διδάσκειν τινὰ τὰς τῆς θρησκείας ἀληθείας (*).

§ 2.

Τί είναι θρησκεία ἐν γένει;

Θρησκεία είναι ή κοινωνία καὶ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν, ή πίστις εἰς τὸν Θεὸν, ὁ φόβος, ή ἀγάπη, καὶ ή ἐλπίς εἰς αὐτὸν, ἐν μιᾷ λέξει ή εὐσέβεια. Ὄταν τις πιστεύῃ εἰς τὸ Θεὸν, ἔχη δηλ. ἀκράδαντον πεποίθησιν εἰς τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ καὶ ἦναι ἀφωσιωμένος εἰς αὐτὸν, ὅταν φοβῆται καὶ ἀγαπᾷ αὐτὸν, ὥστε μηδὲν νὰ θέλῃ νὰ πράττῃ παρὰ τὸ ἄρῃον αὐτοῦ θέλημα, ὅταν ἐλπίζῃ πάντοτε εἰς αὐτὸν καὶ ἐν

(*) Λουκ. α', 4. Πράξ. ιη', 25. Ῥωμ. β', 18.

των θλίψεων ὧν, ἔχει θρησκευίαν, εἶναι εὐσεβῆς (*). Εἶναι δὲ ἡ θρησκεία ἢ ἡ εὐσέβεια ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ· γεννᾶται δηλ. οὗτος μετὰ τῆς δεκτικότητος πρὸς τὴν θρησκείαν, καθὼς ἀποδεικνύει ἡ ὑπαρξίς τῆς θρησκείας παρ' ἅσασι τοῖς λαοῖς τοῦ κόσμου ἐν οἰαδῆποτε πνευματικῇ καταστάσει καὶ καθ' οἷονδῆποτε χρόνον καὶ ἂν ἔζησαν. Ὡστε πλανῶνται ὅσοι ἐθεώρησαν τὴν θρησκείαν ὡς ἀνθρωπίνην ἐπινόησιν· αἱ ἀνθρώπιναι ἐπιπινόησεις ἀναφαίνονται ἐν ὠρισμένῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ, δὲν εὐρίσκονται δὲ πανταχοῦ καὶ πάντοτε. Ἡ θρησκεία εἶναι καθολικὸν φαινόμενον ἐν τῇ ἀνθρωπότητι. Τὴν καθολικότητα ταύτην τῆς θρησκείας παρετήρησαν ἤδη καὶ οἱ ἀρχαῖοι σοφοί, οἷον ὁ Πλούταρχος (**), καὶ ὁ Κικέρων (***). Ἡ καθολικότης αὕτη τῆς θρησκείας δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῆ, ἐὰν δὲν ἦτο ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλάστου αὐτῇ ἐντεθεῖσα. Πρέπει θε ἡ θρησκεία νὰ ἔχη τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῇ καρδίᾳ, τ. ἔ. πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ αισθάνηται αὐτήν. Ἀνθρωπος, ὅστις ἡ ἔχει τὴν θρησκείαν του μόνον ἐν τῷ νῷ, ἔχει δηλ. ἀπλῶς διαφόρους θρησκευτικὰς γνώσεις, ἢ κατ' ἔθος πράττει ἐξωτερικὰς τινας θρησκευτικὰς πράξεις, δὲν ἔχει πράγματι θρησκείαν. Πρέπει νὰ αισθάνηταί τις τὴν θρησκείαν, ἀπὸ ψυχῆς καὶ καρδίας νὰ πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν, νὰ ἀγαπᾷ αὐτὸν καὶ ἐλπίζει εἰς αὐτὸν, ἵνα ᾗται ἀληθῆς ἡ εὐσέβεια αὐτοῦ, ἵνα ἔχη θρησκείαν.

(*) Ἡ λέξις θρησκεία παράγεται πιθανῶς ἐκ τῆς λέξεως θραξ· οἱ ἀρχαῖοι Θρακες ἐφημίζοντο διὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν αὐτῶν, ἐκ Θράκης δὲ ἤλθον πολλαὶ θρησκευτικαὶ ἰδέαι εἰς τὴν Ἑλλάδα.

(**) Πρὸς Κολώτην λά.

(***) Περὶ νόμων II, 8.

§ 3.

Πόσα εἶναι τὰ εἶδη τῆς θρησκείας;

Τὰς θρησκείας δύναται τις νὰ διαίρησιν εἰς δύο τάξεις, εἰς πολυθεϊστικὰς καὶ εἰς μονοθεϊστικὰς. Πολυθεῖα ἢ εἰδωλολατρεία εἶναι ἡ λατρεία τῶν κτισμάτων ἀντὶ τοῦ κτίσαντος· διὰ τοῦτο καὶ κτισματολατρεία λέγεται. Εἰδωλολατρεία δὲ ἐκλήθη ἡ πολυθεῖα, διότι οἱ πολυθεῖστοι εἰδῶλα ἢ ὁμοιώματα τῶν θεῶν αὐτῶν ποιοῦντες, ἐλάτρευον αὐτά. Ἡ εἰδωλολατρεία εἶναι ψευδὴς θρησκεία, διότι λατρεύεται οὐχὶ ὁ Θεός, ἀλλ' ἡ κτίσις. Τῆς εἰδωλολατρείας τὰ διάφορα εἶδη εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Ὁ φετιχισμὸς, ἡ λατρεία ἀσημάτων πραγμάτων (φετιχ), δένδρων, λίθων καὶ τῶν τοιούτων, ὧν τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα ἢ ἡ ἀρχαιότης ἐμποεῖ ἐντύπωσιν τῷ βαρβάρῳ ἀνθρώπῳ. Ὁ φετιχισμὸς εἶναι τὸ κατώτατον εἶδος τῆς εἰδωλολατρείας καὶ εἶναι ἡ θρησκεία τῶν ἀγρίων λαῶν. Ἀνωτέρα τοῦ φετιχισμοῦ εἶναι ἡ ζωολατρεία, ἡ λατρεία τῶν ζώων, οἷαν εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις. Τὰ ζῶα ἐλατρεύθησαν ἢ ὡς φοβερὰ ἢ ὡς ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις. Ἐπειτα ἔρχεται ἡ ἀστρολατρεία, ὅποια ἦτο ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Περσῶν. Τὰ οὐράνια σώματα ἐφείλκυσαν τὴν λατρείαν τῶν ἀνθρώπων ὡς πολλῶν εὐεργετημάτων αὐτοῖς πρόξενα. Ἄλλο εἶδος τῆς εἰδωλολατρείας εἶναι ἡ ἀχθρωπολατρεία, ὅποια ἦτο ἡ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, ἧτις προῆλθεν ἐκ τῆς θεοποίησεως ἢ διαφόρων δυνάμεων τῆς φύσεως (Πδχ. Ποσειδῶν τῆς θαλάσσης), ἢ ἡρώων, ἀνδρῶν, δηλ. περὶ ὧν διη-

γέιτο ἢ φήμη ὅτι εὐηργέτησαν τὴν ἀνθρωπότητα (Πρακτῆς, Θησεύς), ἢ ἰδεῶν (Ἀθηνα τῆς θείας σοφίας). Τὸ ἀνώτατον εἶδος τῆς εἰδωλολατρίας εἶναι ὁ βραχμανισμὸς καὶ ὁ βουδδισμὸς τῶν Ἰνδῶν καὶ Σινῶν, ὅστις εἶναι πανθεισμὸς, δηλαδή θεοποίησις τοῦ παντός. Τὸ πᾶν, ἢ κτίσις ἐν συνόλῳ, ἐκλαμβάνεται ὡς Θεός· διάκρισις μεταξὺ κτίσεως καὶ Θεοῦ δὲν γίνεται ἐν τῷ πανθεισμῷ, ἀλλ' ἀμφοτέρα συνταυτίζονται. Αἱ δὲ μονοθεϊστικαὶ θρησκεῖαι εἶναι ὁ ἰουδαϊσμὸς, ὁ χριστιανισμὸς, καὶ ὁ ἐξ ἀμφοτέρων τούτων μορφωθείς μωαμεθανισμὸς. Ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ ἢ μωσαϊσμῷ ὑψοῦται ὁ ἀνθρώπος τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἐνός καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, τοῦ ποιητοῦ τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἰουδαϊσμὸς δὲν ἦτο ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τῆς τελείας θρησκείας, ὑπῆρξε μόνον ἡ προπαρασκευὴ εἰς τὴν τελείαν θρησκείαν. Ὁ ἰουδαϊσμὸς εἶχε καὶ τινὰς ἀτελείας. Ὁ Θεὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης θεωρεῖται πρῶτον κυρίως ὡς Θεὸς τῶν Ἰσραηλιτῶν· ἔπειτα ἐκλαμβάνεται ἰδίως ὡς κύριος, ὃν ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ φοβῆται ὡς δούλος· διὰ τοῦτο δούλος Θεοῦ εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ εὐσεβοῦς ἐν αὐτῇ· τρίτον ἡ λατρεία καὶ ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ γίνεται ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς διὰ θυσιῶν, εἶναι λοιπὸν ἐξωτερικὴ. Ὁ ἰουδαϊσμὸς περιεῖχε μὲν ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν πλήρη. Αὕτη παρουσιάζεται ἡμῖν ἐν τῷ χριστιανισμῷ, εἰς ὃν ἐχρησίμευσεν ἐκεῖνος ὡς προετοιμασία, ὡς παιδαγωγὸς καθὼς λέγει ὁ Παῦλος (Γαλ. γ', 24). Ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἔχομεν τὴν τελειοτάτην μορφήν τῆς θρησκείας, τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν αὐτῆς. Πρῶτον ὁ Θεός

αὐτοῦ εἶναι Θεὸς πᾶντων τῶν ἀνθρώπων. «Οὐκ ἔνι, λέγει ὁ Παῦλος, Ἰουδαίος οὐδὲ ἕλληνας, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἔστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. γ', 28). Ἐπειτα θεωρεῖται ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ πλήρης ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Κύριος πάντοτε περὶ Θεοῦ λαλῶν, καλεῖ αὐτὸν πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ ὁ Παῦλος γράφων πρὸς τοὺς χριστιανοὺς, λέγει, «Οὐκ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἰοθεσίας» (Ῥωμ. ἡ', 15). Ἡ λατρεία τέλος ἐν τῷ χριστιανισμῷ τὸ πρῶτον ἀποβαίνει ἐσωτερικὴ, πνευματικὴ, οἷα ἀρμόζει εἰς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι πνεῦμα, καὶ ὅστις ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν ἀφοσίωσιν τῆς καρδίας ἡμῶν, οὐχὶ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ. «Πνεῦμα ὁ Θεός, λέγει ὁ Κύριος παρὰ τῷ Ἰωάννῃ (δ', 24), καὶ τοὺς προσκυνῶντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.» Ὁ μωαμεθανισμὸς, ἡ τρίτη μονοθεϊστικὴ ὀρθοκεία, εἶναι καχότεχνόν τι κρᾶμα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐν ᾧ ἀνέμιξεν ὁ Μωάμεθ καὶ πολλὰς ἰδίας πεπλανημένας καὶ παχυλὰς ιδέας. Ὅτι ἀναδεικνύει αὐτὸν ὑπέρτερον τῶν πολυθεϊστικῶν, εἰδωλολατρικῶν ὀρθοκειῶν εἶναι ὁ μονοθεϊσμὸς αὐτοῦ· τοῦ δὲ Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ πολλῶ μᾶλλον τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπολείπεται ὁ μωαμεθανισμὸς, ἰον διότι παραδέχεται τὸ περωμένον, τὴν ιδεάν δηλ., ὅτι ὁ Θεὸς προδιέταξε προαιωνίως καὶ ἀθαιρέτως τὴν τύχην ἐκάστου, ἥτις ιδέα καταστρέφει τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ὡς παναγάθου πατρὸς καὶ πανσφόρου κυβερνήτου τοῦ κόσμου, καὶ ματαιοῖ τὴν ἐνεργητικότητα καὶ πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου, 2^{ου} ἔχει τὴν πολυγα-

μείαν, ἥτις καθιστᾶ ἀδύνατον τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκογενείας καὶ ταπεινώνει τὴν γυναῖκα, 3ον ἀνέχεται τὴν δουλείαν, ἥτις στερεῖ μέγα μέρος τῆς ἀνθρωπότητος τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, καὶ 4ον ὑπόσχεται τοῖς δικαίοις παχυλὰς ὕλικὰς ἀπολαύσεις ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, ὅπερ ἐξευτελίζει τὴν ἀρετὴν, ὡς γινομένην ἐπὶ ἀποκτήσει τοιοῦτων ὕλικῶν ἀγαθῶν, οὐχὶ δὲ ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν.

§ 4.

Τί εἶναι ἀποκάλυψις ἢ πῶς ἔχει ὁ ἄνθρωπος γνῶσιν περὶ Θεοῦ ;

3) Ὁ ἄνθρωπος ἔχει γνῶσιν περὶ Θεοῦ, διότι αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐφάνέρωσεν ἢ ἀπεκάλυψεν ἑαυτὸν καὶ τὸ θέλημά του εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ παρὰ Θεοῦ αὕτη φανέρωσις ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ θελήματος εἰς τὸν ἄνθρωπον καλεῖται ἀποκάλυψις. Ὁ Θεὸς φανεροῖ ἑαυτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ τῷ ἀνθρώπῳ Ἰον διὰ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως. Παρατηρῶν ὁ ἄνθρωπος τὴν κτίσιν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, τὴν σοφίαν, μεθ' ἧς εἶναι τὰ πάντα ἐν αὐτῇ δεδημιουργημένα, ἀνευρίσκει τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, τὴν παντοδυναμίαν αὐτοῦ καὶ πανσοφίαν, ὅπως βλέπων εἰκόνα τινὰ θαυμάζει τὴν μεγαλοφυίαν τοῦ καλλιτέχνου «Τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, λέγει ἡ Γραφή, (δηλ. αἱ ἀόρατοι αὐτοῦ ιδιότητες) ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται ἢ τε αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις καὶ ἡ θεϊότης» (Ῥωμ. α', 20). 2ον Διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἐν τῇ συνειδήσει φέρει ὁ ἄνθρωπος ἔμφυτον τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ. Ὅταν πράττῃ τὸ ἀγαθόν, αἰσθάνεται χαρὰν,

καὶ ἐσωτερικὴ τις φωνὴ βεβαιοῖ αὐτὸν, ὅτι ὑπάρχει Θεός, ὅστις ὢν ἅγιος καὶ δίκαιος, θέλει βραβεύσει τὸ ἀγαθόν· ὅταν τούναντίον πράττη τὸ κακόν, βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Θεὸς θέλει τιμωρήσει τὸ κακόν. Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη διὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς συνειδήσεως εἶναι γενικὴ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ αὐτῆς εἶχον καὶ οἱ ἔθνικοι γινώσκιν τινα τοῦ Θεοῦ, ἂν καὶ ἀτελεῖ, οἱ δὲ σοφώτεροι αὐτῶν (Πλάτων, Ἀριστοτέλης) ὑψώθησαν εἰς πολλὰς καθαρὰς περὶ αὐτοῦ ἰδέας. Ἄλλ' ἢ ἀληθῆς ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, ἢ κυρίως ἀποκάλυψις, ἐγένετο διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν λοιπῶν Θεοπνεύστων προφητῶν, οἵτινες ἐνεφανίσθησαν ἐν τῷ Ἰσραηλιτικῷ λαῷ, καὶ πρὸ πάντων διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ. Διὰ τῶν ἱερῶν αὐτῶν διδασκαλιῶν ὑψώθη ὁ ἄνθρωπος τὸ πρῶτον εἰς τὰς καθαρωτάτας καὶ ἀληθεστάτας περὶ Θεοῦ ἐννοίας.

§ 5.

Τί εἶνε ἅγια Γραφή;

Τὰ βιβλία τὰ περιέχοντα τὴν κυρίως ἀποκάλυψιν, ἢ τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ θελήματος διδασκαλίαν τοῦ Μωϋσέως, τῶν προφητῶν, τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων, καλοῦνται ἅγια Γραφή. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ θεῖον προέρχεται ἄνωθεν ἐκ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων (Ἰακωβ. α', 17), πιστεύομεν, ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς ἁγίας Γραφῆς οἱ τοσοῦτον ὑψηλὰς ἀληθείας διδάσκοντες ἔγραψαν κατ' ἔμπνευσιν τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἢ φωτιζόμενοι παρὰ Θεοῦ. Ὁ Πέτρος λέγει· «ὕπο πνεύματος ἁγίου φερό-

μενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι » (Β' Πέτρ. α', 21). Διαίρουνται δὲ τὰ βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Διαθήκη ἐν γένει καλεῖται ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ἡ θρησκεία ὡς συνθήκη τις καὶ συμφωνία μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἐν ᾗ ὁ μὲν Θεὸς ἐπαγγέλλεται προστασίαν καὶ ἀντίληψιν τοῖς φυλάττουσι τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, οἱ δὲ ἄνθρωποι ὑποχρεοῦνται εἰς τὴν ἐτήρησιν τούτων τῶν θείων ἐντολῶν (Ἐξόδ. κδ', 7). Διὰ τοῦτο καὶ τὰ βιβλία τοῦ μωσαϊσμοῦ, τῆς παλαιᾶς θρησκείας, ἐκλήθησαν βιβλία Παλαιᾶς Διαθήκης, τὰ δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ, τῆς νέας θρησκείας, βιβλία Καινῆς Διαθήκης. Καὶ ἐκεῖνα μὲν περιέχουσι τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς μωσαϊκῆς ἐν γένει θρησκείας καὶ συνεγράφησαν παρὰ τῶν προφητῶν, ταῦτα δὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τὴν πρώτην ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ συνεγράφησαν παρὰ τῶν ἀποστόλων. Οἱ συγγραφεῖς τῆς Π. Δ. ἔγραψαν ἐν ἑβραϊκῇ γλώσσῃ, μετεφράσθησαν δὲ τὰ βιβλία αὐτῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τῶν ὁ (290 π. Κ.) καὶ εἰς ἄλλας ἀρχαίας καὶ νεωτέρας γλώσσας, οἱ δὲ συγγραφεῖς τῆς Κ. Δ. ἔγραψαν ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ, διότι καθ' οὓς χρόνους ἀνεφάνη ὁ χριστιανισμὸς, ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἦτο ἡ κοινῶς λαλουμένη ἐν τῷ μεγαλειτέρῳ μέρει τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, γνωστῆ οὖσα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Παλαιστίνῃ. Ἡ γενικὴ αὕτη ἐξάπλωσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ ἀξία τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι μεγίστη· διότι οὐδὲν ἄλλο βιβλίον περιέχει ἀληθεστέρως ἰδέας περὶ Θεοῦ

καὶ ἠθικῆς καὶ ἐξοχώτερα παραδείγματα εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς. Ἡ ἀγία Γραφή εἶναι τὸ κλασικώτατον ὀρησκειτικὸν βιβλίον.

§ 6.

Τίνα εἶναι τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης;

Τὰ συγγράμματα τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν εἶπομεν, ὅτι ἀποτελοῦσι τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Εἶναι δὲ τὰ συγγράμματα ταῦτα τὰ ἐξῆς· Ἰον· Ἱστορικά. Τὰ πέντε βιβλία τοῦ Μωϋσέως, δηλ. ἡ Γένεσις, ἡ Ἔξοδος, τὸ Λευιτικόν, οἱ Ἄριθμοὶ καὶ τὸ Δευτερονόμιον, ἐν οἷς περιέχεται ἡ ἀρχαιοτάτη ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ ἱστορία τῶν πατρι-
αρχῶν καὶ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῆς δι' αὐτοῦ δοθείσης νομοθεσίας· τὰ βιβλία τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, τῶν Κριτῶν, τῆς Ρούθ, τῶν Βασιλειῶν καὶ τῶν Παραλειπομένων, ἐν οἷς ἔχομεν τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωϋσέως μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ διὰ τοῦ Ναβουχοδονόσορος (588) καὶ τὰ βιβλία τοῦ Ἑσδρα, τοῦ Νεεμίου, τῆς Ἑσθῆρ καὶ τῶν Μακκαβαίων, τὰ ὅποια διηγοῦνται τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τῆς βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας μέχρι σχεδὸν τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἀνεφάνη ὁ χριστιανισμὸς. 2ον Διδακτικά. Ἰώβ, ποίημα, ὡς ὑπόθεσιν ἔχον τὰ παθήματα τοῦ δικαίου Ἰώβ· ψαλμοί, οἵτινες εἶναι διάφοροι ὕμνοι πρὸς τὸν Θεόν, οἱ πλεῖστοι ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ πεποιημένοι· αἱ Παροιμίαι τοῦ Σολομῶντος, περιέχουσαι διάφορα ἠθικὰ γνωμικά, τὰ πλεῖστα ἔργα τοῦ Σολομῶντος· ὁ Ἐκκλησιαστής, ὁ ὑπό-

θεσιν ἔχων τὴν ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων· τὸ ἄσμα τῶν ἀσμάτων, ἐν ᾧ περιγράφεται ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν λαόν του ὑπὸ τὸν τύπον τῆς ἀγάπης δύο προσώπων· ἡ Σοφία Σολομώντος καὶ ἡ Σοφία Σειράχ, ἀμφοτέρα κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Παροιμιῶν πεποιημένα, καὶ ὁ Τωβίτ καὶ ἡ Ἰουδεῖθ, ἠθικὰ διηγήματα τὸ μὲν πρῶτον περὶ εὐσεβοῦς τινος Ἰσραηλιτικῆς οικογενείας ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν Ἀσσυρίων ἐν Νινευὶ ζώσης, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως Βετυλούας πολυορκουμένης ὑπὸ τοῦ Ὀλοφέρνηου στρατηγοῦ τῶν Ἀσσυρίων διὰ τῆς Ἰουδεῖθ. *3ον Προφητικά.* Τὰ βιβλία τῶν προφητῶν. Οἱ προφῆται ἦσαν ἱεροὶ ἄνδρες, οἵτινες ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ἀνίσταντο ἐν τῷ λαῷ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἤλεγχον μὲν αὐτὸν καὶ τοὺς βασιλεῖς αὐτοῦ, ὡς ἄκις παρεξέτρεποντο ἀπὸ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, ἐπαρηγόρου δὲ καὶ ἐνίσχουον αὐτοὺς ἐν ταῖς συμφοραῖς, ὑποσχόμενοι καὶ βεβαιοῦντες, ὅτι, ἐὰν ἤθελον μετανοήσει καὶ ἐπιστρέψει εἰς τὸν Θεόν, ὁ Θεὸς ἔμελλε νὰ λυτρώσῃ αὐτοὺς ἀπ' αὐτῶν, καὶ νὰ πέμψῃ αὐτοῖς τὸν Μεσσίαν ἢ Σωτῆρα, ὅστις ἤθελε δοξάσει τὸν Ἰσραὴλ, συγχρόνως δὲ ὀδηγήσει καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη εἰς τὴν ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ λατρείαν. Τοὺς προφῆτας διακρίνουσιν εἰς μεγάλους, ἐκτενῆ συγγράμματα καταλιπόντας, καὶ εἰς μικροὺς· ἐκεῖνοι εἶναι ὁ Ἡσαΐας, ὁ Ἰερεμίας, ὁ Ἰεζεκιήλ καὶ ὁ Δανιήλ. οὗτοι δὲ οἱ Ὡσηέ, Ἀμώς, Μιχαΐας, Ἰωήλ, Ὁβδιού, Ἰωνᾶς, Ναοὺμ, Ἀββακούμ, Σοφονίας, Ἀγγαῖος, Ζαχαρίας καὶ Μαλαχίας.

Σημ. Πέντε ἐκ τῶν ἀνωτέρω βιβλίων τὴν Σοφίαν Σολομών-

τος, τὴν Σοφίαν Σειράχ, τὸν Τωβίτ τὴν Ἰουδαίθ καὶ τὰ Μακκαθαικὰ οἱ μὲν Ἰαλεξανδρινοὶ Ἰουδαῖοι παρεδέχοντο, οἱ δὲ τῆς Παλαιστίνης ἀπέριπτον. Τὴν τελευταίαν γνώμην ἐκ τῶν χριστιανῶν ἀσπάζονται οἱ διαμαρτυρούμενοι τὸνναντίον ἡμεῖς οἱ ὀρθόδοξοι μετὰ τῶν καθολικῶν τιμῶμεν αὐτά· καὶ δικαίως διότι τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς καθαρωτάτης εὐσεβείας διήκει καὶ δι' αὐτῶν, ὅπερ ἐπικρατεῖ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς βιβλίοις τῆς Βαλκαῖας Διαθήκης.

§ 7.

Τίνα εἶναι τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης;

Τὴν Καινὴν Διαθήκην ἀποτελοῦσι συγγράμματα τῶν ἀποστόλων ἢ μαθητῶν αὐτῶν. Εἶναι δὲ καὶ ταῦτα ἰὸν Ἱστορικά. Ταῦτα εἶναι τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια τοῦ Ματθαίου, τοῦ Μάρκου, τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ βίβλος τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Καὶ ἐκεῖνα μὲν περιέχουσι τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αὐτὴ δὲ περιγράφει τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀποστόλων, δι' ἧς ἐξήπλωσαν τὸ εὐαγγέλιον εἰς τὸν κόσμον, ἰδίως δὲ τὰς πράξεις τοῦ Πέτρου, τοῦ Ἰωάννου, τοῦ Ἰακώβου καὶ τοῦ Παύλου. Τὰ εὐαγγέλια ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι περιέχουσι τὴν καλὴν ἀγγελίαν περὶ τῆς ἐλευσεως τοῦ Μεσσίας ἢ τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ. Ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξαν μαθηταὶ τοῦ Κυρίου, ὁ Μάρκος μαθητὴς τοῦ Πέτρου καὶ ὁ Λουκᾶς μαθητὴς τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου. 2ον Διδακτικά. Ταῦτα εἶναι ἐπιστολαί, ἃς ἔγραψαν οἱ ἀπόστολοι πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας ἢ πρόσωπα. Ἐχομεν πρῶτον δεκατέσσαρας ἐπι-

στο λάς τοῦ Παύλου πρὸς Θεσσαλονικεῖς 2, πρὸς Ῥωμαίους, πρὸς Γαλάτας καὶ πρὸς Κορινθίους 2, πρὸ τοῦ 59 μ. Χ. γραφείσας· πρὸς Κολασσαεῖς, πρὸς Ἐφεσίους, πρὸς Φιλιππησίους καὶ πρὸς Φιλήμονα ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς φυλακίσεως τοῦ Παύλου ἐν Καισαρείᾳ καὶ Ῥώμῃ (59—63)· καὶ πρὸς Τιμόθεον 2, πρὸς Τίτον καὶ πρὸς Ἐβραίους γραφείσας μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς ἐν Ῥώμῃ φυλακίσεως ἀπελευθέρωσιν μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (64—66). Ὁ Παῦλος πρὶν ἐπιστραφῆ εἰς Χριστὸν, ἦτο φαρισαῖος πεπαιδευμένος τὴν ἰουδαϊκὴν θεολογίαν καὶ διώκτης τῆς ἐκκλησίας. Ἐπιστραφεὶς ὁμῶς ἀπέβη ὁ θερμότερος τοῦ εὐαγγελίου κήρυξ, ἐν δὲ ταῖς ἐπιστολαῖς του ὑπερήσπισε κατὰ τῶν Ἰουδαίων τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν, ἀποδεικνύων, ὅτι ὁ μωσαϊκὸς νόμος δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ τὸν κόσμον, καὶ ἡ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ζητηθῆ διὰ τῆς εἰς Χριστὸν, πίστεως. Ἡ γλῶσσα τοῦ Παύλου εἶναι πλήρης δυνάμεως (Πρβλ. Β' Κορινθ. ζ', 3—10, ια', 22—29. Ῥωμ. η', 35—39), ἀν καὶ δὲν ἀκολουθῆ πάντοτε τοὺς κανόνας τῆς ῥητορικῆς. Ἐκτὸς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ἔχομεν δεύτερον καὶ ἐπτά ἄλλας ἐπιστολάς, αἵτινες, ἐπειδὴ αἱ πλεῖσται αὐτῶν δὲν ἀποτείνονται πρὸς ὠρισμένην ἐκκλησίαν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς καθ' ὅλον τὸν κόσμον διεσπαρμένους χριστιανούς, ὠνομάσθησαν καθολικαί. Εἶναι δὲ ἡ τοῦ Ἰακώβου, τοῦ Πέτρου 2, τοῦ Ἰωάννου 3, καὶ τοῦ Ἰούδα, ἀδελφοῦ τοῦ Ἰακώβου. Βον ἐν προφητικόν. Τοῦτο εἶναι ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου. Διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἠθέλησεν ὁ Ἰωάννης νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς καταδιωκόμενους παρὰ τε

τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν ἐθνικῶν Ῥωμαίων χριστιανοῦς, προλέγων ὡς βέβαιον τὸν μέλλοντα θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἐπιχειμένην πτῶσιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τῆς ἐθνικῆς δεισδαμονίας.

§ 8.

Ποῦ περιέχεται ἐν περιλήψει ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία;

Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία περιέχεται ἐν περιλήψει τὸ μὲν ἐν τῷ σ υ μ β ὀ λ ῳ τῆς πίστεως, τὸ δὲ ἐν τῷ δεκαλόγῳ, καὶ ἐν ἐκείνῳ μὲν εὐρίσκονται ἐν περιλήψει αἱ θεωρητικαὶ ἀλήθειαι τοῦ χριστιανισμοῦ, ἢ τὸ τί πρέπει νὰ πιστεύωμεν, ἐν τούτῳ δὲ αἱ πρακτικαὶ αὐτοῦ ἀλήθειαι ἢ τὸ τί πρέπει νὰ πράττωμεν· ἐκεῖ τὰ χριστιανικὰ δ ὀ γ μ α τ α (*), ἐνταῦθα ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ. Τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον συνετάχθη ἐν ταῖς δύο πρώταις οἰκουμενικαῖς συνόδοις ἐν Νικαίᾳ (325) καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (381), εἶναι τὸ ἀκόλουθον.

Α'. Πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν πατέρα, παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων.

Β'. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρω-

(*) Δόγμα ἐκ τοῦ δοκεῖν σημαίνει δόξασιν.

πήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφὰς καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος.

Γ' Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν.

Δ'. Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν.

Ε'. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Σ'. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

Τὸ σύμβολον τοῦτο διδάσκει, ὅτι ὁ χριστιανὸς πιστεύει Ἰον εἰς τὸν ἓνα Θεόν, τὸν Ποιητὴν τοῦ κόσμου· 2ον εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὅστις ἔσωσε τὸν κόσμον· 3ον εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ζωοποιῶν τὰ πάντα· 4ον εἰς τὴν ἐκκλησίαν· 5ον εἰς τὸ βάπτισμα· καὶ 6ον εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Ταῦτα εἶνα τὰ κυριώτατα ἄρθρα τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ὁ δὲ δὲκάλωγος, ὅστις ἐδόθη μὲν διὰ τοῦ Μωϋσέως τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ (Ἐξόδ. κ'), ἐπεκυρώθη δὲ παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ ἐτελειοποιήθη ἐπεξηγηθεὶς κατὰ ἔννοιαν ὑψηλοτέραν (Ματθ. ε', σ' καὶ ζ'), καὶ ὅστις περιέχει περιληπτικῶς πάντα τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, εἶναι οὗτος.

Α'. Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, οὐκ ἔσονται σοι Θεοὶ ἕτεροὶ πλὴν ἐμοῦ.

Β'. Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλόν, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς, οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς.

Γ'. Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ

Δ'. Μνήσθητι τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων ἀγιάζειν αὐτήν. Ἐξ ἡμέρας ἔργα καὶ ποιήσεις πάντα τὰ ἔργα σου, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου.

Ε'. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς.

ς'. Οὐ φονεύσεις.

Ζ'. Οὐ μοιχεύσεις.

Η'. Οὐ κλέψεις.

Θ'. Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ.

Ι'. Οὐκ ἐπιθυμήσεις ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστί.

Ἡ ἔννοια τῶν δέκα τούτων ἐντολῶν εἶναι. 1ον Μὴ ἐχῆς ψευδεῖς Θεοῦς. 2ον Μὴ κάμῃς εἰδωλα. 3ον Μὴ μεταχειρίζου ἀνευλαβῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. 4ον Τῆρει τὰς ἀγίας ἡμέρας. 5ον Τίμα τοὺς γονεῖς σου. 6ον Μὴ προσβάλης τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον. 7ον Μήτε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. 8ον Μήτε τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. 9ον Μήτε τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. 10ον Μὴ ἐπιθυμῆς τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα.

Τὸ σύμβολον τῆς πίστεως καὶ τὸν δεκάλογον τοῦτον ἐξηγεῖ ἡ Κατήχησις, καὶ οὕτω ἐκθέτει τὴν διδασκαλίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀναπτύσσουσα τὰς ἀ-

ληθείας αὐτῆς ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, δηλ. τῆς ὁμοφώνου διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ ἐκ τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Σημ. Ἡ ἡμετέρα ὀρθόδοξος ἐκκλησία κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους, οἵτινες ὡς μόνην πηγὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀποδέχονται τὴν Γραφὴν, δέχεται ὡς πηγὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας πρὸς τῇ Γραφῇ καὶ τὴν παράδοσιν, δηλ. τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, ἀποκρούουσα τὴν γνώμην τῶν διαμαρτυρομένων, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀποστόλων ἡ ἐκκλησία ἀπεπλανήθη, τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ ἐγκατέλειπεν αὐτήν. Εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀπίθανον, ὅτι οἱ ἄμεσοι τῶν ἀποστόλων μαθηταὶ καὶ ἐν γένει οἱ ἀρχαιότατοι ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι, οἱ τοσοῦτον ἐγγὺς τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ ζήσαντες, παρενόησαν ἢ διέστρεψαν τὸν χριστιανισμόν.

§ 9.

Εἰς πόσα μέρη διαιροῦμεν τὴν Κατήχησιν.

Τὴν τάξιν τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως καὶ τοῦ δεκαλόγου ἀκολουθοῦντες, θέλομεν καὶ ἡμεῖς διαίρειναι τὴν Κατήχησιν εἰς τὰ ἐξῆς μέρη. Μέρος Α'. Χριστιανικὰ Δόγματα. Κεφ' Α'. Περὶ Θεοῦ, δημιουργίας τοῦ κόσμου, πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ πτώσεως τούτου διὰ τῆς ἀμαρτίας. Κεφ. Β'. Περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ λυτρώσεως τοῦ ἀμαρτήσαντος καὶ πεσόντος ἀνθρώπου. Κεφ. Γ'. Περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος καὶ τῆς δι' αὐτοῦ τελουμένης ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Κεφ. Δ'. Περὶ τῆς ἐκκλησίας. Κεφ. Ε'. Περὶ μυστηρίων, προσευχῆς καὶ κηρύγματος. Κεφ. ς'. Περὶ μελλούσης ζωῆς καὶ κρίσεως. Μέρος Β'. Χριστιανικὴ ἠθική. Κεφ. Ζ'. Περὶ τῶν δέκα ἐντολῶν.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΗΧΗΣΕΩΣ

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΔΟΓΜΑΤΑ.

ΚΕΦ. Α΄.

*Περὶ Θεοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ δημιουργίας τοῦ κόσμου
καὶ πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου.*

Πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Σύμβ.

§ 10.

Τίνα, ἀποδείξεις ἔχομεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ;

Ὁ χριστιανὸς πιστεύει εἰς τὸν Θεόν, ἔχει δηλ. ἀκλόνητον πεποίθησιν, ὅτι ὑπάρχει Θεός. Πᾶς λογικὸς ἄνθρωπος εἶναι ἠναγκασμένος νὰ παραδεχθῇ τὸν Θεόν. Τὰ πάντα ἀποδεικνύουσιν αὐτῷ τὴν ὑπαρξίν του. Ἴδίως δὲ διὰ τῶν ἀκολούθων ἀποδείξεων ἀποδεικνύουσι τὴν ὑπαρξίν ταύτην τοῦ Θεοῦ. Πρῶτον ἀποδεικνύει τὸν Θεὸν ἡ συνείδησις ἐκάστου ἀνθρώπου, εἰς ὑγιᾶ πνευματικὴν κατάστασιν εὕρισκομένου. Συγγενώμεθα δηλ. μετὰ τῆς ιδέας ταύτης, ἣτις εἶναι τοσοῦτον ἔμφυτος ἡμῖν, ὅσον καὶ ἡ ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἐν γένει αἱ ἔμφυτοι ιδέαι καὶ

τὰ ἔμφυτα αἰσθήματα. Δεικνύεται δὲ ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἔμφυτος ἐκ τοῦ ὅτι ἐκ τοῦ περὶ ἡμᾶς ἀτελοῦς καὶ πεπερασμένου κόσμου δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σχηματίσωμέν ποτε τὴν ἰδέαν τοῦ τελείου καὶ ἀπείρου Θεοῦ, ἐὰν ἡ ἰδέα αὕτη δὲν ἦτον ἐν ἡμῖν ἔμφυτος. Μόνον ὁ ἄφρων λέγει κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν (Ψαλ. ιγ' 1), ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός. Δεύτερον ἀποδεικνύεται ἡ ἀλήθεια τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς μαρτυρίας πάντων τῶν ἐθνῶν περὶ αὐτῆς. Ἦδη καὶ οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ παρετήρησαν, ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε λαός τις, ὅστις νὰ μὴ ἀνεγνώριζε Θεόν τινα· πάντοτε οἱ ἄνθρωποι καὶ πανταχοῦ ἐν οἰκῷ τῆς γῆς ἀναπτύξεως βαθμῶ καὶ ἂν διετέλουν, εἶχον Θεοὺς καὶ ναοὺς λατρείας. Τοῦτο τί ἄλλο σημαίνει, εἰμὴ ὅτι ἡ ἰδέα περὶ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀυθαίρετός τις ἐπινόησις, τυχαίως διαδοθεῖσά ποτε (τυχαία ἐπινόησις δὲν ἠδύνατο πανταχοῦ καὶ πάντοτε νὰ ἀναφαίνηται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων), ἀλλ' ἀναγκαία ἰδέα ἐγκειμένη ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι; Ἰδέα οὕτω καθολικῶς ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μαρτυρουμένη εἶναι ἀναγκαίως ἀληθής. Τρίτον μαρτυρεῖ τὸν Θεὸν αὐτὴ ἡ ὑπαρξίς τοῦ κόσμου. Τὰ ἐν τῷ κόσμῳ κτίσματα δὲν φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεώς των· οὐδὲν αὐτῶν εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὀφείλει εἰς τὰ ἄλλα τὴν ὑπαρξίν του. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, τὸ ὑψιστον τῶν κτισμάτων, δὲν ἠδύνατο νὰ πλάσῃ ἑαυτόν. Ὁ κόσμος ἄλλαις λέξεσιν εἶναι ἀποτέλεσμα· οὐδὲν δὲ ἀποτέλεσμα ἄνευ αἰτίας. Πρέπει λοιπὸν ἀναγκαίως νὰ παραδεχθῶμεν ἀρχικὴν τινα αἰτίαν, ἣτις παρήγαγε τὸν κόσμον, καὶ αὕτη εἶναι ὁ Θεός. Εἶναι δὲ ἄλογον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐκ τύχης προῆλθον τὰ πάντα κατὰ τὰς θεωρίας τῶν ὑλι-

στῶν· διότι ἡ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει, καὶ οὐδὲν ἐξηγεῖ, τυχαίως δὲ οὐδὲν δύναται νὰ γίνη. Καθὼς βλέποντες οἶκόν τινα ἐννοοῦμεν, ὅτι ὑπῆρξεν οἰκοδόμος, ὁστις φιλοδόμησεν αὐτὸν, οὕτως ἀναγκαίως βλέποντες τὸν κόσμον ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ. « Πᾶς οἶκος, λέγει ὁ Παῦλος, κατασκευάζεται ὑπό τινος, ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας Θεός » (Ἑβρ. γ', 41) Τέταρτον ἀποδεικνύομεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς σκοπιμότητος καὶ ἀρμονίας τῆς παρατηρουμένης ἐν τοῦς κτίσμασιν. Ἄν ὁ κόσμος ὡς ἀμορφος ὕλη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐκ τύχης προελθῶν, ἀλλὰ προϋποθέτει ἀρχικὴν τινα αἰτίαν, πολὺ μᾶλλον προϋποθέτει τὴν ἀρχικὴν ταύτην αἰτίαν ὁ κόσμος ὡς σύνολον ὄντων σκοπιμώτατα κατεσκευασμένων καὶ ἀρμονικώτατα συνηρμοσμένων. Διότι ἐκ τύχης νὰ προέλθῃ τοιαύτη ἀρμονία, τίς δύναται νὰ πιστεύσῃ ποτὲ τοῦτο; Ὁ Κικέρων ἐξέφραζεν ἀναντίρρητον ἀλήθειαν, ὅτε ἀπαντῶν πρὸς τοὺς Ἐπικουρείους, οἵτινες ἀπέδιδον τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων εἰς τυχαίαν ἐπισώρευσιν ἀτόμων, εἶπεν, ὅτι τὸ νὰ διατείνηται τις ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἀποκύημα τῆς τύχης, εἶναι τὸ αὐτὸ τῷ νὰ διαθεβαιοῖ, ὅτι ἡ Ἰλιάς τοῦ Ὀμήρου εἶναι ἔργον κυβείας, καθ' ἣν τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου συνανακυκλωμένα ἀναμίγδην καὶ ἀναρριπτόμενα ἀπετέλεσαν διὰ τυχαίας αὐτῶν συναρμογῆς τὸ κείμενον τοῦ θείου ἐκείνου ποιήματος. Ὅσον ἀδύνατον θὰ ἦτο, εἰν ἤθελον ριφθῆ εἰς χάρτην τυχαίως διάφορα χρώματα, νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς τυχαίας ταύτης ἐπισωρεύσεως εἰκῶν τις καλλιτεχνικῆ, τόσον ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ μέγα τοῦτο καλλιτέχνημα, τὸ ὁποῖον κα-

λοῦμεν κόσμον προῆλθεν ἐκ τυχαίας ἐπισωρεύσεως ὀλικῶν μορίων. Ἡ ἁρμονία προϋποθέτει νοῦν· ἡ ἁρμονία τοῦ σύμπαντος πάνσοφον νοῦν. Ἡ Γραφή λέγει ὀρθῶς, ὅτι «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλμ. ιη'. 11). Πέμπτον τὸν Θεὸν ἀπαιτεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς τιμωρίας τῶν κακῶν καὶ τῆς ἀνταμοιβῆς τῶν ἐναρέτων ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ. εἶναι γνωστὸν, ὅτι πολλοὶ κακοὶ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ μὴ ἀνακαλυπτόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης, ἀπολαύουσι πάσης εὐτυχίας καὶ τιμῶνται ἄλλοι δὲ ἀγαθοὶ καὶ ἐνάρετοι παραγνωρίζονται καὶ πάσχουσι μεγάλα κακά. Τοῦτο προφανῶς δὲν εἶναι δίκαιον διὰ τοῦτο ἡ συνείδησις ἡμῶν βεβαιοῖ ἡμᾶς, ὅτι ἀφεύκτως πρέπει ἐν ἄλλῃ τινὶ ζωῇ ἡ δικαιοσύνη νὰ ἱκανοποιηθῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ· τὸ ἀδίκημα τὸ ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων γινόμενον πρέπει ἀναγκαίως ἀλλαγῆναι νὰ ἐκλίπῃ δι' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἀποδεικνύεται ἀναγκαία ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ. Εἰς τῶν μεγίστων φιλοσόφων τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ Κάντιος, εἶναι γνωστὸν, ὅτι ταύτην ὡς τὴν ἰσχυροτάτην τῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποδείξεων ἐθεώρησεν.

Ἐπὶ τοιούτων ἰσχυροτάτων ἀποδείξεων στηρίζεται ἡ ἀλήθεια τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ.

§ 11.

Πῶς δεικνύεται, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἷς;

Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς. «Ἐγὼ εἶμι Κύριος ὁ Θεὸς σου, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ,» λέγει ἡ πρώτη ἐν τολῆ τοῦ δεκαλόγου. Ἐν δὲ τῇ Καὶ νη Δία-

θήκη ἀναγινώσκωμεν, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ζώη, ἵνα γινώσκωμεν τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν (Ἰωάνν. ιζ', 3). Τὴν ἐνότητα ταύτην τοῦ Θεοῦ κηρύττει καὶ τὸ σύμβολον· «ἕνα Θεόν». Καὶ ὁ ὁρθὸς δὲ λόγος δεικνύει, ὅτι μόνον εἰς δύναται νὰ ἦναι ὁ Θεός. Πρῶτον ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ ὡς τελειοτάτου ὄντος ἀπαιτεῖ τὴν ἐνότητα ταύτην. Δύο τέλεια ὄντα δὲν δύνανται νὰ συνυπάρχωσι καὶ ἀποκλείουσιν ἀλλήλα· α') διότι μεταξὺ αὐτῶν ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ὑπάρχη διαφορὰ τις· ἄλλως δὲν θὰ ἀπετέλουν εἰμὴ ἐν ὄν καὶ οὐχὶ δύο. Ἄλλ' ἵνα διαφέρωσιν ἀπ' ἀλλήλων ἔπρεπεν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς νὰ ἐλλείπη τελειότης τις ὑπάρχουσα ἐν τῷ ἑτέρῳ. Τότε ὅμως πῶς δύνανται ἀμφοτέρωθεν νὰ ἦναι τέλεια ὄντα, δηλ. Θεοί; β') δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρχωσι δύο τέλεια, διότι τὸ ἓν θὰ περιώριζε τὸ ἄλλο· πῶχ. ἡ παντοδυναμία τοῦ ἑνὸς θὰ περιώριζε τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἄλλου. Τοιοῦτοτρόπως θὰ ἦσαν καὶ τὰ δύο ἀτελεῖ. Ἐπειτα τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἐνότης ἢ παρατηρουμένη ἐν τῷ κόσμῳ, ἐν ᾧ ἐπικρατεῖ πανταχοῦ ἡ αὐτὴ τάξις, οἱ αὐτοὶ νόμοι. Τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ ὑποστηρίζουσιν ἀλλήλα καὶ τείνουσι πρὸς τὸ αὐτὸ τέρμα. Τοῦτο τί ἄλλο δεικνύει, εἰ μὴ ὅτι εἶναι εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ὁ ποιητὴς τοῦ παντός; Διάφοροι Θεοὶ ἤθελον δώσει εἰς τὸν κόσμον διαφόρους καὶ ἀντιφατικὸς νόμους. Δὲν θὰ ἐβασίλευε δὲ τότε ἡ ἄρμονία ἢ νῦν παρατηρουμένη ἐν τῷ σύμπαντι. Τόσον εἶναι ἀληθὲς τοῦτο, ὥστε πάντες οἱ σοφοὶ τῶν ἀρχαίων λαῶν (Ἡσίοδος, Σοφοκλῆς, Πλάτων, Ξενοφῶν) συνείδον τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ (*).

(*) Μακρίου Δογμ. Α', σελ. 107 κατὰ τὴν γαλλ. μετάφρασιν.

§ 12.

Πῶς ἐννοοῦμεν τὸν Θεόν;

Τὸν Θεὸν ἐννοοῦμεν ὡς τέλειον πνεῦμα. «Πνεῦμα ὁ Θεός» λέγει ὁ Κύριος παρὰ τῷ Ἰωάννῃ (δ', 241). Πνεῦμα δὲ λέγοντες, ἐννοοῦμεν ὄν, τὸ ὁποῖον νοεῖ καὶ ἐλευθέρως θέλει κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ὑλικά ὄντα, τὰ ὁποῖα οὔτε νοοῦσιν οὔτε ἐλευθέραν θέλησιν κέκτηνται. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐννοοῦμεν ἀποδίδοντες τῷ Θεῷ καὶ προσωπικότητα. Ὁ ἀνεπτυγμένος καὶ λογικὸς ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὸν Θεὸν ὡς ὑλικὸν ὄν, ὅπως πράττουσιν οἱ βάρβαροι οἱ λατρεύοντες τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην ἢ ἄλλα ὑλικά σώματα. Διότι τὰ ὑλικά ὄντα εἶναι φύσει περιωρισμένα καὶ ἀτελή, στεροῦνται δὲ πασῶν ἐκείνων τῶν ὑψηλοτέρων ἰδιοτήτων τῆς αὐτοσυνειδησίας, νοήσεως καὶ ἐλευθέρας θελήσεως, μεθ' ὧν εἶναι πεπροικισμένος ὁ ἄνθρωπος. Τὸν Θεὸν δὲ δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὁ ἄνθρωπος κατώτερον ἑαυτοῦ. Ἡ πνευματικότης εἶναι ὅ,τι τέλειον περιέχει ὁ κόσμος οὗτος. Τὸ τέλειον τοῦτο, τὸ ὁποῖον προῆλθεν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀναγκασίως πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Θεὸν ἐν τελειοτάτῳ βαθμῷ. Διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα τέλειον, ὄν δηλ. κέκτημενον τέλειον ἢ πάνσοφον νοῦν καὶ τελείαν ἢ ἀγιωτάτην θέλησιν. Ἡ τελειότης ἐγκείται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ ὄντος ἐκείνου, ἐξ οὗ προῆλθον τὰ πάντα καὶ ὅπερ εἶναι αἰτία ἑαυτοῦ. Ἡ ἀτέλεια θὰ ἦτο ἐξάρτησις τοῦ Θεοῦ ἀπὸ ἄλλου ὄντος, ὅπερ ἀντίκειται εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ Θεοῦ (Ματθ. ε', 48).

§ 13.

Ἀνάπτυσσον τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ ὡς τελείου πνεύματος ἢ τί-
νες εἶναι αἱ γενικαὶ ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ ;

Ὡς τέλειον ὄν ὁ Θεὸς εἶναι ἀναγκαίως 1) ἄπει-
ρος. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πεπερασμένα ὄντα, τὰ ὅ-
ποια περιορίζονται ὑπὸ τοῦ χώρου, ὁ Θεὸς δὲν δύνα-
ται νὰ περιορισθῇ ἐντὸς περιωρισμένου τινὸς χώρου.
Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀνέπτυξε κυρίως ὁ ἀπόστολος
Παῦλος ἐν Ἀθήναις, κηρύττων ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πά-
γου, καὶ εἰπὼν, ὅτι «ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ
πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος Κύριος οὐρανοῦ καὶ γῆς
ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ» (Πράξ.
ἰζ', 24). Οἱ ἀρχαῖοι ἔθνηκοι (καὶ νῦν οἱ εἰδωλολάτραι)
εἶχον τὴν πρόληψιν, ὅτι οἱ Θεοὶ αὐτῶν κατοικοῦσιν ἐν
τοῖς ναοῖς. 2) Ὡς τέλειον ὄν εἶναι ὁ Θεὸς καὶ αἰώ-
νιος ἢ ἄχρονος· δὲν περιορίζεται ὑπὸ τοῦ χρόνου·
δὲν ἔχει ἀρχὴν, οὔτε τέλος· δὲν ὑπῆρξέ ποτε χρόνος,
καθ' ὃν δὲν ἦτο, οὐδὲ θὰ ὑπάρξῃ χρόνος, καθ' ὃν δὲν
θὰ ἦναι. «Πρὸ τοῦ ὄρη γενηθῆναι καὶ πλασθῆναι τὴν
γῆν καὶ τὴν οἰκουμένην ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ
αἰῶνος σὺ εἶ» λέγει ὁ ψαλμωδὸς (Ψαλμ. πθ'. 2). 3)
Ὁ Θεὸς εἶναι ἀμετάβλητος· ἡ μεταβολὴ προϋ-
ποθέτει ἀτέλειαν· τὰ πεπερασμένα ὄντα μεταβάλλον-
ται ἀπὸ ἀτελεστέρων εἰς τελειότερα ἢ τὰνάπαλιν· ἐν
τῷ Θεῷ ὡς τελείῳ οὐδεμία τοιαύτη ἀτέλεια εἶναι δυ-
νατὴ· ἡ μεταβολὴ ἀντιφάσκει εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν
τοῦ Θεοῦ. «Παρὰ τῷ Θεῷ οὐκ ἔστι παραλλαγή, ἢ τρο-
πῆς ἀποσχίασμα,» λέγει καὶ ἡ Γραφὴ (Ἰακώβ. α', 18),
4) Ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρών. Ἐπειδὴ εἶπο-
μεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει ἐν ὀρισμένῳ τινί

τόπω περιορισμένος, δὲν πρέπει ἐντεῦθεν νὰ συμπεράνη τις, ὅτι δὲν εἶναι οὐδαμοῦ. Τοῦτο θὰ ἦτο ἀτέλειά τις, καὶ πᾶσα ἀτέλεια εἶναι μακρὰν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρῶν, εἶναι πανταχοῦ πλησίον ἡμῶν. Ὁ ἄνθρωπος πανταχοῦ δύναται ὑψῶν τὸ βλέμμα του πρὸς τὸν Θεὸν νὰ λατρεύσῃ αὐτόν. «Ἐν αὐτῷ, λέγει ὁ Παῦλος, ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» (Πράξ. ιε', 28). Ὅπου καὶ ἂν εὐρίσκηται ὁ ἄνθρωπος, οὐδέποτε ἄς φαντασθῆ, ὅτι δύναται νὰ διαφύγῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Θεοῦ. «Ποῦ πορευθῶ, λέγει ὁ ψαλμωδός, ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω· ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πάρει· ἐὰν ἀναλάβω τὰς πτέρυγας μου κατ' ὄρθρον καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, καὶ ἐκεῖ ἡ χεὶρ σου ὀδηγήσει με καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου» (Ψαλ. ρλγ'. 10).

§ 14.

Τίνες εἶναι αἱ ιδιότητες τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ;

Αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι ιδιότητες τοῦ Θεοῦ ἀναφέρονται ἐν γένει εἰς αὐτόν ὡς τέλειον ὄν. Ἄλλ' ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, τέλειον πνεῦμα, νοῦς καὶ θέλησις. Τίνες εἶναι αἱ εἰδικαὶ ιδιότητες τοῦ θείου νοῦ ἢ τῆς θείας γνώσεως, καὶ τίνες αἱ τῆς θείας θελήσεως; Αἱ ιδιότητες τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ αἱ ἐξαγόμεναι ἀναγκαίως ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ τελείου πνεύματος, εἶναι αἱ ἑξῆς. Ὁ Θεὸς εἶναι 1) παντογνώστης. Ὁ Θεὸς γνωρίζει τὰ πάντα, οὐ μόνον τὰ παρόντα, ἀλλὰ καὶ τὰ παρελθόντα καὶ τὰ μέλλοντα· τὰ ἐν τῷ φανερῷ πραττόμενα καὶ τὰ

ἐν τῷ κρυπτῷ· οὐ μόνον τὰς προδήλους καὶ δευτερευούσας, ἀλλὰ καὶ τὰς κυρίας καὶ ἀληθεῖς αἰτίας τῶν ὄντων, τὰς τε πράξεις καὶ τὰ διανοήματα καὶ αἰσθήματα ἡμῶν. «Σὺ ἐδοκίμασας καὶ ἔγνωσμε . . . Σὺ συνῆκας τοὺς διαλογισμούς μου καὶ τὴν τρίβον μου», λέγει ὁ ψαλμωδὸς (Ψαλμ. ρλη'. 1—4). 2) Πάνσοφος· οὐ μόνον δηλ. γνωρίζει τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ πάντα σκοπίμως ἐποίησε καὶ διευθύνει. Τὰ πάντα ἐν τῇ κτίσει ἔχουσι σκοπόν τινα, καὶ οὐδὲν ἀσκόπως ἐγένετο. Καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ὅπου ἡ ἀτελής ἀνθρωπίνη ἐπιστήμη δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρη σκοπιμότητα, πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμεν ὑπάρχουσαν τοιαύτην· διότι ἡ ἐν τῷ συνόλω τῆς κτίσεως ἐμφανιζομένη σκοπιμότης δὲν δύναται νὰ λείπη ἀπὸ τοῦ μέρους. Ἄν δὲ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐμβλέπη που αὐτήν, τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀσθενείας τοῦ ἀνθρώπου, ἢ τῆς ἀτελείας τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης. Ἡ πανσοφία τοῦ Θεοῦ εἶναι κατὰδηλος οὐ μόνον ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διευθύνσει τῶν τυγχῶν τῶν ἀνθρώπων, ὀλοκλήρων λαῶν καὶ ἀτόμων. Εἰς μεγάλα πρὸ πάντων γεγονότα τῆς ἱστορίας βλέπει τις τὴν πανσοφίαν ταύτην πρόδηλον. Πῶς δὲν εἶναι φανερῶς ἔργον τῆς θείας πανσοφίας, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς, ἡ ὀρησκεία τῆς ἀληθείας, ἐφάνη καθ' ἣν ἐποχὴν πολιτικῶς μὲν ὁ κόσμος ἦτο ἠνωμένος ὑπὸ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, κοινὴ δὲ γλῶσσα πανταχοῦ ἦτο ἡ ἑλληνικὴ; Πόσον τὰ δύο ταῦτα συνέτειναν εἰς τὴν ταχυτάτην ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶναι γνωστόν. Ἡ Γραφὴ ἐκφράζουσα τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐκδηλουμένην, λέγει· «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργασου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας!» (Ψαλ. ργ', 24).

§ 15.

Τίνες εἶναι αἱ ιδιότητες τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ ;

Ὡς πρὸς τὴν θέλησιν αὐτοῦ ὁ Θεὸς ὡς τέλειος εἶναι ἀναγκαίως 1) ἅγιος, δηλ. θέλει μόνον τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποστρέφεται τελείως τὸ κακόν. Οὐδὲ ἴχνος κακοῦ δύναται ἐν τῷ Θεῷ νὰ ὑπάρχη· ἡ τελεία ἀγιότης ἀνήκει αὐτῷ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὅστις τείνει μόνον πρὸς τὴν τελείαν ἀγιότητα, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ δύναται νὰ φθάσῃ αὐτήν. Ἐν τῷ Θεῷ τὸ ἀγαθὸν βασιλεύει πάντοτε, ἐνῶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συμβαίνει τὸναντίον πάλῃ μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα προηγηθέντος ἀγῶνος. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀποδίδομεν κυρίως οὐχὶ ἀγιότητα, ἀλλὰ ἠθικότητα. Τὸν Θεὸν τὸναντίον καλοῦμεν ἅγιον, οὐχὶ ἠθικόν· ἡ ἠθικότης προϋποθέτει πάλῃν. Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶναι τελείως ἅγιος, καὶ ἡ πηγὴ πάσης ἠθικότητος καὶ ἀγιότητος ἡμῶν, διότι ἡ συνείδησις ἡμῶν ἢ προτρέπουσα ἡμᾶς εἰς ἀγαθὰς πράξεις καὶ ἀπὸ τῶν κακῶν ἀποτρέπουσα εἶναι φωνὴ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ ὀφείλομεν νὰ μιμώμεθα κατὰ τὸ παράγγελμα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ «Γίνεσθε ἅγιοι, ὅτι ἅγιος εἰμὶ» (Α' Πέτρου α', 15). 2) Εἶναι δίκαιος, κρινεὶ δηλ. δίκαιως ἄνευ πάσης προσωποληψίας ἢ μεροληψίας, θέλει δὲ ἀνταμείψῃ καὶ βραβεύσει τὸ ἀγαθὸν καὶ τιμωρήσει τὸ κακόν. Ἡ γαλήνη τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅταν πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ τύψις αὐτῆς, ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης. Ῥητῶς δὲ ὁ Παῦλος λέγει, ὅτι «ὁ

Θεός ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ) (Ῥωμ. β', 6). 3) Ὁ Θεός εἶναι π α ν ἄ γ α θ ο ς, εὐμενῆς δηλαδὴ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ π λ ῆ ρ η ς ἄ γ ἄ π η ς πρὸς αὐτούς. Ἡ δικαιοσύνη του δὲν εἶναι ἄχαμπτος, ἀλλὰ μετριάζεται διὰ τῆς ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας αὐτοῦ. «Ὁ Θεός ἀγάπη ἐστὶ» λέγει ὁ Ἰωάννης (Α' Ἰωάν. δ', 14). Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει ἡ Γραφή. «Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰμὴ εἷς ὁ Θεός» (Ματθ. ιθ', 17). Ἡ ἀγάπη αὐτὴ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι τελεία, διότι εἶναι εὐσπλαγχνος πρὸς τοὺς δυστυχεῖς, μακρόθυμος πρὸς τοὺς πταίοντας πρὸς αὐτὸν, πλήρης χάριτος καὶ εὐνοίας πρὸς πάντας ἐν γένει. 4) Π α ν τ ο δ ῦ ν α μ ο ς· δύναται δηλ. τὰ πάντα· οὐδὲν ὑπερβαίνει τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Ἐκ τῆς παντοδυναμίας του δὲν πρέπει μόνον νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι δύναται καὶ τὸ κακὸν, διότι ὡς π α ν ἄ γ α θ ο ς δὲν δύναται νὰ θέλῃ τὸ κακόν. Εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ ἀποδίδομεν ἀναγκαιῶς καὶ τοῦτο τὸ προσόν, ὅτι εἶναι δημιουργική. Ὁ Θεός δὲν ἔχει δηλ. ἀνάγκη ὕλης καὶ ὀργάνων πλάττωντι, ἀλλὰ δημιουργεῖ, παράγει εἰς τὸ εἶναι καὶ αὐτὴν τὴν ὕλην. «Ὁ Θεός ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ πάντα, ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίησε», λέγει ἡ Γραφή (Ψαλμ. λβ', 9).

Τοσοῦτον ὑψηλὴ εἶναι ἡ περὶ Θεοῦ ἔννοια τοῦ χριστιανισμοῦ.

§ 16.

Τί διδάσκει ἡ ἐκκλησία περὶ ἁγίας Τριάδος.

Ἐν τῷ Θεῷ ὡς πνευματικῶ ὄντι διδάσκει ἡ Γραφή καὶ ἡ ἐκκλησία τριάδα προσώπων πατρὸς, υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Θεός, εἵπομεν ἀνωτέρω (§ 12), εἶναι

πνεῦμα (*). Ὡς τοιοῦτον λοιπὸν πνευματικὸν ὄν κέ-
 κτηται νοῦν καὶ θέλησιν ἐλευθέραν· διότι τοῦτο σημαί-
 νει πνεῦμα, ὄν δηλ. ἔχον νοῦν καὶ θέλησιν. Ὁ θεὸς
 νοῦς καλεῖται καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Σο-
 φία αὐτοῦ. Γεννᾶται δὲ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ καλεῖ-
 ται Υἱὸς Θεοῦ, καθῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι γεν-
 νᾶται παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ἢ σκέψις ἢ ὁ λόγος αὐτοῦ,
 καὶ δύναται νὰ κληθῇ γέννημα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ
 Θεὸς γεννᾷ τὸν λόγον, καλεῖται Πατὴρ τοῦ Λό-
 γου. Ἡ δὲ θεία θέλησις, ἢ ἡ δύναμις, δι' ἧς
 ἐνεργεῖ ὁ Θεὸς, ζωοποιεῖ τὰ πάντα, καὶ ἐνισχύει καὶ
 φωτίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς πᾶν ἀγαθὸν ὁδηγεῖ, κα-
 λεῖται Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, διότι πνευματικῶς καὶ
 ἀοράτως ἐνεργεῖ. Καθῶς δὲ τὸ θέλημα τοῦ ἀνθρώπου
 εἶναι προῖόν αὐτοῦ, οὕτω τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται
 ἢ ἐκπηγάζει ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρός. Τοιοῦτοτρό-
 πως, ὅπως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν
 τὸν ἄνθρωπον, τὸν νοῦν αὐτοῦ καὶ τὴν θέλησιν, οὕτω
 διακρίνομεν ἐν τῷ Θεῷ τὸν Θεὸν Πατέρα, τὸν Λόγον
 ἢ Υἱὸν αὐτοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα. Μόνον πρέπει νὰ σημειω-
 θῇ καλῶς, ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ νοῦς καὶ ἡ
 θέλησις εἶναι ἀπλῶς λογικαὶ δυνάμεις, ἐν τῷ
 Θεῷ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν πρέπει νὰ
 θεωρήσωμεν τὸν Λόγον καὶ τὸ Πνεῦμα οὐχὶ ἀπλῶς ὡς

(*) Πρὸς διασάφησιν τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς Τριάδος μεταχειρι-
 ζόμεθα τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς τὸ θεῖον
 κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγ-
 γραφῶν. Ὁρα Μακαρίου Δογματικῆς Α', 236. Λύγουστι-
 νου de Trinitate I. IX 48. Est quaedam imago Trinitatis ipsa
 mens et notitia ejus, quod est proles ejus ac de se ipsa verbum
 ejus, et amor tertius.

δυνάμεις ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὡς ἴδια πρόσωπα, καὶ πρόσωπα ἀληθῆ, οὐχὶ κατὰ προσωποποιήσιν σχηματιζόμενα. Τοιοῦτοτρόπως ἔχομεν ἐν τῇ θεότητι τρία πρόσωπα, τὸν Πατέρα, τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ Πατὴρ εἶναι θεός, ὁ Υἱὸς θεός καὶ τὸ Πνεῦμα θεός· δὲν εἶναι ὅμως τρεῖς θεοὶ, ἀλλ' εἷς θεός· διότι μόνον τὰ πρόσωπα εἶναι τρία, ἡ δὲ οὐσία μία. Ὁ Πατὴρ εἶναι ἀγέννητος, ὁ Υἱὸς γεννητός, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρός. Αὕτη εἶναι ἡ περὶ Τριάδος διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας. Τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἡ λλοίωσεν ἡδυτικὴ ἐκκλησία μετὰ ταῦτα, καθ' ὅσον προσέθηκεν εἰς τὸ σύμβολον τὴν προσθήκην « καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, » ἐκπορεύεται δηλ. τὸ πνεῦμα, ἣτις ἐγένετο παρανόμως, διότι σύμβολον ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου συνταχθὲν μόνον ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ ἢ ἀναπτυχθῇ. Τὴν προσθήκην κακῶς πράττοντες παρεδέχθησαν καὶ σίδιαμαρτυρομένοι.

§ 17.

Τί διδάσκει ἡ Γραφή περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ;

Ὁ κόσμος δὲν ἐγένετο αὐτομάτως καὶ τυχαίως· αὐτομάτως καὶ τυχαίως οὐδὲν γίνεται· οὐδ' ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχει· διότι οὐδὲν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ πλάσῃ ἑαυτὸ ἢ εἶναι αἰτία ἑαυτοῦ, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, τὸ τελειότερον τῶν πλασμάτων. Ὁ κόσμος εἶναι ἄρα ἀποτέλεσμα καὶ προϋποθέτει αἰτίαν, ὅπως ἡ οἰκία τὸν οἰκοδόμον. Ὁ κόσμος λοιπὸν προῆλθεν ἀπὸ ἀνωτέρας τινὸς αἰτίας ἢ ἐπιήθη παρὰ τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο διδάσκει καὶ ἡ Γραφή (Γεν. α') καὶ

ὁ ὕγιής λόγος παντός ἀνθρώπου, ὡς ἐδείχθη καὶ ἀνωτέρω (§ 10). Ἐποίησε δ' ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ἐξ ἀγάπης ὡς ἀποκάλυψιν τῆς δόξης καὶ τελειότητος ἑαυτοῦ (Ῥωμ. α', 20. Πράξ. ιδ', 17). Κατὰ τὴν Γραφὴν δὲν διέπλασεν ὁ Θεὸς ὕλην τινά, τὴν ὁποίαν εὔρε δῆθεν προϋπάρχουσαν ἀφ' ἑαυτῆς καὶ τυχαίως, ὡς ἐφρόνουν οἱ πλατωνισταί. Ἡ ὕλη δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη ἀφ' ἑαυτῆς, διότι δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἑαυτῇ τὴν ὑπαρξίν· μόνον ὁ Θεὸς εἶναι αἰτία ἑαυτοῦ. Ὁ Θεὸς λοιπὸν προήγαγε καὶ αὐτὴν τὴν ὕλην εἰς τὸ εἶναι. Τοῦτο σημαίνουντες, λέγομεν, ὅτι ἐδημιούργησεν αὐτὴν. Ὁ Θεὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν (τὰ κτίσματα), αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν», λέγει ἡ Γραφή (Ψαλμ. λβ', 9). Τὸ δὲ σύμβολον ἀναφέρει τὴν δημιουργίαν διὰ τῶν λέξεων· «ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὀρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων.» Ὑπὸ τὰ ἀόρατα ἐνόησαν πάντοτε καὶ τὰ οὐράνια πνεύματα ἢ τοὺς ἀγγέλους, ὄντα λογικὰ ἀνώτερα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν τῷ σύμπαντι δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι μόνη λογικὴ ὑπαρξις θὰ ἦτο ἡ ἀνθρωπίνη. Οἱ ἀγγελοὶ ὡς ὄντα λογικὰ μετὰ ἐλευθερίας πεπροικισμένα ἠδύναντο καὶ αὐτὰ νὰ ἀμαρτήσωσι. Τοὺς ἀμαρτήσαντας ἀγγέλους καὶ ἐκπεσόντας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καλεῖ ἡ Γραφή πονηρὰ πνεύματα, δαιμόνια καὶ ἄλλως. Κατὰ τὸν Μωϋσέα (Γεν. α') πρῶτον ἐγένετο τὸ φῶς, δηλ. ἡ φωτεινὴ οὐσία, δεύτερον διεκρίθη ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, τρίτον ἀνεφάνη ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα, καὶ ἀνεβλάστησαν τὰ φυτὰ, τέταρτον ἐφάνησαν ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες,, πέμπτον ἐγένοντο οἱ ἰχθύες καὶ τὰ πτηνὰ, καὶ ἕκτον τὰ τετράποδα καὶ τελευταῖον ὁ

ἄνθρωπος (*). Ἡ ἀκολοουθία αὕτη τῆς δημιουργίας τῶν κτισμάτων κατὰ τὴν μωσαϊκὴν γένεσιν εἶναι φυσικωτάτη· διότι τὰ ζῶα δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναφανῶσι πρὶν γίνωσι τὰ φυτὰ, ἅτινα χρησιμεύουσιν εἰς τροφήν αὐτῶν, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ ἀναφανῆ τελευταῖον ὡς ἡ κορωνὴς τῆς κτίσεως. Διάσημοι φυσιολόγοι ἐρευνήσαντες δι' ἀνασκαφῶν τὸν φλοιὸν τῆς γῆς καὶ εὐρόντες ἐν μὲν τοῖς κατωτέροις στρώμασιν αὐτῆς ἴχνη φυτῶν, ἐν δὲ τοῖς ἀνωτέροις ζῶων καὶ μόλις ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἀνθρώπων, ἐξέφρασαν τὴν ἐκπλήξιν των διὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν των πρὸς τὴν μωσαϊκὴν περὶ γενέσεως τοῦ κόσμου διήγησιν (**)

§ 18.

Πῶς πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν παρὰ Θεοῦ συντήρησιν τοῦ κόσμου καὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ ἢ τὴν θεῖαν πρόνοιαν;

Ἄφοῦ ὁ κόσμος δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἑαυτῷ τὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ χρεωστῆ τὴν γένησιν του εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, δὲν θὰ ἠδύνατο καὶ νὰ συντηρηῖται ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν ἡ αὐτὴ πανίσχυρος θέλησις ἢ ποιήσασα αὐτὸν μὴ συνετήρει αὐτόν. Ἡ συντήρησις αὕτη εἶναι οἷονεὶ συνέχεια τῆς δη-

(*) Ὁ Μωϋσῆς λέγει, ὅτι ἐν ἑξήμεραις ἐγένετο ὁ κόσμος. Ἄλλὰ σημειωτέον, ὅτι πολλοὶ ἐπίσημοι θεολόγοι, οὐ μόνον ξένοι, ἀλλὰ καὶ ἡμέτεροι (πρὸβλ. Στούρζα, Θρησκευτ. μελέται 1875. σελ. 43) ἐξέλαβον τὰς ἡμέρας ταύτας γενικῶς σημαίνουσας μακρὰς χρονικὰς περιόδους.

(**) Bueffon (Théorie de la terre art. 2). Cuvier παρὰ τῷ Λύγούστῳ Νικολάφ Φιλοσ. Μετ. Α', 411 καὶ Λουθάρδου Apolog. Vortraege ueber die Grundw. d. Christ. 4 ἔκδ. σελ. 52—77.

μιουργίας. Ὁ κόσμος ὑπάρχει, διότι θέλει αὐτὸν ὁ Θεός· αὐτὸς εἶναι ὁ δίδων αὐτῷ τὸ εἶναι οὕτως, ὥστε ἐὰν δὲν ἤθελεν αὐτὸν, οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Διὰ τοῦτο λέγει ψαλμὸς τις θαυμασίως· Κύριε! ἐὰν ἤθελες ἀφαιρέσει ἀπὸ τῶν κτισμάτων τὴν ζωὴν των, ἤθελον πάραυτα ἐκλείψει· ἐὰν τούναντίον ἤθελες πέμψῃ αὐτοῖς τὴν ζωοποιὸν δύναμίν σου, ἤθελον πάλιν λάβει ἀμέσως ὑπαρξίν· «ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν, ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου καὶ κτισθήσονται καὶ ἀνακαινίεις τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Ψαλμ. ργ', 29). Κατὰ ταῦτα ὁ κόσμος δὲν εἶναι ὡς μηχανὴ τις ἀνεξαρτήτως τοῦ Θεοῦ κινουμένη, ἀλλὰ ζῆ ἐν τῷ Θεῷ ὡς τις ἀπεικόνισις τῆς θείας ζωῆς. Οἱ νόμοι τῆς φύσεως εἶναι ἐκφράσεις αὐτῆς τῆς θείας θελήσεως. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι ἡμεῖς καὶ μεθ' ἡμῶν τὰ πάντα «ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» (Πράξ. ιζ', 28). Δὲν συντηρεῖ δὲ τὸν κόσμον ἀπλῶς ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ κυβερνᾷ καὶ διευθύνει αὐτὸν, ὡς πατήρ. Ἡ παρὰ Θεοῦ αὕτη κυβέρνησις τοῦ κόσμου εἶναι ἢ ἄλλως πρόνοια τοῦ Θεοῦ λεγομένη. Εἶναι μακρὰν τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ ἰδέα τῶν ἀρχαίων ἐπικουρείων, οἵτινες ἐφρόνουν, ὅτι οἱ θεοὶ, ἐὰν ἐπλάσαν τὸν κόσμον αὐτοῖ, ἐγκατέλιπον ὁμῶς αὐτὸν εἰς τὴν τύχην του. Ἡ τοιαύτη ἐγκατάλειψις τοῦ κόσμου δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀναγκαίως ἀποδίδομεν αὐτῷ. Ὁ ἄνθρωπος πρὸ πάντων, αὐτὸ τὸ λογικὸν πλάσμα, τὸ ὅποσον ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ἀναζητεῖ αὐτὸν ὡς τὴν ἑαυτοῦ πηγὴν καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθόν, δὲν δυνάμεθα γὰρ ἐννοήσωμεν, πῶς ἠδύνατο νὰ ἐγκα-

ταλειφθῆ ὑπ' αὐτοῦ ἀπροστάτευτος. Ἄφοῦ ὁ Θεὸς ἐνεφύτευσεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀγάπην πρὸς αὐτόν, δὲν πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ ὑποθέσωμεν καὶ ἐν αὐτῷ ἀγάπην πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ φροντίδα περὶ αὐτοῦ; Οἱ ἐπικουρῆται ἀπέκλειον τὴν πρόνοιαν, διότι ἢ περὶ τοῦ κόσμου φροντὶς ἐνόμιζον, ὅτι ἤθελε διαταράσσει τὴν εὐδαιμονίαν τῶν Θεῶν, οὗς ἐφαντάζοντο, φαίνεται, ὡς ἀσιάτας σατράπας μὴ θέλοντας δι' οἰασθήποτε φροντίδος νὰ διαταράσσωσι τὴν ἡσυχίαν των. Εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦναντίον περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς παναγάθου πατρὸς οὐ μόνον δὲν ἀντιβαίνει ἡ πρόνοια, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαιῶς ἀπαιτεῖται ὑπ' αὐτῆς. Ὁ Θεὸς ἔχει κατὰ τὴν Γραφὴν ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτοῦ τὰ πάντα, καὶ μὲ γά λ α καὶ μ ι κ ρ ά, ἰδίως δὲ τὸν ἄνθρωπον. Αὐτὸς διευθύνει τὰς τύχας καὶ ὀλοκλήρων λαῶν καὶ ἀτόμων (Ἠράξ. ζ', 26). Κατὰ ταῦτα, ὅ,τι ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνει δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τυφλῆς τύχης ἢ ἀνάγκης καὶ εἰμαρμένης (καθὼς ἐφρόνουν πολλοὶ τῶν ἀρχαίων), ἀλλὰ τῆς πατρικῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Ἡ πίστις αὐτῆ πρὸς τὴν θεϊαν πρόνοιαν, ἣτις συνυπάρχει πάντοτε μετὰ τῆς θρησκείας ἢ εὐσεβείας πρὸς τὸν Θεόν, πρέπει νὰ ἐμπνέῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν μὲν ταῖς εὐτυχίαις τὸ αἶσθημα τῆς εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεόν, ἐν δὲ ταῖς δυστυχίαις τὸ τῆς ὑπομονῆς, ἐν δὲ τῇ ἀβεβαιότητι τὸ τῆς ἐλπίδος. Κατὰ ταῦτα τὰ δυστυχήματα δέον νὰ δέχεται ὁ εὐσεβὴς ἀγογγύστως, ὅπως τὸ τέκνον τὰς πατρικὰς τιμωρίας, διότι εἶναι βέβαιος, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ θέλει τὸ καλὸν ἡμῶν καὶ ὅτι οὐδὲν γίνεται ἄνευ τῆς θελήσεως ἢ τῆς παραχωρήσεως αὐτοῦ, οὔτινος αἰ βουλαὶ εἶναι ἀνεξερευνήτοι καὶ ἀνεξιχνίαστοι.

§ 19.

Τί διδάσκει ἡ Γραφή περὶ τῆς πλάσεως, ἀξίας καὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ;

Καθὼς ὁ κόσμος ἐν γένει, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι αὐτόματον προῖον τυφλῆς τινος τύχης· δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναφυῇ ἀφ' ἑαυτοῦ, καθὼς παραλόγως ἐδόξασαν καὶ δοξάζουσιν ὑλισταὶ τινές. Ὁ ἄνθρωπος, καθὼς ὁ κόσμος, ἐπλάσθη παρὰ Θεοῦ (Γεν. α' καὶ β') ὡς ἡ χορωνίς τῆς κτίσεως. Ἐπλάσθη δὲ ἀνὴρ καὶ γυνή (Ἀδὰμ καὶ Εὐά. Αὐτόθι). Ἡ δὲ ἔνωσις αὐτῶν πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν καὶ πρὸς αὔξησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἠὺλογήθη παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ (αὐτόθι α', 28). Ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ σώματος καὶ πνεύματος ἢ ψυχῆς. Καθὼς λέγει ἡ Γένεσις (β', 7), «ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς (τὸ σῶμα), καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς (τὸ πνεῦμα)». Τὸ σῶμα εἶναι τὸ κατώτερον μέρος, τὸ ὄργανον τοῦ πνεύματος, δι' οὗ ἐνεργεῖ ἐν τῷ ὑλικῷ τούτῳ κόσμῳ· τὸ πνεῦμα τὸ ἀνώτερον. Ὡς πνεῦμα ὁ ἄνθρωπος ὡς ὄν δηλ. λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, ὁμοιάζει ἐν σμικρῷ αὐτὸν τὸν πνευματικὸν ὄντα Θεὸν, διὸ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. «Κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν» λέγει ἡ Γραφή (Γεν. α', 21). Διὰ τὴν λογικότητα δὲ ταύτην ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος παρὰ Θεοῦ καὶ τὴν ἀθανασία· διότι ὡς γνωρίζων διὰ τοῦ ἑαυτοῦ λόγου τὸν αἰώνιον Θεὸν καὶ διὰ τῆς ἐλευθέρας ἑαυτοῦ θελήσεως δυνάμενος νὰ ἀγαπήσῃ αὐτόν, εἶναι πεπλασμένος ὁ ἄνθρωπος διὰ τὴν αἰωνιότητα, οὐχὶ δὲ μόνον διὰ τὸν πρόσκαιρον τοῦτον βίον,

καθώς τὰ λοιπὰ κτίσματα, ὧν ἡ γνῶσις καὶ οἱ πόθοι δὲν ὑπερβαίνουν τὸν κόσμον τοῦτον. Ἐνῶ λοιπὸν τὸ σῶμα ἐπιστρέφει εἰς τὸν χοῦν, ἐξ οὗ ἐλήφθη, τὸ πνεῦμα ἐπιστρέφει εἰς τὸν Θεόν, ὅστις ἔδωκεν αὐτό (Ἐκκλ. ιβ', 7. Σοφ. Σολομ. β', 23).

Σημ. 1. Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ αὐτὴ ἄυλος πνευματικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις ψυχὴ-μὲν λέγεται συνήθως ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα θεωρουμένη, πνεῦμα δὲ καθ' ἑαυτὴν, ἢ ἐν μὲν τῇ κατωτέρᾳ ἐκφάνσει αὐτῆς ὡς ἡ ζωοποιὸς τοῦ σώματος ἀρχὴ λέγεται ἢ ἐν ἡμῖν πνευματικὴ οὐσία ψυχῇ, ἐν δὲ τῇ ἀνωτέρᾳ ἐκφάνσει ὡς νοοῦσα καὶ θέλουσα πνεῦμα.

Σημ. 2. Τὴν ψυχὴν διακρίνει ἡ Γραφὴ ῥητῶς, τοῦ σώματος ὡς ἄυλον οὐσίαν καὶ διακεκριμένην ἐκείνου (Γεν. β', 7). "Οτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἄυλος καὶ διακεκριμένη τοῦ σώματος, περὶ τούτου πειθόμεθα καὶ διὰ τοῦ λόγου ἡμῶν καὶ δὴ α') ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῦ σώματος. Ἡ ὕλη δὲν δύναται νὰ διατάσῃ καὶ κινή τὴν ὕλην ἀπ' ἑαυτῆς· ἡ ψυχὴ πολλάκις προβαίνει καὶ εἰς αὐτὴν τὴν καταστροφὴν τοῦ σώματος. β') ἐκ τῆς ἀναμνήσεως καὶ αὐτοσυνειδησίας. Ἐνῶ τὸ σῶμα μεταβάλλεται αἰωνίως, ὁ ἄνθρωπος ἐνθυμεῖται τί ἔπραξε πρὸ πολλοῦ καιροῦ καὶ ἔχει συνείδησιν, ὅτι εἶναι ὁ αὐτός. Διὰ τοῦτο θεωρεῖ ἑαυτὸν ὑπεύθυνον ἠθικῶς διὰ πάσας τὰς πράξεις του τὰς τε παρούσας καὶ τὰς παρελθούσας. Τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατον, ἐὰν ἡ ψυχὴ δὲν ἦτο ἄυλος καὶ διακεκριμένη τοῦ σώματος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα ἢ προῖον αὐτοῦ, ὅπως ὁ ἦχος τῆς κιθάρας.

§ 20.

Τίς εἶναι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου;

Παντὸς ὄντος προορισμὸς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις του. Οὕτω τὸ δένδρον ἀφικνεῖται τοῦ σκο-

ποῦ, δι' ὃν ἐπλάσθη, ὅταν αὐξήσῃ καὶ καρποφορήσῃ, ὅταν δηλ. ἀναπτυχθῇ. Καὶ τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις του. Ἐπειδὴ δὲ σύγκειται ἐκ σώματος καὶ πνεύματος, διττὸς εἶναι καὶ ὁ προορισμὸς αὐτοῦ, ἡ ἀνάπτυξις καὶ εὐεξία τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις τοῦ πνεύματος. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει διὰ τοῦτο νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς ὑγείας του καὶ νὰ διατηρῇ ἀλώβητον καὶ ἀκμάζουσαν τὴν ζωὴν του. Ἡ αὐτοκτονία, οὐ μόνον ἡ βίαία, ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ μικρὸν δυναμένη νὰ γίνῃ διὰ παραμελήσεως τῆς σωματικῆς ὑγείας, ὡς ἀντιβαίνουσα εἰς τὸ θέλημα τοῦ πλάστου, εἶναι ἀμάρτημα. Ἀλλ' ἡ σωματικὴ δὲν εἶναι ἡ μόνη τοῦ ἀνθρώπου ζωὴ· μόνον οἱ ὕλισται, ὧν πρόγραμμα τοῦ βίου εἶναι τὸ, «φάγωμεν, πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκωμεν», περιορίζουσιν ἐν τῇ περιθάλφει τοῦ σώματος ἅπαντα τὸν ἀνθρώπινον προορισμόν. Ὑπεράνω τοῦ σωματικοῦ ἴσταται ὁ πνευματικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τελειοποίησις τοῦ πνεύματος του, ἡ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐν αὐτῷ θείας εικόνας. Ἐπειδὴ δὲ ὡς πνεῦμα ὁ ἄνθρωπος ἔχει καὶ τὴν καρδίαν, διὰ τοῦτο ἡ ἀνωτέρα αὕτη πνευματικὴ τελειοποίησις του περιλαμβάνει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νοός του διὰ τῆς παιδείας, τῆς ἀναζητήσεως δηλ. τῆς ἀληθείας τ. ἔ. τῆς ἐρεῦνης τῶν αἰτιῶν καὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων, καὶ τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τῆς θελήσεως ἡ καρδίας αὐτοῦ διὰ τῆς πράξεως τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἄνθρωπος φύσει ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ αὐτὴν· πρὸς αὐτὴν ἐπλάσθη· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ σπουδάζῃ, ὅσον

τὸ δυνατόν πλειότερον, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν. Προσεγγίζων δὲ τὴν ἀλήθειαν, προσεγγίζει ὁ ἄνθρωπος εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ἡ ὑψίστη ἀλήθεια ὡς ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶν ὄντων. Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦς, ὅταν ᾖ μόνη, ἄνευ τῆς μορφώσεως τῆς καρδίας, δὲν ἔχει μεγάλην ἀξίαν· δύναται μάλιστα ὅταν ἡ θέλησις ἢ ἡ καρδία εἶναι πονηρὰ, νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο εἰς αὐτὴν πρέπει νὰ προστίθῃται, ὡς τὸ κυριώτερον στοιχεῖον τῆς πνευματικῆς τελειοποιήσεως θεωρουμένη, ἡ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἠθικοποίησις του. Ἡ ἀγαθὴ θέλησις, ἢ καρδία ἢ ἀγαπῶσα τὸν Θεόν, ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἐν γένει ἢ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, εἶναι τὸ ὑψιστόν, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τις. Οὕτω τελειοποιούμενος ὁ ἄνθρωπος ὁμοιάζει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν Θεόν, πλησιάζει εἰς τὴν τελειότητα καὶ ἀγιότητα αὐτοῦ καὶ ἐνοῦται μετὰ τοῦ Θεοῦ. «Ἔσεσθε τέλειοι, παραγγέλλει ὁ Κύριος, ὡς περ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι» (Ματθ. ε', 48). Καὶ ὁ Ἰωάννης λέγει, ὅτι οἱ ἀγαπῶντες τὸν Θεόν «ἐν τῷ Θεῷ μένουσιν» (Α' Ἰωάνν. δ', 16). Οὕτως δὲ ἐνούμενος ὁ ἄνθρωπος μετὰ τοῦ Θεοῦ, εὐρίσκει ἐν αὐτῷ ὡς τῷ τελειοτάτῳ ὄντι τὴν πλήρωσιν τῶν ὑψίστων αὐτοῦ πνευματικῶν πόθων καὶ τὴν τελείαν αὐτοῦ μακαριότητα. Οὗτος εἶναι ὁ ὑψηλὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸν προορισμὸν τοῦτον ὀφείλει νὰ τείνῃ πᾶς ἄνθρωπος, πρέπει δὲ νὰ ἐπιθυμῇ καὶ νὰ συντείνῃ, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ αὐτῷ ὅμοιοι ἄνθρωποι σπεύδωσι πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦτον.

Ἐν ποίᾳ καταστάσει ἐπλάσθη ἐν ἀρχῇ ὁ ἄνθρωπος;

Οἱ πρωτόπλαστοι ἐπλάσθησαν ἀθῶοι καὶ καθαροί· διότι ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πλάστου δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξέλθωσιν εἰ μὴ ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ τῆς ἀθωότητος. Τὴν ἀθωότητα ταύτην ἵνα δηλώσῃ ἡ Γραφή, λέγει, ὅτι δὲν εἶχον ἀνάγκην νὰ καλύψωσι τὴν γυμνότητά των (Γεν. γ', 1). Ἡ ἀθωότης συνεπάγεται τὴν εὐτυχίαν καὶ μακαριότητα, ἥτις ἀπόλλυται μετ' ἐκείνης. Διὰ τοῦτο οἱ πρωτόπλαστοι ὡς ἀθῶοι, ἦσαν καὶ μακάριοι καὶ εὐτυχεῖς· «ἔζων ἐν παραδείσῳ», λέγει ἡ Γραφή (Γεν. β', 8). Ἐν τῇ ἀρχικῇ δὲ ταύτῃ εὐδαιμονίᾳ ἠδύναντο νὰ μένωσιν, ἐν ὧσιν διετήρουν τὴν ἀθωότητά των. Μόνον παρὰ τῷ Θεῷ εἶναι εὐτυχῆς ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλὰ τὴν ἀθωότητα ὡς ἐλεύθεροι ἠδύναντο οἱ πρωτόπλαστοι καὶ νὰ ἀπολέσωσιν· εἰς αὐτοὺς ἀπέκειτο ὡς ἐλευθέρους νὰ ἐκλέξωσι τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν· ἢ ἀρετὴ των ἐμελλε νὰ δοκιμασθῇ. Τότε δὲ ἡ ἀρετὴ ἔχει ἀξίαν, ὅταν πράττηται ἐλευθέρως. Τὴν δοκιμασίαν ταύτην ἔμελλον οἱ πρωτόπλαστοι νὰ διέλθωσιν. Ἡ Γραφή λέγει, ὅτι ἔλαβον παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐντολὴν νὰ μὴ φάγωσιν ἀπὸ τίνος δένδρου τοῦ παραδείσου, ἵνα δειχθῇ ἂν ἐμελλον νὰ ὑποκούσωσιν εἰς τὸν Θεὸν ἢ οὐ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καλεῖται τὸ δένδρον τοῦτο ὑπὸ τῆς Γραφῆς δένδρον τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ (Γεν. β', 16).

§ 22.

Ἐμείναν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀθωότητος οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι;

Οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι δὲν ἔμειναν ἐν τῇ ἀρχικῇ

ἀθωότητι ἐν ἧ ἐπλάσθησαν, ἀλλ' ἀπώλεσαν αὐτήν, παραβάντες τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀκολουθήσαντες τὰς ἰδίας ἐαυτῶν ἐπιθυμίας ἦτοι ἁμαρτήσαντες. Ἡ ἁμαρτία δ' ἀπ' αὐτῶν μετεδόθη καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους των (διὸ καὶ προπατορικὴ καλεῖται). Τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ Γραφὴ δεικνύει, καὶ ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου καὶ ἡ σήμερον πεῖρα ἐπικυροῦσιν. 1ον Ἡ Γραφὴ λέγει, ὅτι οἱ πρωτόπλαστοι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πονηροῦ ἐνδώσαντες ἔφαγον ἀπὸ τοῦ ἀπηγορευμένου δένδρου, καὶ παροργήσαντες τὸν Θεὸν, ἐξώσθησαν τοῦ παραδείσου (Γεν' γ', 23). Ἡ ἀπώλεια τῆς ἀθωότητος συνεπήγαγεν ἀναγκαίως καὶ τῆς πρώτης εὐδαιμονίας τὴν ἀπώλειαν. 2ον Καὶ ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εὐρίσκει τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἐν βαρβάρῳ καὶ ἀγρίῳ καταστάσει, ἀφ' ἧς μόλις κατὰ μικρὸν ἤρχισαν νὰ ἀπαλλάσσωνται καὶ πολιτίζωνται· ἐν τῇ ἀγρίῳ ταύτῃ καταστάσει δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπῆρχον ἀπ' ἀρχῆς ὅπως ἐξῆλθον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Εἰς αὐτὴν κατέπεσον λοιπὸν διαφθαρέντες, παραβάντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκλέξαντες τὸ κακὸν καὶ εἰς τὰ ἴδια πάθη παραδοθέντες. 3ον Καὶ ἡ πεῖρα σήμερον ἔτι δεικνύει, ὅτι ὅσοι λαοὶ ἵστανται μακρὰν τῆς εὐεργετικῆς ἐπιρροῆς τοῦ χριστιανισμοῦ, δι' οὗ ἐπανωρθώθη πάλιν ἡ ἀνθρωπότης, εὐρίσκονται ἐν ἀθλίᾳ ἠθικῇ καταστάσει, ἐν καταστάσει δηλ. πτώσεως, καθὼς καὶ ἐν αὐτῷ τῷ χριστιανισμῷ ὅσοι κατ' ὄνομα μόνον εἶναι χριστιανοί.

§ 23.

Τίς εἶναι ἡ φύσις τῆς ἁμαρτίας;

Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἡ παράβασις τοῦ Θεοῦ νόμου, ὅστις διδάσκεται ἐν τῇ Γραφῇ, μαρτυρεῖται δὲ καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐκάστου. Ὁ ἁμαρτάνων πράττει οὐχὶ ὅ,τι εἶναι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅ,τι εἶναι ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸ, ἀλλ' ὅ,τι αἱ ἐπιθυμίαι καὶ ὁ ἐγωϊσμός του ὑπαγορεύουσιν αὐτῷ. Κανὼν αὐτοῦ εἶναι οὐχὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' αἱ ἐπιθυμίαι του. Καὶ αἱ ἐπιθυμίαι ἡμῶν βεβαίως ἐνετέθησαν ἡμῖν πανσόφως ὑπὸ τοῦ πλάστου· ἀλλὰ δεν πρέπει νὰ δουλώσιν ἡμᾶς, ὅπως τὰ κτήνη, ἀλλὰ νὰ κανονίζωνται ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἡμῶν, καὶ νὰ πληρῶνται μόνον συμφῶνως πρὸς τὸ δίκαιον ἢ ἀγαθὸν ἢ πρὸς τὸ καθῆκον ἡμῶν. Ἐνῶ λοιπὸν καθ' ἑαυτὰς εἶναι ἀθῶαι, ὅταν ὑπερβαίνωσι τὰ πρέποντα ὅρια καὶ ὑποδουλώσιν ἡμᾶς, ἀποβαίνουσι κακίαι. Οὕτως ἡ πείνα κατανατῆ λαιμαργία ἢ γαστριμαργία, ἢ δίψα μέθη, ἢ ἐπιθυμία τῆς ἀναπαύσεως ὀκνηρία, ἢ φιλοτιμία φιλαυτία. Ἡ ἁμαρτία ἐμφωλεύουσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀποβαίνει ἰσχυρὰ δύναμις, ἣτις σύρει αὐτὸν ὡς αἰχμάλωτον, ὥστε νὰ πράττῃ τὸ κακὸν, ἐνῶ ἀναγνωρίζει τοῦτο ὡς τοιοῦτο. Τὴν κατάστασιν ταύτην τῆς ἁμαρτίας παριστάνει οὕτως ὁ Παῦλος· «Οἶδα, ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοὶ τὸ ἀγαθόν· οὐ γὰρ ὁ θέλω ποιῶ, ἀλλ' ὁ οὐ θέλω κακόν, τοῦτο πράττω» (Ῥωμ. ιγ', 18). Καὶ ἀλλαχοῦ· «Βλέπω δὲ ἐν τοῖς μέλεσί μου ἕτερον νόμον ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου» (αὐτόθι ζ',

23). Ἡ ἁμαρτία ὡς παράβασις τοῦ Θεοῦ θελήματος εἶναι παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ κυρίου προσορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις κυρίως εἶναι, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω (§ 20) ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ πρὸς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα.

§ 24.

Τίνα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἁμαρτίας;

Ἡ ἁμαρτία χωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διότι καταστρέφει τὸν δεσμόν, ὅστις συνδέει τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Θεόν, ἤτοι τὴν ἀγάπην πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ἐπειτα ἐπάγει ἕνεκα τοῦ χωρισμοῦ τούτου δυστυχίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον· πρῶτον μὲν καὶ ἀφεύκτως τὴν ἐσωτερικὴν δυστυχίαν, διότι ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως καὶ προκαλεῖ τὰς τύψεις αὐτῆς, αἵτινες δύνανται κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀποπλανήσεως εἰς τὴν κακίαν νὰ καταντήσωσιν εἰς φοβερωτάτην ὀδύνην· ἡ συνείδησις βεβαίῃ τὸν ἄνθρωπον, ὅτι ἀφεύκτως θὰ τιμωρηθῇ ἀξίως παρὰ τοῦ ἀδεκάστου κριτοῦ· ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἐπάγει ἡ ἁμαρτία καὶ ἐξωτερικὴν δυστυχίαν, διότι ὁ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ζῶν δύναται μὲν ἐπὶ τινα χρόνον μεθ' ὅλας τὰς παρεκτροπὰς του καὶ τὴν ὑγίαν ἑαυτοῦ νὰ διασώσῃ ἀβλαβῆ καὶ ἀκαταδίωκτος παρὰ τῶν ἀνθρώπων νὰ μείνῃ, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τέλους ὁ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ βίος καὶ τοῦ σώματος τὴν καταστροφὴν φέρει, καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν καταφρόνησιν καὶ καταδίωξιν προκαλεῖ. Πάντα τὰ ἐκ τῆς ἁμαρτίας κακὰ περιλαμβάνει ἡ Γραφὴ ὑπὸ τὴν λέξιν «Θάνατος» (Α' Τιμόθ. 4, 6).

§ 25.

Ἐπῆρξε γενική ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τίς ἔμελλε νὰ σώσῃ τοῦτον ἀπ' αὐτῆς :

Ἡ ἁμαρτία ἀπὸ τῶν πρώτων ἀνθρώπων εἰς τοὺς ἀπογόνους των διαδοθεῖσα ἐγενικεύθη κατὰ μικρὸν εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον· « Πάντες, λέγει ὁ Παῦλος, ἤμαρτον καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ » (Ῥωμ. γ', 23). Ὁ κόσμος ὅλος πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ εὗρίσκετο ὑπὸ τὴν κατάραν ταύτην τῆς ἁμαρτίας. Ἡ λατρεία τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ ἔλειπε· ἡ δὲ εἰδωλολατρεία ἡ πλήρης ψευδῶν καὶ ἀνηθίων μύθων, ἡ εἰς τὰ ἔθνη ἐπιζημιωτάτη, ἦτο ἡ γενικῶς ἐξηπλωμένη θρησκεία καὶ αὐτῶν τῶν μᾶλλον πεπολιτισμένων λαῶν, τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων. Εἰς μάτην οἱ σοφοὶ οἱ ἀναφανέντες ἐν τοῖς λαοῖς τούτοις εἶχον συνίδει τὸ ψεῦδος τῆς εἰδωλολατρείας καὶ εἶχον καταπολεμήσει αὐτήν. Καὶ ἡ κατάστασις δὲ τῶν ἠθῶν τῶν ἐθνικῶν ἦτο ἀξιοδράκρυτος. Διότι πρῶτον παραδείγματα ἀρετῆς ἦσαν σπανιώτατα· ἔπειτα ἡ ἀπανθρωπία καὶ ἡ σκληρότης εἶχον κορυφωθῆ, καθὼς δεικνύουσι τὰ συνήθη τότε θεάματα τοῦ λαοῦ αἰ θηριομαχίαι καὶ αἰ μονομαχίαι· πρὸς τούτοις ἡ δουλεία κατεδίκαζε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς κτηνώδη κατάστασιν, καὶ τέλος ἡ ἀκολασία εἶχε καταντήσει φοβερά, καὶ ἡ γυνὴ εἶχεν ἐντελῶς ἐξευτελισθῆ. Καὶ παρ' αὐτοῖς δὲ τοῖς Ἰουδαίοις, ἀν καὶ διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν εἶχε παρ' αὐτοῖς κηρυχθῆ ἡ ἀλήθεια, ἡ θρησκεία εἶχε διὰ τῶν μεταγενεστέρων ραββίνων (ιδίως τῶν Φα-

ρισαίων) διαφθορῇ. Ὁ κόσμος λοιπὸν ἐν γένει μικρὸν πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἶχε καταστήσει εἰς τὸ ἔπακρον τῆς διαφθορᾶς καὶ ἔβαινε εἰς τὸν ὄλεθρόν του. Τότε ἀνεφάνη ἄνωθεν σωτὴρ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅστις διὰ τῆς θρησκείας, ἣν ἱδρυσεν ἐν τῷ κόσμῳ, ἔδωκε νέαν ζωὴν εἰς αὐτὸν καὶ ἐπανώρθωσεν αὐτὸν πάλιν.

ΚΕΦ. Β΄.

Περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἀπολυτρώσεως.

Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Σύμβ.

§ 26.

Πότε ἐπεφάνη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὸν κόσμον ;

Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπεφάνη εἰς τὸν κόσμον, «ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου» (Γαλ. δ', 4), ὅτε δηλ. συνεπληρώθη ὁ χρόνος, μεθ' ὃν ἔπρεπε νὰ ἀναφανῆ, ὅτε ἡ διαφορὰ τοῦ κόσμου ἔφθασεν εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε ἡ τὸ ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ ἐπέλθῃ ἄνωθεν ἡ σωτηρία αὐτοῦ. Ἡ διαφορὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου κατὰ τὴν μαρτυρίαν πάντων τῶν ἱστορικῶν ἐκορυφώθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥώμης Αὐγούστου Καίσαρος, ἐφ' οὗ ἐγεννήθη ὁ Χριστὸς (750 ἀπὸ κτ. Ῥώμης).

§ 27.

Πῶς προπαρασκευάσθη ἡ ὁδὸς εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν ;

Ἡ ὁδὸς εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν προπαρασκευάσθη ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων πρὸ τῆς ἐλεύσεώς του διὰ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας. Ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια ἢ ἡ γνῶσις καὶ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἤρχισε νὰ εἰσάγῃται παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις τὸ πρῶτον διὰ τῶν πατριαρχῶν, ἰδίως τοῦ Ἀβραάμ, ὅστις ἐγκαταλιπὼν τοὺς ἐν Μεσοποταμίᾳ ἐθνικοὺς γονεῖς του καὶ ἀποκαταστάς ἐν Χαναὰν ἐλάτρευσε πρῶτος τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Εἰς τὰ ἔγνη αὐτοῦ ἤκολούθησαν καὶ ὁ Ἰσαὰκ καὶ ὁ Ἰακώβ, οἱ δύο μετ' αὐτὸν πατριάρχαι τοῦ αὐτοῦ λαοῦ. Ὅτε δ' ἕνεκα τοῦ Ἰωσήφ ἦλθον οἱ Ἰσραηλίται εἰς Αἴγυπτον, ἐκινδύνευσεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ διὰ τῆς μετὰ τῶν ἐθνικῶν Αἰγυπτίων

ἀναμιζέως νὰ διαστραφῆ ἢ ἀληθῆς Θεογνωσία· ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τότε πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας τὸν Μωϋσέα, ὅστις καὶ ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ δουλείας ἠλευθέρωσεν αὐτοὺς, καὶ τὴν μονοθεϊστικὴν λατρείαν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Σινᾶ δοθείσης Θεοπνεύστου νομοθεσίας του ἐτελειοποίησε καὶ ἐξησφάλισεν. Ἄλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα οἱ ἐν Χαναὰν διὰ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ εἰσαχθέντες καὶ ἐγκαταστάντες Ἰσραηλίται καὶ ἐπὶ τῶν κριτῶν καὶ ἐπὶ τῶν Βασιλέων αὐτῶν πολλακίς ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ διεφθάρησαν, ἕως οὗ τέλος τὰ κράτη αὐτῶν (τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰούδα) κατεστράφησαν, αὐτοὶ δὲ ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι εἰς Νινευὶ καὶ Βαβυλῶνα. Ἄλλὰ οἱ θεόπεμπτοι προφήται οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἀναφανέντες (Σαμουὴλ, Νάθαν, Ἡλιοῦ, Ἡσαίας, Ἰερεμίας, Ἰεζεκιὴλ Δανιὴλ) καὶ διὰ τοῦ ἔργου καὶ διὰ τοῦ λόγου ἀγωνιζόμενοι, κατεπολέμησαν τὴν ἀποπλάνησιν ταύτην καὶ τὴν αὐτῆ συμπαρομαρτουσαν διαφθοράν, καὶ συνέτειναν ἵνα ἐπὶ τέλους ἐπικρατήσῃ ὀριστικῶς παρὰ τοῖς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς τὴν Παλαιστίνην ἐπιστρέψασιν Ἰσραηλίταις ὁ θεὸς τοῦ Μωϋσέως νόμος. Ἄλλ' οἱ πατριάρχαι, ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται δὲν ἀπεκάλυψαν τὴν πλήρη θρησκευτικὴν ἀλήθειαν· προητοίμασαν μόνον τὴν ὁδὸν εἰς ταύτην, τὴν ὁποίαν ἔμελλε κατ' αὐτὰ τῶν προφητῶν τὰ ῥήματα νὰ φέρῃ εἰς τὸν κόσμον ὁ Μεσσίας ἢ Χριστὸς (*) δηλ. ὁ Σωτῆρ,

(*) Ὁ μέλλον οὗτος Σωτῆρ ἐκλήθη παρὰ τῶν προφητῶν Μεσσίας ἢ Χριστὸς, διότι προσεδόκων αὐτὸν ὡς βασιλέα, ἀπόγονον τοῦ Δαυὶδ, οἱ δὲ βασιλεῖς παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις ἐχρίοντο,

ὅστις ἔμελλε νὰ σώσῃ σύμπαντα τὸν κόσμον, ὁδηγῶν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πλάνης εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας εἰς τὴν ἀγιότητα, καὶ ἰδρῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου τούτου τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν οὐρανῶν, ἦτοι τελείαν τινὰ κοινωνίαν, ἐν ἣ ἔμελλε νὰ βασιλεύῃ ὁ ἐν ταῖς καρδίαις πάντων ἐγγεγραμμένος νόμος τοῦ Θεοῦ (Ἠσ. β'. θ'. ιά. Ἱερ. κγ'. Ἱεζ. ιά. λδ'. Μιχ. δ'). Ἡ Θεοῦ πρόνοια ἠθέλησε καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς νὰ προετοιμασθῇ ἡ ὑποδοχὴ τῆς τελείας ὀρησκείας τῆς μελλούσης ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ νὰ προέλθῃ. Τὸ ἔργον τῆς προπαρασκευῆς ἀνέλαβε παρὰ τούτοις ἡ φιλοσοφία, καὶ μάλιστα ἡ πλατωνικὴ, ἣτις τὸ μὲν κατέδειξε τὸ ψεῦδος τῶν πολυθεϊστικῶν εἰδωλολατρικῶν ὀρησκειῶν, τὸ δὲ ἐσπούδαξε νὰ ὑψωθῇ εἰς καθαρωτέρας περὶ Θεοῦ ιδέας καὶ ἐδίδασκε τὴν ἐνότητα καὶ προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν πνευματικότητα καὶ ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐζήτησαν νὰ συνδυάσωσι τὴν ἐθνικὴν σοφίαν μετὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Π. Δ.

§ 28.

Τί διδάσκει ἡ Γραφή καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι κατὰ τὴν Γραφὴν α) Υἱὸς ἀνθρώπου (Ματθ. ἡ, 20. θ', 6), δηλ. τέλειος ἄν-

καὶ διὰ τοῦτο χριστοὶ ἐλέγοντο. Ὁ Ἰησοῦς ἦλθεν ὡς βασιλεὺς ἀληθῶς, ἀλλὰ ὡς βασιλεὺς τῆς ἀληθείας, οὗ τινος ἡ βασιλεία οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. (Ἰωάνν. ιη, 36).

ἄνθρωπος ἄνευ ἁμαρτίας. Ἡ ἔκφρασις υἱὸς ἀνθρώπου εἶναι ἐβραϊζουσα σημαίνουσα τὸν ἄνθρωπον, καθὼς δεικνύει τὸ χωρίον τοῦ ψαλμοῦ ἦ, 5. «Τί ἐστὶν ἄνθρωπος ὅτι μιμνήσκη αὐτοῦ ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτη αὐτόν;» (β') εἶναι Υἱὸς Θεοῦ. Ὅτε ἠρώτησεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητάς αὐτοῦ, τίνα ἐνόμιζον αὐτόν, ἀπήντησεν ὁ Πέτρος· «Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος» (Ματθ. ις', 16. Ἰω. ιά, 27). Υἱὸς δὲ τοῦ Θεοῦ ὀνομάζεται ὁ Χριστὸς 1) διότι ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἢ ἐκ θείας δυνάμεως. Τῇ Μαρίας ἐλέχθη· «Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ» (Λουκ. á, 35). 2) διότι εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν σαρκαμένος. Ἡ σοφία ἢ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ (πρβ. § 16) λέγεται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καθὼς ἠδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν γέννημα τοῦ ἀνθρώπου τὸν λόγον ἢ τὴν σκέψιν αὐτοῦ. Ἡ Σοφία λοιπὸν τοῦ Θεοῦ ἢ ὁ Λόγος αὐτοῦ, ὅστις κατὰ τὸν Ἰωάννην φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον (διότι πᾶς λογικὸς ἄνθρωπος φέρει ἐν ἑαυτῷ ἀκτῖνά τινα τοῦ Θεοῦ τούτου λόγου), δὲν ἐφώτιζε κατὰ τὴν Γραφὴν τὸν Χριστόν, ὅπως τοὺς λοιποὺς ἄνθρώπους, ἀλλ' ἐνώκησεν ὅλως ἐν αὐτῷ, ἐγένετο ἄνθρωπος ἐν αὐτῷ ἢ ἐσαρκώθη. «Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο» λέγει ὁ Ἰωάννης (á, 14). Τὸ ζήτημα περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀντικείμενον πολλῶν συζητήσεων. Ὁ Ἄρειος (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ἠρνεῖτο

τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ ὠνόμαζε τὸν Υἱὸν κτίσμα. Ὁ δὲ Εὐτυχήσ (περὶ τὰ μέσα τοῦ ἑαῖωνος) ἤρνεῖτο τὴν ἀνθρωπότητα ἐν τῷ Χριστῷ, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐν τῷ Χριστῷ ἀπερροφήθη ἐντελῶς ὑπὸ τῆς Θείας, ὅτι ἄρα ὁ Χριστὸς ὑπῆρξεν ἄνθρωπος μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον. Ἄλλος αἰρετικὸς ὁ Νεστόριος (περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑαῖωνος) παρεδέχετο μὲν ἐν τῷ Χριστῷ καὶ Θείαν καὶ ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλ' ἐχώριζεν ἐν αὐτῷ ἐντελῶς τὰς δύο ταύτας φύσεις, οὕτως ὥστε ἐκιδύνευεν ἡ προσωπικὴ ἐνότης ἐν τῷ Χριστῷ. Κατὰ τῶν αἰρετικῶν τούτων ἐκήρυξαν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ διδάσκαλοι ἐν ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις ἐν Νικαίᾳ (325), ἐν Κωνσταντινουπόλει (381), ἐν Ἐφέσῳ (431) καὶ ἐν Χαλκηδόνι (451), ὅτι ἐν τῷ ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠνώθησαν τελειῶς, ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως ἡ Θεία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις.

§ 29.

Τί εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ;

Τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ὅτι ἔσωσε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας, εἰς ἃς εἶχε καταπέσει, ἐπανήγαγε πάλιν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Θεὸν καὶ κατήλλαξε πρὸς αὐτὸν, ἀφ' οὗ οὗτος εἶχεν ἀποχωρισθῆ διὰ τῆς ἀμαρτίας (§ 24) καὶ ἐνέπνευσεν εἰς τὴν ἠθικῶς φθίνουσαν ἀνθρωπότητα νέαν ζωὴν ἢ νέον πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγιότητος. Ἐτέλεσε δὲ τὴν σωτηρίαν ταύτην, ἀ) διότι

ἐδίδαξε τὴν ἀρίστην θρησκείαν, καὶ κατεπολέμησε δι' αὐτῆς τὴν πλάνην (δι' αὐτοῦ ἡ ἀληθοῦς θεογνωσία καὶ λατρεία διεδόθη εἰς τὸν κόσμον). β') διότι ἔδωκε διὰ τοῦ βίου του τὸν ἀριστον τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τῆς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς· καὶ πρὸ πάντων γ') διότι ἀπέθανεν ὑπὲρ τοῦ κόσμου καὶ ἐγένετο θυσία ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ.

α') Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

§ 30.

Τίνες εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἰδέαι τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ;

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐγένετο σωτὴρ τοῦ κόσμου πρῶτον διὰ τῆς διδασκαλίας του. «Ἐγὼ, λέγει αὐτὸς ὁ Κύριος, εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ» (Ἰωάνν. ιη', 37). Αἱ θεμελιωδέστεραι ἰδέαι τῆς διδασκαλίας του ταύτης εἶναι αἱ ἐπόμεναι· 1) Ὁ Θεὸς εἶναι πατὴρ ἡμῶν, ἡμεῖς δὲ τέκνα αὐτοῦ. Οἱ ἐθνικοὶ εἶχον πολλὰκις θεωρήσει τὸν Θεὸν ὡς κακοποιὸν τινα δύναμιν, καὶ διὰ τοῦτο δι' αἱματηρῶν θυσιῶν καὶ ἀνθρωποθυσιῶν ἐνίοτε ἐζήτουν νὰ ἐξιλέωσασιν αὐτόν. Ὁ Ἡρόδοτος αὐτὸς ἐνόμιζε τὸ θεῖον φθονερόν. Καὶ ὁ Ἰουδαϊσμός δὲ αὐτὸς ἐθεώρει τὸν Θεὸν ἰδίως ὡς Κύριον φοβερόν, ὅστις τιμωρεῖ μέχρι τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀτελείας ταύτας θεωρεῖ ὁ χριστιανισμὸς τὸν Θεὸν ὡς πανάγαθον ὄν, ὡς πατέρα πλήρη ἀγάπης καὶ ἐλέους

πρὸς ἡμᾶς. Πανταχοῦ τῆς Κ. Δ. ὁ Θεὸς καλεῖται πατήρ ἡμῶν (Ματθ. Γ', 9, ἢ, 48). Διδάσκων δὲ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νὰ προσεύχωνται, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Κύριος νὰ λέγωσι «Πάτερ ἡμῶν». Διὰ τοῦτο καλεῖ καὶ ὁ Παῦλος τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν εὐαγγέλιον υἰοθεσίας (Ῥώμ. ἢ, 18). 2) Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσις ἡμῶν πρέπει νὰ ᾖναι σχέσις ἀγάπης. Ἡ ἰδέα αὕτη πηγάζει ἀναγκαίως ἐκ τῆς ἀνωτέρω. Καθὼς ὁ Θεὸς εἶναι πατὴρ πλήρης ἀγάπης πρὸς ἡμᾶς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὡς τέκνα νὰ ἀγαπῶμεν αὐτόν. Τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ τηρῶμεν ἐξ ἀγάπης πρὸς αὐτόν, οὐχὶ μόνον ἐκ φόβου. Τότε δὲ ἔχει ἀξίαν ἡ ἀρετὴ, ὅταν πράττηται ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ ἐκ φόβου ἢ ἐκ συμφέροντος. Μόνον ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν δύναται νὰ ᾖναι ἡνωμένος μετ' αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης· «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (Ἰωάνν. δ', 16). 3) Ὁ Θεὸς ὢν πλήρης ἐλέους συγχωρεῖ τὸν μετανοοῦντα ἁμαρτωλόν. Ὁ ἄνθρωπος ἁμαρτάνων δύναται νὰ ᾖναι βέβαιος, ὅτι ἐὰν μετανόησῃ ἀπὸ καρδίας, θέλει εὔρει παρὰ τῷ Θεῷ ἄφεσιν. Τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ τὴν μακροθυμίαν ἐκφράζων ὁ Κύριος εἶπεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους (Ματθ. ε', 45), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ λέγει περὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὅτι, ὅτε εἶδεν αὐτόν ἐπιστρέφοντα καὶ μετανοοῦντα, ἔδραμεν εἰς προὔπαντησιν αὐτοῦ καὶ ἐναγκαλισθεὶς, κατεφίλησεν αὐτόν (Λουκ. ιε', 11—32). Διὰ τοῦτο ὀνομάζει καὶ ὁ Παῦλος τὸν Θεὸν «πατέρα οἰκτιρῶν καὶ Θεὸν πάσης παρακλήσεως (Β' Κορινθ. α', 3). Ἡ ἰδέα

αὕτη εἶναι λίαν παρήγορος εἰς τὸν ἀμαρτωλὸν ἄνθρωπον. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπέβαλλον καὶ σήμερον παρά πολλοῖς ἐθνικοῖς (τοῖς Ἰνδοῖς ἰδίως) οἱ μετανοοῦντες ἄνθρωποι ὑποβάλλουσι ἐαυτοὺς ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των εἰς φοβερωτάτας βασάνους, πολλάκις προβαινούσας μέχρι κολοβώσεως καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος, ἵνα διὰ τῶν μέσων τούτων ἐξιλεώσωσι τοὺς παρωργισμένους Θεοὺς, τοὺς ὁποίους φαντάζονται σκληροὺς καὶ ἀπανθρώπους. Ὁ χριστιανισμὸς διδάσκων Θεὸν πλήρη οἰκτιρμῶν καὶ ἐλέους, παρέχει τῷ μετανοοῦντι παρηγορίαν καὶ ἐνίσχυσιν. 4) Ὁ μετανοῶν λαμβάνων τὴν συγχώρησιν πρέπει καὶ πρᾶγματι νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ καθαρισθῇ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας. Ὅταν ὁ μετανοῶν περιορίζηται εἰς λόγους, καὶ δὲν προβαίνει εἰς πράγματα, ὅταν ἐνῶ θρηγεῖ διὰ τὰ παραπτώματα αὐτοῦ ἐξακολουθῇ νὰ πράττη αὐτὰ καὶ νὰ ἦναι δούλος αὐτῶν, εἰς οὐδὲν ὠφέλησεν αὐτὸν ἡ μετάνοια. Τὴν ἀληθῆ μετάνοιαν πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ἡ πραγματικὴ λύτρωσις ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας. Ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ καθαρισθῇ τελείως διὰ τοῦτο ὁ Κύριος μακαρίζων τοὺς καθαρὸς τῆ καρδία, λέγει, ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἄξιοι νὰ ἴδωσι τὸν Θεόν (Ματθ. ε', 8). Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ὁ Παῦλος ὀνομάζει τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν εὐαγγέλιον ἐλευθερίας τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ (Γαλ. δ', 4). 5) Οἱ οὕτως ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας λελυτρωμένοι καὶ κεκαθαρμένοι ἀποτελοῦσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, τοιαύτην δηλ. κοινωνίαν, ἐν ἣ βασιλεύει ὁ νόμος καὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Τὴν βασιλείαν ταύτην τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἢ πρὸς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἦλθε νὰ

ιδρύσῃ εἰς τὸν κόσμον ὁ Κύριος, καθὼς εἶχον προείπει οἱ προφῆται (§ 27). Περὶ τῆς βασιλείας ταύτης ποιῆται ὁ Κύριος λόγον ἐν πάσαις ταῖς διδασκαλίαις του, ἰδίως δὲ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίᾳ καὶ ἐν ταῖς παραβολαῖς αὐτοῦ.

§ 31.

Τίς εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλία;

Ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλία λέγεται ἡ ὁμιλία ἐκείνη τοῦ Κυρίου, ἣν ἐποίησεν ἐπὶ τινος ὄρους τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἣτις περιέχεται ἐν τῷ ε', ς' καὶ ζ' κεφ. τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου. Ἡ ὁμιλία αὕτη ἀπαρτίζεται ἐξ ἑπτὰ μερῶν. 1) Δεικνύει ὁ Κύριος τίνες εἶναι μακάριοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἡ ἄξια μέλη τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας. Μακάριοι εἶναι, εἶπεν, οἱ ταπεινόφρονες, οἱ λυπούμενοι διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν, οἱ ἐπιθυμοῦντες διακαῶς τὴν δικαιοσύνην, οἱ πραεῖς, οἱ εἰρηνοποιοὶ, οἱ ἐλεήμονες, οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, οἱ διωκόμενοι ἕνεκα δικαιοσύνης. 2) Ἐπειτα παραβάλλονται οἱ εὐσεβεῖς πρὸς τὸ ἄλλας τῆς γῆς καὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Οἱ εὐσεβεῖς καὶ χρηστοὶ ἄνθρωποι εἶναι τόσοι χρήσιμοι εἰς τὸν κόσμον, καθὼς τὸ ἄλλας εἰς τὰς τροφάς, καὶ τὰ καλὰ αὐτῶν ἔργα λάμπουσιν, ὅπως λάμπει τὸ φῶς. 3) Μετὰ ταῦτα δεικνύει ὁ Κύριος τὴν ὑπεροχὴν τῆς διδασκαλίας του ὑπὲρ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἡ ὑπεροχὴ αὕτη συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ μὲν νόμος ἀπῆτει μόνον τὴν κατὰ γράμμα ἐκπλήρωσιν τῶν ἐντολῶν, τὸ δ' εὐαγγέλιον τὸναντίον ζητεῖ τὴν κατὰ πνεῦμα τήρησιν, ὄχι μόνον δηλ. τὴν ἐξωτερικὴν συμφωνίαν τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς

τὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ τὴν συμφωνίαν τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν διαθέσεως πρὸς αὐτόν. Τὸ εὐαγγέλιον θεωρεῖ ἀληθῶς ἀγαθὰς πράξεις ἐκείνας μόνον, ὅσαι μετ' ἀγαθῆς προθέσεως γίνονται. Ἀποδεικνύει δὲ ὁ Κύριος τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τέσσαρσι παραδείγμασιν, ἐν τῷ φόνῳ, ἐν τῷ γάμῳ, ἐν τῇ ἐπιορκίᾳ καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπῃ. Ὁ παλαιὸς νόμος ἀπηγόρευε διὰ τῆς ἕκτης ἐντολῆς μόνον τὸ φ ο ν ε ὑ ε ι ν· τὸ εὐαγγέλιον ἀπαγορεύει καὶ αὐτὴν τὴν ὀργὴν καὶ πᾶσαν βλάβην κατὰ τοῦ πλησίον. Ἐπιβάλλει δ' ὡς καθήκον μάλιστα τὴν πρὸς τὸν πλησίον εὐποίαν. Ὁ παλαιὸς νόμος ἀπηγόρευε τὴν προσβολὴν τῆς τιμῆς τοῦ ἄλλου· τὸ εὐαγγέλιον κατακρίνει καὶ αὐτὴν τὴν ἀπλῆν ἐπιθυμίαν τῆς προσβολῆς ταύτης. Ὁ παλαιὸς νόμος ἀπηγόρευε τὴν ἐπιορκίαν· ὁ νέος ἀπαιτεῖ οἱ ἄνθρωποι νὰ ἦναι τόσον φιλαλήθεις, ὥστε νὰ μὴ ἔχωσιν ἀνάγκην παντάπασι τῶν ὄρκων, ἀλλὰ νὰ ἀρχῇ αὐτοῖς τὸ ναι καὶ τὸ οὐ. Τέλος ὁ παλαιὸς νόμος, ἐπέβαλλε μὲν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, ἐπέτρεπεν ὅμως τὸ μῖσος πρὸς τοὺς ἐχθρούς· τὸ εὐαγγέλιον τούναντίον ἐπιβάλλει καὶ αὐτὴν τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην, καὶ θέλει νὰ δεικνύωμεν γενναιότητα καὶ ἀνεξικακίαν πρὸς αὐτούς. Μόνον οὕτως, λέγει ὁ Κύριος, γινόμεθα τέλειοι καὶ ὁμοιάζομεν πρὸς τὸν πατέρα ἡμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅστις ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. 4) Ἐπειτα τὴν ἰδέαν ἀναπτύσσει, ὅτι ἡ ἀγαθὴ διάθεσις εἶναι ἡ δίδουσα εἰς τὰς πράξεις τὴν ἠθικὴν ἀξίαν, ἐδίδαξε, τίς εἶναι ἡ ἀληθὴς ἐλεημοσύνη, ἡ

ἀληθῆς προσευχῆ καὶ ἡ ἀληθῆς νηστεία. Ἡ ἐλεημοσύνη δὲν πρέπει νὰ γίνηται πρὸς τὸ θεοθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, πρὸς ἀπλήν ἐπιδείξιν, ἀλλὰ ἀπὸ καρδίας, οὕτως ὥστε νὰ μὴ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ, καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκειότατοι ἡμῖν ἄνθρωποι νὰ ἀγνοῶσιν εἰ δυνατόν αὐτήν· ἡ δὲ προσευχὴ νὰ μὴ γίνηται χάριν ἐπιδείξεως, ἀλλ' ἐν τῷ κρυπτῷ, ὅπου μόνος ὁ Θεὸς δύναται νὰ βλέπῃ ἡμᾶς· καὶ ἡ νηστεία ἐπίσης νὰ μὴ πράττηται, ὅπως γνωσθῇ εἰς πάντας. Πᾶσα λοιπὸν ἀρετὴ τότε μόνον ἔχει ἀξίαν, ὅταν ᾔηται πραγματικὴ καὶ δὲν ᾔηται πρὸς τὸ φαινόμενον μόνον. 5. Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἀπέτρεψε τοὺς μαθητάς του ἀπὸ τῆς πλεονεξίας. Μὴ ἔχετε, εἶπεν, ἐστραμμένην πᾶσαν τὴν προσοχὴν ὑμῶν εἰς τὸ νὰ ἐπισωρεύητε θησαυροὺς ἐπιγείους, ὑλικά ἀγαθὰ, τὰ ὅποια φθείρονται, ἀλλὰ πρὸ πάντων θησαυροὺς οὐρανόους, ζητεῖτε δηλ. ἀρετάς, αἵτινες δὲν φθείρονται, ἀλλ' εἶναι ἀφθαρτοὶ καὶ αἰώνιοι θησαυροί. Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα θέλουσι προστεθῆ ὑμῖν. 6. Μὴ κρίνετε τοὺς ἄλλους αὐστηρῶς, προσέθηκε, ἵνα μὴ καὶ ὑμεῖς κριθῆτε οὕτω· διότι τῷ μέτρῳ, ἐν ᾧ μετρεῖτε, θέλει μετρηθῆ καὶ εἰς ὑμᾶς. Μὴ βλέπῃς τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου. Ἴδὲ μᾶλλον τὴν δοκὸν τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου. 7. Τέλος ἔδωκε τὸν ἀληθῆ ὀρισμὸν τῆς πίστεως καὶ εὐσεβείας. Ἡ ἀληθῆς πίστις εἶναι ἡ δεικνυμένη δι' ἔργων ἀγαθῶν. Ὁ πιστὸς καὶ εὐσεβὴς διακρίνεται ἐκ τῶν ἔργων του, ὅπως τὸ ἀγαθὸν δένδρον ἐκ τῶν καρπῶν του. Δὲν πρέπει τις νὰ ᾔηται ἐξωθεν πρόβατον καὶ ἔσωθεν λύκος. Εἰς τὴν βασιλείαν

τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄξιός να εἰτέλθῃ οὐχὶ ὁ λέγων Κύριε, Κύριε, ὁ περιορίζων δηλ. τὴν πίστιν εἰς λόγους καὶ προσευχάς, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Τῶν τοιούτων ἡ πίστις ὁμοιάζει πρὸς οἰκίαν ἐπὶ πετρώδους μέρους ὠκοδομημένην, ἣτις μένει ἀσάλευτος καὶ ὅταν ἐπέλθωσι σφοδροὶ ἄνεμοι καὶ βροχὴ καὶ ποταμοί. Τοῦναντίον ἡ ἐν λόγοις μόνον δεικνυμένη πίστις ὁμοιάζει πρὸς οἰκίαν ὠκοδομημένην ἐπὶ ἄμμου, ἣτις ὅταν ἐπέλθωσιν ἄνεμοι σφοδροὶ καὶ βροχὴ καὶ ποταμοί, καταρρέει. Τοιαῦται ἀρεταὶ κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίαν, τοιαύτη τελεία ἠθικότης ἀρμόζει εἰς ἐκείνους, οἵτινες θέλουσι να ἦναι μέλη τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἣν ἤλθε να ἰδρύσῃ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός.

§ 32.

Τίνες εἶναι αἱ παραβολαὶ τοῦ Κυρίου;

Περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ πραγματεύονται καὶ αἱ παραβολαὶ τοῦ Κυρίου. Εἶναι δὲ αἱ παραβολαὶ πλασταὶ διηγήσεις, δι' ὧν ἐνέδυσεν ὁ Κύριος τὰς διδασκαλίας του, ἵνα δι' αὐτῶν καὶ τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν ἐγείρῃ, καὶ ζωηρότερον ἐντυπώσῃ τὰς διδασκαλίας του εἰς αὐτούς. 1. Ἴνα παραστήσῃ τὴν ἀξίαν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, μετεχειρίσθη τὰς παραβολὰς τοῦ Θησαυροῦ καὶ τοῦ μαργαρίτου, οὓς ἵνα ἀποκτήσῃ τις, ἐπώλησε χάριν αὐτῶν πᾶν ὅ,τι εἶχεν. Ἡ ἠθικὴ ἡμῶν ἀναγέννησις, δι' ἧς εἰσαγόμεθα εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πρέπει να θεωρῆται παρ' ἡμῶν ὡς τὸ πολυτιμότερον κτῆμα. 2. Τὴν εὐσπλαγχνίαν δὲ καὶ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς βασιλείας

ταύτης, καὶ τὴν χαρὰν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐπιστροφῇ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου παρέστησε διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ ἀπολωλὸτος ἑκατοστοῦ προβάτου, τὸ ὁποῖον ἵνα εὕρῃ ὁ ποιμὴν, ἀφῆκε τὰ ἐνενήκοντα ἐννέα, καὶ ἐχάρη χαρὰν μεγάλην ἐπὶ τῇ εὐρέσει αὐτοῦ, διὰ διὰ τῆς παραβολῆς τῆς ἀπολεσθείσης δραχμῆς, ἣν εὐρούσα ἡ πτωχὴ χήρα ἐχάρη, διὰ τῆς παραβολῆς τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπελῶνος, οὓς πάντας καίπερ κατὰ διαφόρους ὥρας τῆς ἡμέρας εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἀποσταλέντας, πλουσιοπαρόχως ἐξ ἴσου ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος ἀντήμειψεν, καὶ διὰ τῆς παραβολῆς τῆς ἀκάρπου συκῆς, ἣν καὶ περμὴ ποιούσαν καρπὸν ἠνέχθη ὁ κύριος. 3. Ὡς πρὸς τὰ μέλη δὲ ἢ τοὺς κοινωνοὺς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἶπε τὴν παραβολὴν τοῦ τελώου καὶ φαρισαίου καὶ τὴν τοῦ ἀπολωλὸτος υἱοῦ, ἵνα δείξῃ ὅτι ἡ μετάνοια εἶναι ὁ ἀναπόφευκτος ὄρος τῆς παραδοχῆς εἰς αὐτήν, τὴν δὲ τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου, ἵνα παραστήσῃ, ὅτι ἐμπράκτως πρέπει νὰ δεῖκνύωμεν τὴν φιλαδελφίαν ἡμῶν. 4. Δι' ἄλλων δὲ παραβολῶν ἐδήλωσε τὰ συνήθη κωλύματα εἰς τὴν εἰσοδὸν ἡμῶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὑπερβολικὴν προσκόλλησιν εἰς τὰ γῆϊνα διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ μεγάλου δειπνοῦ, εἰς δὲ δὲν ἤθελον νὰ προσέλθωσιν οἱ προσκεκλημένοι, διότι ὁ μὲν μετέβη εἰς τὸ ἐμπόριον αὐτοῦ, ὁ δὲ εἰς τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ καὶ ὁ ἄλλος εἰς ἄλλην ἀσχολίαν, τὴν ἠδὲ ὑπάθειαν διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου, ἐν ἧ ὁ πρῶτος εἶναι τύπος ἀνθρώπου μόνον περὶ τῆς ὑλικῆς εὐτυχίας του μεριμνῶντος, καὶ διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ πλουσίου, οὗτινος εὐφρό-

ρησεν ἡ χῶρα, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα, καθ' ἣν ἐσχέπετο νὰ καταστρέψῃ τὰς παλαιὰς ἀποθήκας του καὶ νὰ κατασκευάσῃ νέας εὐχῶρους καὶ νὰ εἴπῃ τῇ ψυχῇ αὐτοῦ· «Ψυχῆ, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά, ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου !», τὴν ἀμέλειαν, διὰ τῆς παραβολῆς τῶν δέκα παρθένων, ἐξ ὧν πέντε μωραὶ οὔσαι δὲν ἔλαβον ἔλαιον μεθ' ἑαυτῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὅτε εἰσῆλθεν ὁ νυμφίος εἰς τοὺς γάμους μετὰ τῶν φρονίμων, δὲν ἦσαν ἔτοιμοι νὰ συνεισέλθωσι καὶ αὐταί, καὶ διὰ τοῦτο ἔμειναν ἔξω τῶν γάμων, καὶ τὴν ἀμετανοησίαν καὶ μοχθηρίαν διὰ τῶν παραβολῶν περὶ τῶν κακῶν γεωργῶν, οἵτινες ἀπέκτειναν τοὺς δούλους τοῦ κυρίου των καὶ τέλος καὶ τὸν πρὸς αὐτοὺς ἀποσταλέντα υἱὸν, περὶ τῶν δύο τέκνων, ἐξ ὧν ἐκεῖνος, ὅστις εἶχεν ὑποσχεθῆ τῷ πατρὶ, ὅτι θὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν ἀγρὸν, δὲν ὑπήγεν, ἐν ᾧ ὁ τὸ πρῶτον διὰ τοῦ λόγου ἀρνηθεὶς ὑπήκουσεν ἐπὶ τέλους καὶ μετέβη, καὶ περὶ τοῦ μὴ ἔχοντος ἔνδυμα γάμου, ὅστις ἐξεβλήθη διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ γάμου. 5. Τέλος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν εἴτε ἐν ἡμῖν εἴτε ἐν τῷ κόσμῳ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἀναφέρονται αἱ παραβολαὶ περὶ τοῦ ἐξελθόντος ἵνα σπεύρῃ τὸν σπόρον, ἐξ οὗ μέρος μὲν ἔπεσεν εἰς τὴν ὁδὸν, μέρος δὲ εἰς τὴν πετρῶδη γῆν, μέρος εἰς τὴν γῆν μετὰ ἀκανθῶν, καὶ μέρος εἰς τὴν ἀγαθὴν γῆν, δι' ἧς παραβολῆς εἰκονίζονται οἱ διάφοροι βαθμοὶ τῆς δεκτικότητος τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ἐξ ὧν οἱ μὲν οὐδόλως θέλουσι νὰ ἀκούσωσι τὸ κήρυγμα, οἱ δὲ ἀκούουσι μὲν αὐτὸ, χωρὶς ὅμως νὰ ῥίψῃ βαθείας ῥίζας παρ' αὐτοῖς, οἱ δὲ παραδέχονται μὲν προθύμως καὶ ῥιζοῦται παρ' αὐτοῖς ὁ λόγος, ἀλλ'

ἔπειτα ἀπασχολούμενοι ὑπὸ ἄλλων φροντίδων, λησμονοῦσιν αὐτὸν, οἱ δὲ τέλος καὶ προθύμως ἀκούουσι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντοτε σύμφωνα πρὸς αὐτὸν ζῶσιν, ἢ περὶ τῶν τ α λ ά ν τ ω ν, τῶν φυσικῶν δώρων, μεθ' ὧν παρὰ τοῦ πλάστου προικιζόμεθα, καὶ ἅτινα ὀφείλομεν νὰ ἀναπτύσσωμεν, καὶ αἱ περὶ τοῦ κ ό κ -
 κ ο υ τ ο ὕ σ ι ν ά π ε ω ς, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ μικρὸν σπέρμα αὐξάνει ὅμως μεγάλως, περὶ τῆς ζ ύ μ η ς, ἣτις ζυμοῖ ὀλόκληρον φύμαμα, καὶ περὶ τοῦ σ π ό ρ ο υ τοῦ βαλλομένου εἰς τὴν γῆν, ὅστις γίνεται μέγα δένδρον, δι' ὧν δεικνύεται ἡ β α θ μ ι α ἰ α καὶ κατὰ μικρὸν ἀνάπυξις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς ἡμετέρας ἀναγεννήσεως.

• β') Ὁ βίος τοῦ Κυρίου.

§ 33.

Ὅποιός τις ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ Κυρίου;

Ὁ Κύριος ἐγένετο σωτὴρ τοῦ κόσμου, οὐ μόνον διότι ἐδίδαξε τὴν ἀρίστην εὐσέβειαν καὶ ἠθικὴν, ἀλλὰ καὶ διότι τῆς εὐσεβείας ταύτης καὶ ἠθικῆς ἀριστον παράδειγμα ὑπῆρξεν ὁ βίος του. Ὁ βίος του, λέγει ὁ Πέτρος ἐδόθη ἀριστος ἡμῖν ὑπογραμμὸς ἵνα ἐπακολουθήσωμεν αὐτῷ (Α' Πέτρου 6', 21). Ὁ διδασκαλία δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀξίαν, ἂν δὲν ἐπικυροῦται καὶ ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τοῦ βίου τοῦ διδάσκοντος. Ὁ Κύριος δὲν ἐδίδασκε μόνον τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἀλλ' ἦτο καὶ ὁ ζῶν ὑπογραμμὸς αὐτῶν. Ἐφερεν εἰς τὸν κόσμον

οὐ μόνον τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν (Ἰωάν. 4, 32 γ', 34). Τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, τὸ ὁδηγοῦν εἰς πᾶν ἀγαθὸν καὶ ἐμπνέον τὴν ἀγάπην πρὸς πᾶσαν ἀρετὴν, ἣ το ἐν αὐτῷ (Ἰωάν. 4, 32 γ', 34). Ἡ γὰρ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἰς ἐντελέστατον βαθμὸν, ἀποδεικνύων τὴν ἀγάπην ταύτην οὐ μόνον διὰ λόγων, ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων. Διότι πάντοτε ἤθελε νὰ πράττῃ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τοῦτο ἦτο ὁ ἄρτος δι' αὐτὸν (Ἰωάν. 8, 32). Χάριν δὲ τῶν ἀνθρώπων ἐδί-
 δασκε πάντοτε καὶ πανταχοῦ καὶ εὐηργέτει πάντας, ἐν ᾧ αὐτὸς δὲν εἶχε ποῦ τὴν κεφαλὴν νὰ κλίνη, ἐπὶ τέλους δὲ ἔδωκε τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὑπὲρ αὐτῶν. «Μερίζονα δὲ ταύτης ἀγάπην, κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. 15, 13). Πᾶσαι αἱ ἀρεταί, αἵτινες μονομερῶς ἀπαντῶσαι, δύνανται νὰ καταντήσωσιν εἰς ἐλαττώματα, ἢ νοῦν το ἐν αὐτῷ ἄρμονικῶς. Οὕτως δὲν εἶχε μόνον ζῆλον ὑπὲρ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, ὅπως οἱ Φαρισαῖοι, ἀλλ' ἦτο καὶ ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς πταίοντας· δὲν ἐδείκνυε μόνον ἀνοχήν πρὸς τοὺς ἀμαρτωλοὺς, ὅποιαν εἶχον καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι, ἀλλ' ἦνου μετὰ τῆς ἀνοχῆς ταύτης καὶ τὴν δέουσαν αὐστηρότητα καὶ διὰ τοῦτο ἐξέβαλε τοὺς πωλοῦντας ἐκ τοῦ ναοῦ· δὲν ἦτο μόνον ἀφοσιωμένος πρὸς τὸν Θεόν, ὅπως οἱ Ἑσ-
 σαῖοι τῶν ἡμερῶν του, οἵτινες ἠδιαφόρουν περὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπεστρέφοντο τὸν κοινωρικὸν βίον, ἀλλὰ μετὰ τῆς ἀφοσιώσεως ἐκείνης πρὸς τὸν Θεὸν συνέδεε καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν λαόν του, ἐλυπεῖτο διὰ τὴν ἀθλίαν αὐτοῦ κατάστασιν καὶ μετεῖχε πάσης χα-

ρᾶς αὐτοῦ. Ἡ ἄρμονικὴ αὐτῆ ἔνωσις πασῶν τῶν ἀρετῶν εἶναι ἡ ἀληθοῦς ἠθικὴ τελειότης. Ὅποیان καθαρωτάτην ἐν τύπωσιν ἀφῆκεν εἰς τοὺς μαθητάς του ὁ βίος αὐτοῦ, δεικνύουσι πρὸ πάντων οἱ λόγοι τοῦ Πέτρου, ὅστις λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι «ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. β', 22). Τὴν ἠθικὴν ταύτην καθαρότητα ἀνεγνώρισον τῷ Ἰησοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ του. Οὕτως ὅτε ἤλθον οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν καὶ ἐρωτῶντες, ἂν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ δίδωσι φόρον τῷ Καίσαρι, ἐπροσιμιάσθησαν λέγοντες· Γνωρίζομεν, ὅτι εἶσαι ἀληθής, καὶ ὅτι διδάσκεις τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ μετὰ παρρησίας καὶ δέν σοι μέλει περὶ οὐδενός (Ματθ. κβ', 16). Εἰς τὴν ἀγχιότητα ταύτην τοῦ βίου του πεποινῶς, ἠδύνατο καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος νὰ ἀποτείνῃ ποτὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν ἐρώτησιν· «Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἀμαρτίας;» (Ἰωάνν. ἡ, 46) Ὁ ἠθικῶς τέλειος οὗτος βίος τοῦ Κυρίου ἴσταται ἐνώπιον ἡμῶν ὡς ἀριστον παράδειγμα μιμήσεως. Ἐκεῖνος εἶναι ἀληθής μαθητὴς αὐτοῦ, ὅστις ἀκολουθεῖ τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ.

γ') Ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου.

§ 34.

Τίς ἡ σημασία τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου;

Ὁ Κύριος ἔσωσε τὸν κόσμον καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Τὸν θάνατον αὐτοῦ θεωρεῖ ἡ Γραφή πρῶτον ὡς τὴν λαμπροτάτην ἐνδειξιν τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ὑπὲρ ὧν ἀπέθανε, τελείας

ἀγάπης του καὶ ὡς ἐπισφράγισιν τῆς ἀγιότητος τοῦ βίου αὐτοῦ (Ἑβρ. ιβ', 2. β', 9. έ, 7—9), δεύτερον δὲ καὶ κυρίως ὡς θυσίαν, ἣν προσήνεγκε τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ κόσμου, δι' ἧς κατήλλαξεν ἡμᾶς τῷ Θεῷ, ὃν εἶχομεν παροργίσει διὰ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν. «Ἐχθροὶ ὄντες, λέγει ὁ αὐτὸς ἀπόστολος, κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ» (Ῥωμ. έ, 10. καὶ ις', Κορινθ. έ, 18). Τοιαύτην μεγάλην σημασίαν ἀποδίδει ἡ Γραφή εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ· δι' αὐτοῦ κυρίως ἐγένετο ἡ σωτηρία ἡμῶν, ἡ καταλλαγὴ καὶ συμφιλίωσις πρὸς τὸν Θεόν. Πάντες οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ ἐζήτησαν διὰ θυσιῶν νὰ ἐξιλεώσωσι τὸ θεῖον· τὰς θυσίας ταύτας ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον θεωρεῖ ὡς τὴν μόνην ἀληθῆ θυσίαν, δι' ἧς κατηλλάγη ὁ κόσμος τῷ Θεῷ, τὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γενομένην (β' Κορινθ. έ, 18—20). Ὁ θάνατος οὗτος ἔκαμψε τὴν θείαν δικαιοσύνην ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος καλεῖ τὸν Χριστὸν Μεσίτην, ὡς μεσιτεύσαντα καὶ ὡς καταλλάξαντα τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὸν Θεόν. Εἰς τὸν θάνατον τοῦτον προσέφεραν ἑαυτὸν ὁ Κύριος ἐκουσίως ἐξ ἀγάπης πρὸς ἡμᾶς, καθὼς δεικνύουσιν οἱ λόγοι του «Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμὴ, ἵνα ἀγαπάτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς. Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. ιέ, 12), καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ πρὸ τοῦ θανάτου του· «Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω το ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν οὐχὶ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ» (Ματθ. κή, 39). Τὴν πρὸς ἡμᾶς ταύτην ἀγάπην ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς νὰ ἀν-

τα ποδίδωμεν αὐτῷ, τηροῦντες τὰς ἐντολάς του καὶ ὄντες ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν θείαν διδασκαλίαν του. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου καὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἀναστάσεως αὐτοῦ λαλοῦν, λέγει τὸ σύμβολον «σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφὰς καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς» (*).

ΚΕΦ. Γ΄,

Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἀγαπητικῆς.

Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Σύμβ.

§ 35.

Τί εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα;

Τῆς σωτηρίας, ἣν ἐτέλεσεν ὁ Κύριος, μετέχομεν, ὅταν μεταδοθῇ εἰς ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Εἶπομεν ἐν τοῖς περὶ ἁγίας Τριάδος (§ 16), ὅτι Πνεῦμα ἅγιον εἶναι τὸ τρίτον πρόσωπον τῆς ἁγίας Τριάδος, ἡ θεία δύναμις, δι' ἧς ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ζωοποιούσα τὰ πάντα, ἐνισχύουσα καὶ φωτίζουσα τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς πᾶν ἀγαθὸν ὁδη-

(*) Δι' ἐπόμενα λέξεις τοῦ συμβόλου «Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος» θέλουσιν ἐξηγηθῆ κατωτέρω ἐν τῷ περὶ μελλούσης ζωῆς κεφαλαίῳ.

γοῦσα αὐτόν. Περὶ τοῦ Πνεύματος τούτου λέγεται ἐν τῷ συμβόλῳ, ὅτι εἶναι «κύριον», διότι ὡς Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ εἶναι μέτοχον τῆς θείας κυριότητος καὶ ἐξουσίας, «ζωοποιόν, διότι δίδει τὴν ζωὴν εἰς τὰ κτίσματα, «ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον», διότι ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς πηγάζει, ὅπως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ἐνέργεια δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι εἶναι προῖον αὐτοῦ, «τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον», διότι ὡς ἐν τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος πρέπει νὰ συντιμᾶται καὶ συμπροσκυνῆται μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, «τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν», διότι ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνεόμενοι οἱ προφῆται ἐλάλησαν καὶ ἔγραψαν τὰ θεῖα αὐτῶν συγγράμματα. Τὸ πνεῦμα τοῦτο τοῦ Θεοῦ μεταδιδόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἀγιότητα, ἐμπνέον πᾶν εἶδος ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο καρποὶ αὐτοῦ καλοῦνται ἡ ἀγάπη, ἡ χαρὰ, ἡ εἰρήνη, ἡ μακροθυμία, ἡ χρηστότης, ἡ πραότης καὶ ἡ ἐγκράτεια καὶ πᾶσα ἀρετὴ (Ἐφεσ. ε', 22). Ὁ ἔχων αὐτὸ εἶναι βέβαιος, ὅτι εἶναι τέκνον τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο ὀνομάζει αὐτὸ ὁ Παῦλος «Πνεῦμα υἰοθεσίας» (Ῥωμ. ἡ', 15). Τὸ Πνεῦμα τοῦτο ἔφερον πάντες οἱ ἱεροὶ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης ἄνδρες, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἔζη ἐν τῷ Χριστῷ, περὶ οὗ λέγει ὁ Ἰωάννης, ὅτι «οὐκ ἐκ μέτρου (*) δίδωσιν (αὐτῷ) ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα» (Ἰωάν. γ', 34). Διὰ τοῦτο λέγεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ (Ῥωμ. ἡ', 9. Φιλιππ. α', 19). Τὸ Πνεῦμα τοῦτο κατέλιπεν ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς αὐ-

(*) Μετὰ μέτρου.

τοῦ, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ζῆ ἐν τῇ ἐκ-
κλησίᾳ του. Τοῦτο τὸ Πνεῦμα, ὅπερ ἔμελλε νὰ
ὀδηγῇ τοὺς μαθητάς του εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, ἐν-
νόει ὁ Κύριος, ὅτε ἔλεγε περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι ἔμελλε νὰ
μένῃ μετὰ τῶν μαθητῶν του μέχρι τῆς συντελείας
τῶν αἰώνων (Ματθ. κή, 20). Τὸ Πνεῦμα λοιπὸν
τοῦτο τοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ μεταδοθῇ
παντὶ θέλοντι νὰ γίνῃ μέτοχος τῆς ἐν
Χριστῷ σωτηρίας, νὰ σωθῇ καὶ ἀναγεννηθῇ
κατὰ Χριστόν. Διότι τί ὠφελεῖ ὅτι ὁ Χρ. στὸς ἐδίδαξε τὴν
ἀρίστην εὐσέβειαν, ὅτι ἔδωκε διὰ τοῦ βίου του τὸν ἀρι-
στον ὑπογραμμὸν αὐτῆς καὶ ὅτι ἀπέθανεν ὑπὲρ ἡμῶν,
ὅταν ἡμεῖς ἢ ἀπιστῶμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν του, ἢ
δὲν ἀκολουθῶμεν τὸ παράδειγμα αὐτοῦ, ὅταν δὲν ἐμ-
πνεώμεθα ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ ἐκεῖνος, ἢ, ὅπερ
τὸ αὐτὸ, ὅταν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ δὲν μένῃ ἐν ἡμῖν ;
Ὅπως ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ λυτρωθῶ-
μεν ἀπὸ τὰς ἁμαρτίας, πρέπει νὰ φωτίσῃ ἡμᾶς τὸ φῶς
τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, νὰ ὁμοιάσωμεν κατὰ
τὴν ἀγιότητα αὐτὸν τὸν Κύριον, νὰ ἐμπνεώμεθα ὑπὸ
τοῦ αὐτοῦ ἀγίου Πνεύματος, ὑφ' οὗ ἐνεπνέετο καὶ
αὐτός.

§ 36.

Τί ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν ἡ μετάδοσις τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἢ τί
εἶναι ἀναγέννησις, δικαίωσις ἢ σωτηρία ;

Τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ μετα-
διδόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, μεταβάλλει ἐντε-
λῶς αὐτὸν καὶ ἠθικῶς ἀναπλάσσει. Ἡ ἠθικὴ αὕτη
ἀνάπλασις λέγεται ἐν τῇ Γραφῇ δικαίωσις καὶ
ἀναγέννησις· δικαίωσις μὲν διότι διὰ τῆς μετα-

βολῆς ταύτης ἀπὸ ἀδίκου ἀποβαίνει ὁ ἄνθρωπος δίκαιος· ἀναγέννησις δὲ, διότι ὁ ἄνθρωπος χριστιανικῶς ἀναπλαττόμενος γεννᾶται οὕτως εἰπεῖν ἐκ νέου, γίνεται νέος ἄνθρωπος. Ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας (αἱ παλαιαὶ δὴλ. ἔξεις) οἶονεὶ ἀποθνήσκει καὶ ἀνίσταται νέος ἄνθρωπος καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Χριστοῦ. Τὴν εἰκόνα ταύτην μεταχειρίζεται ὁ Παῦλος, ὅστις λέγει, ὅτι οἱ χριστιανοὶ συναποθνήσκουσι μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ συνανίστανται μετ' αὐτοῦ (Κολ. γ', 1—4). Ἀλλαγῆς ἢ Γραφῆ καλεῖ τὸν χριστιανὸν καινὴν κτίσιν, νέον δὴλ. πλάσμα (Β' Κορ. ἐ', 17. Γαλ. ζ', 15). Ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀναγέννησις λέγεται ἄλλως κα σωτηρία, δὴλ. σωτηρία ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἁμαρτίας.

§ 37.

Πῶς ἄρχεται ἡ ἀναγέννησις καὶ δικαιοσύνη ἢ τί εἶναι μετάνοια καὶ πίστις;

Ἡ ἀναγέννησις ἄρχεται διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Ὅτε ἤρχισε τὸ κήρυγμα αὐτοῦ ὁ Κύριος, ἔλεγεν· «Ἠγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· μετανοεῖτε καὶ πιστεῦτε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ» (Μάρκ. ἀ', 15). Ὁ ἄνθρωπος πρέπει πρῶτον νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ νὰ προσκολληθῇ τῷ Χριστῷ. Ἡ ἐπιστροφή ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας τελεῖται διὰ τῆς μετανοίας. Εἶναι δὲ ἡ μετάνοια τελεία ἀποστροφή ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ μεταβολὴ ριζικὴ τοῦ φρονήματος ἡμῶν. Ἀληθῶς μετανοοῦμεν πρῶτον, ὅταν ἀναγνωρίζωμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ὡς τοιαύτας· διότι πᾶσα μετάνοια εἶναι ἀδύνατος, ὅταν τις πταίων δὲν ἀναγνωρίζῃ, ὅτι πταίει, ἀλλὰ

θεωρῆ τὴν πράξιν του ὡς καλήν. Τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τῆς κακίας, εἶναι νὰ ὁμολογῶμεν ταύτην. Ἀληθῶς μετανοοῦμεν δεύτερον, ὅταν ὁ ρ η ν ὤ μ ε ν καὶ λυπώμεθα διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν· διότι δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι ἐπταίσαμεν· πρέπει νὰ αἰσθανθῶμεν καὶ λύπην διὰ τὸ πταῖσμα· νὰ γεννηθῇ ἐν ἡμῖν συντριβὴ καρδίας· τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερον βῆμα τῆς ἐπιστροφῆς. Ἀληθῶς μετανοοῦμεν τρίτον, ὅταν ἀποφασίσωμεν μετ' ἀκραδάντου θελήσεως, ποτὲ πλέον νὰ μὴ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ πταίσματα ἡμῶν· διότι ἡ μετάνοια ὅταν μένη μόνον εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς κακίας καὶ τὴν λύπην δι' αὐτὴν καὶ δὲν προβαίνει μέχρι τῆς ἀποφάσεως, ποτὲ νὰ μὴ ὑποπέσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰ αὐτὰ, δὲν εἶναι ἀληθῆς μετάνοια. Ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ ἀπαντῶμεν πολλὰ παραδείγματα μετάνοίας καὶ ἐκ τῆς πραγματικῆς ἱστορίας καὶ ἐν ταῖς παραβολαῖς, οἷον τοῦ Δαυὶδ, ὅστις μετενόησεν ἀπὸ καρδίας, διότι ἤρπασε τὴν γυναῖκα τοῦ Οὐρίου Βηρσαβεὲ, ἀφοῦ ἐφόνευσε τοῦτον (τῆς ἀπὸ ψυχῆς μετάνοίας του ματύριον ἔχομεν τὸν Ψαλμ. ν' «Ἐλέησόν με ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου» κτλ.), τοῦ Παύλου, ὅστις ἀπὸ διώκτου τῆς ἐκκλησίας ἐγένετο θερμότετος τοῦ Εὐαγγελίου κήρυξ, τοῦ τε λῶ ν ο υ, ὅστις ἐλθὼν ἵνα προσευχηθῇ εἰς τὸν ναὸν, ἴστατο μακρὰν καὶ δὲν ἤθελεν ἐκ συστολῆς νὰ ἀνυψώσῃ τὰ βλέμματά του πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἀλλὰ τύπτων τὸ στῆθός του ἔλεγεν· «Ἰλάσθητί μοι τῶ ἀμαρτωλῶ», καὶ τοῦ ἀπολωλὸτος υἱοῦ, ὅστις μεταμεληθεὶς, διότι ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ νὰ εἴπῃ αὐτῷ, «Πάτερ, ἡμαρτον εἰς τὸν οὐρα-

νόν και ἐνώπιόν σου, και οὐκ εἰμι ἄξιος, ἵνα καλωμαι
υἱός σου, ποιήσόν με ὡς ἓνα τῶν μισθίων σου». Τὰ
παραδείγματα ταῦτα δεικνύουσι τρανῶς τήν δύναμιν τῆς
μετανοίας, ὅτι δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλεται τε-
λείως, και ἀπό ἐχθροῦ γίνεται φίλος τοῦ Θεοῦ. Μετὰ
τῆς μετανοίας πρέπει νά συνδέηται ἡ
πίστις εἰς τόν Χριστόν. Ἀφοῦ μετανοήσῃ τις, ἀπο-
στραφῆ δὴλ. τὸ κακόν και ἀποφασίση νά μὴ ἐπανέλθῃ
εἰς αὐτό, πρέπει νά πιστεύσῃ εἰς τόν Χριστόν,
δὴλ. νά προσκολληθῆ εἰς τόν Χριστόν, ἢ
ἀφοσιωθῆ εἰς αὐτόν, δι' οὗ θά ἐνισχυθῆ ἐν τῷ ἀγαθῷ,
διότι οὗτος εἶναι «ἡ ὁδὸς και ἡ ἀλήθεια και ἡ ζωὴ»
(Ἰωάν. ιδ', 6). Αὐτὸς ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τήν εὐθείαν
ὁδόν, εἰς τήν ἀλήθειαν και εἰς τήν ζωὴν. Μακρὰν αὐτοῦ
εἶναι πλάνη, ψεῦδος και σκότος. Διὰ τῆς πίστεως και
προσκολλησεως ταύτης δύναται ἡ διὰ τῆς μετανοίας
ἀρξαμένη ἀναγέννησις και ἀνάπλασις νά στερεωθῆ και
προβῆ εἰς τὰ πρόσω. Σημειωτέον δὲ καλῶς, ὅτι πί-
στις εἰς τόν Χριστόν δέν σημαίνει
ἀπλῶς τὸ νά γινώσκῃ τις τὰ κατὰ τόν Χρι-
στόν και τήν διδασκαλίαν του, ἀλλὰ συνάμα και
τὸ νά ἦν αἴτις ἀπὸ καρδίας ἀφοσιωμέ-
νος εἰς αὐτόν και τήν διδασκαλίαν του. Πίστις εἰς τόν
Χριστόν εἶναι ἡ ἐμπιστοσύνη και ἐγκάρδιος ἀφοσίωσις
εἰς αὐτόν ὡς εἰς τόν Σωτῆρα, δι' οὗ δύναται τις νά σωθῆ,
νά καταλλαγῆ τῷ Θεῷ, και νά τύχῃ τῆς ἀφέσεως τῶν
ἀμαρτιῶν αὐτοῦ και τῆς ἠθικῆς του ἀναπλάσεως ἢ
ἀναγεννήσεως.

§ 38.

Πῶς συμπληροῦται ἡ τελειοποιεῖται ἡ δικαιοσύνη καὶ ἀναγέννησις ἢ τί εἶναι ἁγιασμός;

Ἡ δικαιοσύνη ἡ ἀναγέννησις ἄρχεται μόνον διὰ τῆς μετανοίας καὶ πίστεως, συμπληροῦται δὲ διὰ τοῦ ἁγιασμοῦ ἢ τῶν καλῶν ἔργων. Ἡ πίστις ἡμῶν εἰς τὸν Χριστὸν τότε μόνον εἶναι ἀληθῆς καὶ ζῶσα, ὅταν φανεροῦται ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ ἐπιφέρει ἐν ἡμῖν τὸν ἁγιασμόν. Ἁγιασμός εἶναι ἐκείνη ἡ κατάστασις τοῦ χριστιανοῦ, ἐν ἣ οὐδὲν θέλει νὰ πράττῃ παρὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἐξ ἐγωισμοῦ ἢ ἐκ τῶν παθῶν, ἀλλὰ σπουδάζει αἰ πράξεις του νὰ ᾔναι κατὰ τὸ δυνατόν σύμφωνοι πρὸς τὸν θεϊὸν νόμον, ἅγια. Ὁ ἁγιασμός εἶναι λοιπὸν ἀναπόσπαστον μέρος τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀναγεννήσεως, ἄνευ δηλοῦ τοῦ ὁποίου αὕτη εἶναι οὐσιωδῶς ἀτελής. Ἡ δὲ ὁ Ἰακώβος παρετήρησεν, ὅτι ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων εἶναι νεκρὰ (Ἰακώβ. β', 17). Καὶ ὁ Παῦλος δὲ, ὅστις συνήθως ἐκφράζεται οὕτως, «ὁ ἄνθρωπος δικαιούται διὰ τῆς πίστεως», ἐννοεῖ τὴν πίστιν ζῶσαν, διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης ἐκδηλουμένην (πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη Γαλ. ε', 6). Διὰ τοῦτο σφάλλουσιν ἐκεῖνοι οἱ διαμαρτυρόμενοι οἵτινες ἐδόξασαν ἢ δοξάζουσιν, ὅτι τὰ ἀγαθὰ ἔργα δὲν εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς σωτηρίαν, καὶ ὅτι ἡ δικαιοσύνη δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἄνευ τοῦ ἁγιασμοῦ. Ὁ ἁγιασμός εἶναι ἐπιδεκτικὸς προόδοιο· διότι οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ἔφθασεν εἰς τὸν τελειότατον βαθ-

μόν τῆς ἀγιότητος· καθόσον ἡ τελεία ἀγιότης ἀνήκει μόνον τῷ τελείῳ Θεῷ. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ τείνη μόνον εἰς τὴν ἄκραν ταύτην ἠθικὴν τελειότητα ὡς εἰς ἠθικὸν ἰδεῶδες. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι πρέπει νὰ «περισσεύωμεν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου» (Α' Κορινθ. ε', 58), αὐτὸς δὲ περὶ ἑαυτοῦ ἐφρόνει, ὅτι δὲν εἶχε φθάσει εἰς τὸ ποθούμενον τέρμα (Φιλιππ. γ', 12).

ΚΕΦ. Δ'.

Περὶ Ἐκκλησίας.

Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Σύμβ.

§ 39.

Τί εἶναι Ἐκκλησία;

Τὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον μετάδοσιν τοῦ Πνεύματος τοῦ Χριστοῦ, δι' ἧς τελεῖται ἡ ἄνω περιγραφεῖσα ἠθικὴ ἀνάπλασις αὐτοῦ, ἡ δικαίωσις ἢ ἀναγέννησις αὐτοῦ καὶ σωτηρία, ἐνεργεῖ ἡ ἐκκλησία. Εἶναι δὲ ἡ ἐκκλησία τὸ ἄθροισμα ἢ ἡ κοινωνία τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου, ἢ ἰδρυθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην μετέδωκεν ὁ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Κ υ β ε ρ ν ᾶ τ α ἰ δὲ ἡ ἐκκλησία παρὰ κανονικῶν ποιμένων ὀρισθέντων παρ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων, δηλ. ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων. Εἶναι δὲ κατὰ τὸ σύμβολον μί α κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς πολλὰς αἱρέσεις, ἁ γ ί α, διότι ἐνεργεῖ τὸν ἁγιασμὸν τῶν πιστῶν, καθολικὴ, ὡς καθ' ὅλον τὸν κόσμον διαδεδομένη,

καὶ ἀποστολική, διότι ἐξηπλώθη τὸ πρῶτον διὰ τῶν ἀποστόλων. Ἐν τῇ ἐνότητι τῆς ἐκκλησίας κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἐμμένῃ τις, ἐὰν θέλῃ νὰ ἦναι κοινωνὸς τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ ἀναγεννηθῇ ἢ σωθῇ. Διότι καθὼς τὸ κλῆμα, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ δὲν δύναται νὰ ποφέρῃ καρπὸν, οὕτω καὶ ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφέρωμεν πνευματικούς καρπούς, ἢ ἔργα ἀγαθὰ, ἐὰν μὴ μείνωμεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ (Ἰωάν. ιε'. 4)· καθ' ὅσον τίς θὰ φωτίσῃ τὸν ἄνθρωπον, τίς κυρίως θὰ διδάξῃ αὐτὸν τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον καθήκοντα, τίς θὰ ἐμπνεύσῃ αὐτῷ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθὸν, ὅταν οὗτος ἦναι ἀπεσπασμένος ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας; Ἡ ἐκκλησία εἶναι ἡ πνευματικὴ ἡμῶν μήτηρ, ἡ θρησκευτικῶς ἐκτρέφουσα ἡμᾶς καὶ στηρίζουσα ἐν τῇ εὐσεβείᾳ. Διὰ τοῦτο καθὼς τὰ μέλη ἐνὸς σώματος πρέπει νὰ ἦναι συνηνωμένα μετὰ τοῦ ὅλου σώματος, ἵνα ζῶσιν, οὕτω καὶ ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ μένῃ ἠνωμένος μετὰ τοῦ ὅλου σώματος τῆς ἐκκλησίας, οὕτινος κεφαλὴ εἶναι ὁ Χριστὸς (Ἐφεσ. δ', 6 ἐ, 30).

§ 40.

Πῶς ἰδρύθη ἡ ἐκκλησία καὶ ἐξηπλώθη καὶ τίς ἡ ἀρχαία αὐτῆς ἀνάπτυξις;

Ἡ ἐκκλησία ἰδρύθη δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις συνήγαγε περὶ ἑαυτὸν τοὺς δώδεκα μαθητάς, τοὺς ἀποστόλους καλουμένους, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν αὐτοῦ διασκορπισθέντες εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον διέδωκαν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐθεμελίωσαν τὰς κυριωτέρας

ἀρχαίας ἐκκλησίας. Μετὰ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων εἰργάσθη καὶ ὁ Παῦλος ὡς ἀπόστολος, κληθεὶς μετὰ ταῦτα εἰς τὸ ἔργον τοῦτο (37 μ. Χ.), εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ μεγάλου καὶ ἀξιοθαυμάστου ζήλου. Αὐτὸς ἵδρυσεν τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἐν Κύπρῳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Μακεδονίᾳ, Ἀχαΐᾳ, (Ἀθήναις, Κορίνθῳ), Κρήτῃ, ἦλθε δὲ καὶ μέχρι αὐτῆς τῆς Ῥώμης, ὅπου ἐμαρτύρησεν (67 μ. Χ.). Τὸ ἔργον τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξηκολούθησαν καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων καὶ ἐν γένει οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ μετὰ μεγάλου ζήλου. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον τότε περιελάμβανεν ὅλην σχεδὸν τὴν Εὐρώπην καὶ μέγα μέρος τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς, ἦτο χριστιανικόν. Εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μεγάλα προσκόμματα παρεπέβαλλον ἔνθεν μὲν οἱ πανταχοῦ τότε διεσχορπισμένοι Ἰουδαῖοι, οἱ ὅποιοι ἐθεώρουν τὸν χριστιανισμόν ὡς διαστροφὴν δῆθεν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοὺς χριστιανούς ἀποστάτας ἀπὸ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, ἐτέρωθεν δὲ οἱ ἐθνικοὶ, οἱ τε Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες οἵτινες ἐνόμιζον τοὺς χριστιανούς ἐχθροὺς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ, διότι ἐπολέμουν τὴν ὑπὸ τούτων προασπιζομένην Ῥωμαϊκὴν εἰδωλολατρικὴν θρησκείαν, καὶ οἱ ὄχλοι, οἱ ὅποιοι εἶχον παραδοξωτάτας περὶ τῶν χριστιανῶν προλήψεις, ἀφ' οὗ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐνόμιζον αὐτοὺς ἀθεοῦς, διότι δὲν ἐλάτρευον τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς καὶ δὲν εἶχον ἐν τοῖς τόποις τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων, μισανθρώπους, διότι δὲν ἐλάμβανον μέρος εἰς τὰς κοινὰς τέρψεις, εἰς τὰ ἀπάνθρωπα θεάματα τῶν θηριο-

μαχιῶν καὶ μονομαχιῶν καὶ ἐν γένει ἔφευγον τὴν μετὰ τῶν ἀκολάστων ἐθνικῶν ἀναστροφὴν, καὶ σ υ ν ω μ ό τ α ς, διότι ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας τῶν ἐκ φόβου πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς κρυφίως ἐν καιρῷ νυκτὸς ἢ ἐν ἐρήμοις. Ἐνεκα πάντων τούτων τῶν λόγων σφοδροὶ ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας. Οἱ φοβερώτεροι ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξαν οἱ γενόμενοι ἐπὶ Νέ ρ ω ν ο ς (64 μ. Χ.), ἐπὶ Μ ά ρ κ ο υ Α ὐ ρ η λ ί ο υ (180), ἐπὶ Δ ε χ ί ο υ (251) καὶ ἐπὶ Δ ι ο κ λ η τ ι α ν ο ὦ (303). Κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα οἱ χριστιανοί, διὰ φρικτῶν βασάνων ἀναγκαζόμενοι νὰ ἀποπτύσωσι τὸν χριστιανισμὸν, νὰ θύωσι εἰς τὰ εἰδῶλα καὶ νὰ παραδίδωσι τὰς ἀγίας Γραφὰς ἵνα καῶσιν. Οἱ ἀνθιστάμενοι παρεδίδοντο εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων, ἢ ἐκαίοντο ἐπὶ πυρᾶς, ἢ ἄλλως πως ἐφονεύοντο. Οἱ οὕτως ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ἀποθνήσκοντες ἐτιμῶντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς μ ά ρ τ υ ρ ε ς. Τὸ θάρρος καὶ ἡ ἐν ταῖς βασάνοις καρτερία τῶν χριστιανῶν ἐξέπληξε τοὺς ἐθνικοὺς. Ἐπὶ τέλους δὲ μεθ' ὅλους τοὺς διωγμοὺς τούτους ὁ χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ό ς, ὅστις εἶχε τὴν παρά Θεοῦ εὐλογίαν, ἐ θ ρ ι ά μ θ ε υ σ ε, διότι Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς ὁ μ έ γ α ς, Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ, οὐ μόνον ἔθηκε τέρμα εἰς τοὺς διωγμοὺς τούτους (313), ἀλλ' ἀνεγνώρισε τὸν χριστιανισμὸν ὡς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους (323) καὶ ἠνόνησε μέγਾਲως τοὺς χριστιανούς. Ἀπ' αὐτοῦ ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ καὶ νὰ ἐκλείπῃ ἡ ἐθνικὴ εἰδωλολατρεία. Μόνος ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίου ὁ Ἰ ο υ λ ι α ν ό ς (361), ὁ λεγόμενος παραβάτης καὶ ἀποστάτης, ἐζήτησε νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν νέαν ζωὴν, παραγκωνίζων τὴν χριστια-

νικήν Ὀρησκαίαν. Ἄλλ' ὁ θρίαμβος τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐπισχεθῆ· ὑπὸ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ εἶχε πλέον ὀριστικῶς ἠττηθῆ ἢ εἰδωλολατρεία. Ἡ νέα Ὀρησκαία διεδίδε το ὁσημέραι εἰς νέους λαοὺς, ἔκτοτε δὲ ἤρχισαν νὰ προσέρχωνται εἰς τὸν χριστιανισμὸν οἱ μέχρι τῆς σήμερον τὴν δυτικὴν καὶ βόρειον Εὐρώπην κατοικοῦντες λαοί. Κατὰ τοὺς ὀκτώπρωτους αἰῶνας διὰ τῶν σοφῶν διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας, τῶν καλουμένων πατέρων, ὧν διασημότεροι ὑπῆρξαν ὁ Ἰουστίνος, ὁ Κλήμης, ὁ Ὄριγένης, ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Βασίλειος, οἱ δύο Γρηγόριοι, ὁ Χρυσόστομος καὶ οἱ λατινοὶ Τερτουλλιανός, Κυπριανός, Ἀμβρόσιος, Ἰερώνυμος καὶ Αὐγουστίνος, ἀνεπτύχθη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, κατὰ δὲ τῶν αἰρετικῶν τῶν διαστρεφόντων αὐτὴν ὠρίσθησαν ἐν διαφόροις συνόδοις τῶν ἐπισκόπων, οἰκουμενικαῖς καὶ τοπικαῖς, τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰ ὁποῖα περιελήφθησαν συνοπτικῶς καὶ εἰς τὸ Σύμβολον τὸ ἐν ταῖς δύο πρώταις οἰκουμενικαῖς συνόδοις ἐν Νικαίᾳ (325) καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (381) γενόμενον, καὶ τὸ ὁποῖον ἡ Κατ' ἡγήσις ἔχει ὡς βάσιν τῆς. Ἡ διοίκησις ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἦτο λίαν ἀπλή, ἀπαντῶμεν δ' ἔκτοτε τοὺς ἐπισκόπους, τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, καθὼς καὶ διακονίσσας. Αἱ τελευταῖαι αὗται ἐχρησίμευον εἰς ἔργα, δι' ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι, οἷον εἰς τὸ νὰ φέρωσιν ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας, νὰ κατηχῶσιν ἐθνικὰς γυναῖκας καὶ νὰ περιθάλπωσιν ἀσθενεῖς. Κατὰ μικρὸν δὲ ἔνεκα τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χριστιανῶν ἐπολλαπλασιάσθησαν τὰ ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα, ἀνεφάνησαν δὲ οἱ μητροπολιταὶ καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ με-

γάλου Κωνσταντίνου οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ οἱ πατριάρχαι Ῥώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Αἱ πόλεις αὗται ἦσαν αἱ ἐπισημότεραι τοῦ τότε κόσμου. Ὁ Ῥώμης ἐλέγετο ἀπὸ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος καὶ πάπας, ἐθεωρεῖτο δὲ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἀπλῶς ὡς εἷς τῶν πατριαρχῶν, ὁ πρεσβύτερος καὶ πρῶτος κατὰ τὴν τιμὴν μόνον καὶ τὴν τάξιν ἕνεκα τῆς πολιτικῆς ὑπεροχῆς τῆς πόλεως, ἧς ἦτο ἐπίσκοπος. Ἄλλ' αὐτὸς μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὴν τιμὴν ταύτην, ἤθελε νὰ δεσπόσῃ τῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ γίνῃ ἀρχὼν αὐτῆς. Καὶ ἡ λατρεία ἤρχισε μετὰ μεγάλης ἀπλότητος. Ὡς πρῶται ἐκκλησίαι ἐχρησίμευον ἰδιωτικοὶ οἴκοι χριστιανῶν· ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῶν διωγμῶν συνήρχοντο οἱ χριστιανοὶ εἰς ἐρήμους, εἰς κατακόμβας (*) καὶ ἐν γένει εἰς κεκρυμμένα μέρη ἐκ φόβου πρὸς τοὺς διώκτας. Βραδύτερον ὅμως, ὅτε μάλιστα ἀπήλαυσαν εἰρήνης, ἤρχισαν οἱ χριστιανοὶ νὰ κτίζωσι μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίας. Ὅλιγον δὲ κατ' ὀλίγον περιεκοσμήθησαν αἱ ἐκκλησίαι αὗται δι' ἀναγλύφων καὶ εἰκόνων. Καὶ αἱ τελεταὶ τῆς λατρείας, τοῦ βαπτίσματος, τῆς εὐχαριστίας καὶ αἱ λοιπαὶ ἦσαν κατ' ἀρχὰς λίαν ἀπλαῖ, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβησαν μεγαλοπρεπέστεραι καὶ πομπωδέστεραι. Ὡς λειτουργία γενικῶς δεκτὴ ἐπεκράτησεν ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ ἢ τοῦ ἀγίου Χρυσοστόμου, ἐν δὲ τῇ δύσει ἡ Ῥωμαϊκὴ. Ὡς σπουδαιότατον δὲ μέρος τῆς

(*) Κατακόμβαι καλοῦνται μεγάλα καὶ ἀπέραντα ὑπόγεια ὑπάρχοντα ὑπὸ πολλὰς Ἱταλικὰς πόλεις (ἰδίως τὴν Ῥώμην), ἅτινα ἐσχηματίσθησαν κατὰ μικρὸν δι' ἐξαγωγῆς γῆς τινοῦ χρησίου εἰς τὰ μεγάλα κτίρια. Αἱ κατακόμβαι αὗται ἐχρησίμευον κυρίως ὡς κοιμητήρια.

λατρείας θεωρείτο πάντοτε τὸ κήρυγμα ἐπὶ τῶν ἀναγνωσκομένων περικοπῶν τῶν Ἀγίων Γραφῶν, καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Ἰουστίνος (Α' Ἀπολ. 67). Ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ἤμαζον αἱ ῥητορικαὶ σχολαί, οἱ λόγοι οὗτοι προσέλαβον σὺν τῷ χρόνῳ τεχνικωτάτην μορφήν. Οἱ λόγοι πδχ. τοῦ Χρυσοστόμου παραβάλλονται πρὸς αὐτοὺς τοῦ Δημοσθένους τοὺς λόγους κατὰ τὴν ῥητορικὴν τέχνην. Τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο διὰ τριττῆς καταδύσεως, ἡ δὲ εὐχαριστία ἐγένετο ἐν ἐνζύμῳ ἄρτῳ, μετεδίδοτο δὲ ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου καὶ τοῖς λαϊκοῖς. Τὰ ἤθη τέλος τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν ἰδίως ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν διωγμῶν ἦσαν ἀξιοθαύμαστα διὰ τὴν καθαρότητα αὐτῶν καὶ ἀπετέλουν μεγάλην ἀντίθεσιν πρὸς τὰ τῶν ἐθνικῶν παραλελυμένα ἤθη. Ὁ χριστιανισμὸς διαδιδόμενος ἀνέπλασεν ἠθικῶς τοὺς ἀνθρώπους. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Τερτουλλιανοῦ (*) ἔκραζον αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ περὶ τῶν χριστιανῶν· Ἴδετε πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι ὑπὲρ ἀλλήλων νὰ ἀποθνήσκωσιν! Ἀλλὰ βραδύτερον, μάλιστα μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἤρχισε καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς νὰ εἰσδύῃ ἡ διαφθορά, ἀλλ' οὐδέποτε παρ' αὐτοῖς ἔφθασεν εἰς τὸν βαθμὸν, εἰς ὃν εἶχε καταστήσει ὁ ἐθνικὸς κόσμος διότι ὁ χριστιανισμὸς ἴστατο πάντοτε ὡς ἀνυπέριθλητον πρόχωμα κατὰ τῆς ὑπερεχειλίσεως τοῦ κακοῦ.

§ 41.

Τίνας εἶναι αἱ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπελθοῦσαι διαιρέσεις ;

Μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος οἱ χριστιανοὶ ἦσαν πάντες σχε-

(*) Tertull. apol. 36.

δὸν ἠνωμένοι· ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἕνεκα τῆς ἀλαζονείας τῶν παπῶν, οἵτινες ἀφ' οὗ ὑπέταξαν ὑφ' ἑαυτοὺς κατὰ μικρὸν πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς δύσεως, ἠθέλησαν νὰ δεσπύσωσι καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς, ἐπῆλθε σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (860). Τὴν ἀρχαίαν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν ὑπερασπίσας γεναίως ἔσωσε τότε ὁ πεπαιδευμένος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἔμεινεν ἔκτοτε ἐστηριγμένη ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία τὸναντίον ἀπὸ νεωτερισμοῦ ὁσημέραι εἰς νεωτερισμὸν μεταπίπτουσα, ἠλλοίωσε ἐπὶ τέλους τελείως τὸν ἀρχικὸν χριστιανισμὸν, ἀπομακρυνθεῖσα οὐσιωδῶς καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ (προσθήκη τοῦ Filioque), καὶ ἐν τῇ διοικήσει (ἀπεριόριστος ἐξουσία τῶν παπῶν), καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῷ ἐκκλησιαστικῷ βίῳ (βάντισμα, μετάδοσις τῆς εὐχαριστίας τοῖς λαϊκοῖς ὑπὸ μόνον τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου, ἀφέσεις, καθαρτήριον, ἱερά ἐξέτασις) ἀπὸ τῶν διδασκαλιῶν καὶ τῶν θεσμῶν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ὅτε δὲ ἡ διαφθορὰ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἔφθασεν εἰς τὸν ἔσχατον βαθμὸν, ἤτοι κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα, τρεῖς ἄνδρες ἐγερθέντες κατ' αὐτῆς ὁ Λούθηρος ἐν Γερμανίᾳ καὶ ὁ Ζβίγγλιος καὶ ὁ Καλβίνος ἐν Ἑλβετίᾳ ἀπέσπασαν ἀπὸ τοῦ πάπα τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῶν ἐν τῇ δύσει χριστιανῶν καὶ ἱδρυσαν τὰς προτεσταντικὰς (*) ἢ μετερρυθμισμένας ἐκκλη-

(*) Προτεστανταὶ ὠνομάσθησαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς διὰ Λουθήρου γενομένης θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1529, ἀφ' οὗ ἐπὶ τινος συνεδρίου γερμανῶν ἡγεμόνων διεμαρτυρή-

σίας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ προτεστάνται τὴν Γραφὴν ὑψώσαντες ὡς μόνην πηγὴν καὶ κανόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, προσέβαλον οὐ μόνον τὰς μεταγενεστέρας καταχρήσεις καὶ παρεκροπὰς τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλας ἀρχαίας τοῦ χριστιανισμοῦ παραδόσεις σωζομένας ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ (τὴν τιμὴν τῶν ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, τὰ ἐπτὰ μυστήρια, τὴν ἱερωσύνην), ἀντετέθησαν διὰ τοῦτο οὐ μόνον πρὸς τὴν δυτικὴν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ προτεστάνται ἢ διαμαρτυρόμενοι διηρέθησαν ἔπειτα εἰς πολλὰς μικροτέρας ἐκκλησίας, τοὺς Λουθηρανούς, τοὺς Καλθινιστάς, τοὺς Ἀγγλικανούς, τοὺς Πρεσβυτεριανούς, τοὺς Μεθοδιστάς, τοὺς Βαπτιστάς καὶ ἄλλους.

ΚΕΦ. Ε΄.

Περὶ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῶν λοιπῶν μέσων τῆς ἀναγεννήσεως ἢ τῆς σωτηρίας.

Ὁμολογῶ ἐν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Σύμβ.

§ 42.

Διὰ τίνων μέσων μεταδίδει ἡ ἐκκλησία τοῖς πιστοῖς τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ πρὸς ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν αὐτῶν;

Ἡ ἐκκλησία μεταδίδει τοῖς πιστοῖς τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τελεῖται ἐν αὐτοῖς ἡ ἠθικὴ ἀνάπλασις

θησαν κατὰ τῆς ἀποφάσεως; νὰ μὴ ἐξαπλωθῇ ἡ μεταρρυθμίσις εἰς νέας χώρας.

ἢ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἀναγέννησις, διὰ τριῶν μέσων 1) διὰ τοῦ κήρυγματος· 2) διὰ τῆς προσευχῆς· καὶ 3) διὰ τῶν μυστηρίων.

§ 43.

Τίς ἡ σημασία τοῦ κηρύγματος ἢ τῆς διδασκαλίας τοῦ εὐαγγελίου;

Ἐν τῶν κυριωτάτων μέσων, δι' ὧν πρέπει ἡ ἐκκλησία νὰ ἐνεργῇ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, εἶναι τὸ κήρυγμα ἢ ἡ διδασκαλία τοῦ εὐαγγελίου. Ἡ πίστις, λέγει ὁ Παῦλος, προέρχεται ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοή διὰ τοῦ κηρύγματος (Ῥωμ. ι', 17). Δηλ. ἵνα πιστεύσῃ τις πρέπει νὰ ἀκούσῃ τὸ κήρυγμα, καὶ ἵνα ἀκούσῃ πρέπει νὰ κηρύξωσιν εἰς αὐτόν. Ὅτε ἀπέστειλε τοὺς μαθητάς του ὁ Κύριος εἰς τὸν κόσμον, διέταξεν αὐτοὺς ἵνα διδάξωσιν τὰ ἔθνη. «Πορευθέντες, εἶπε, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν» (Ματθ. κη', 19). Ἀλλαχοῦ δὲ ἡ Γραφή μακαρίζει τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ φυλάσσοντας αὐτόν (Λουκ. ια', 28). Διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ οἱ προσερχόμενοι εἰς αὐτὴν ἐκ τῶν ἐθνικῶν πρῶτον ἐδίδασκοντο καὶ ἐκατηχούντο τὰς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καὶ εἶτα ἐγίνοντο δεκτοί. Πάντοτε δὲ σχεδὸν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ εὐαγγελίου ἢ τῶν Γραφῶν ἐν γένει ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἢ ἄλλος τις τῆ ἀδείας τοῦ ἐπισκόπου ἐδίδασκε τὸν λαόν, ἀναπτύσσων τὸ ἀναγνωσθὲν μέρος καὶ προτρέπων εἰς τὴν τῶν ἐν αὐτῷ

μνημονευομένων καλῶν παραδειγμάτων μίμησιν (πρὸ βλ. § 40). Ἐγένετο δὲ τὸ κήρυγμα ἐπὶ τῇ β-
σει τῆς Γραφῆς, διότι αὐτὴ κατ' ἐξοχὴν εἶναι
καταλληλοτάτη εἰς τὸ νὰ διδάξῃ, ἐλέγξῃ, ἐπανορθώσῃ
καὶ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν δικαιοσύνην (Β' Τιμ. γ', 15), καθ'
ὅσον οὐδὲν ἄλλο βιβλίον περιέχει ὀρθοτέρας ἰδέας περὶ
θρησκείας καὶ ἠθικῆς καὶ ἐξοχώτερα παραδείγματα
εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς. Καὶ σήμερον πρέπει πᾶς
παῖς χριστιανῶν γονέων νὰ κατηχῆται ἀφεύκτως καὶ
μανθάνῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ὡς χριστιανοῦ, καὶ
ἐν καιρῷ τῆς δημοσίας λατρείας τὸ κήρυγμα πρέπει
νὰ ἐπέρχηται εἰς συμπλήρωσιν τῆς κατ' ἰδίαν ἢ ἐν τῷ
σχολείῳ κατηχήσεως. Ἡ ἔλληψις τῆς κατη-
χήσεως καὶ τοῦ κηρύγματος καθιστᾷ τοὺς
χριστιανούς ἢ ἀδιαφόρους πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ
ἀσεβεῖς, ἢ γεννᾶ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας καὶ
ἐπάγει τὴν διαστροφὴν τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς θρη-
σκείας.

§ 44.

Τί εἶναι προσευχή;

Ὡς μέσα πρὸς ἀναγέννησιν ἡμῶν μεταχειρίζεται ἡ
ἐκκλησία ἐκτὸς τοῦ κηρύγματος καὶ τὴν προσευχὴν
καὶ τὰς τελετὰς τῆς λατρείας ἢ τὰ μυστήρια. Προ-
σευχὴ εἶναι ἡ ἀνύψωσις τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας
πρὸς τὸν Θεόν, ὁ διάλογος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν πλά-
στην αὐτῆς. Ἐν τῇ προσευχῇ ἡ εὐχαριστοῦμεν τὸν Θεόν,
ἡ δοξολογοῦμεν αὐτὸν διὰ τὸ μεγαλεῖόν του, ἡ ἐκφρά-
ζομεν τὴν μετάνοιαν ἡμῶν ἢ ζητοῦμεν τι παρ' αὐτοῦ.
Ὁ ἔχων εὐσέβειαν, ὁ πιστεύων εἰς τὸν Θεόν, ὁ ἀγα-
πῶν αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὸν ἐλπίζων κατ' ἀνάγκην

προσεύχεται, διότι φύσει ὁ ἄνθρωπος πᾶν ὅ,τι αισθάνεται ζωνηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, ζητεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ καὶ ἐξωτερικῶς. Ὁ μὴ προσευχόμενος οὐδὲ ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν ἢ θρησκείαν ἔχει. Ἡ προσευχὴ ἀνυψοῦσα τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Θεόν, ἐξαγνίζει αὐτόν. Ἐνώπιον τοῦ ἁγίου Θεοῦ αισθάνεται ὁ ἄνθρωπος τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ἐλλείψεις, καὶ καταλαμβάνεται ὑπὸ ἱεροῦ ζήλου, ἵνα ἀπαλλαγῇ ἀπ' αὐτῶν, ὅπως ἦναι ἀρεστός αὐτῷ. Τοιοῦτοτρόπως πνεῦμα ἅγιον ἐμπνέεται ἡμῖν διὰ τῆς προσευχῆς, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει ἡμᾶς καὶ ὁδηγεῖ εἰς πᾶν ἀγαθόν. Ὁ προσευχὴ ἀποτείνεται κυρίως πρὸς τὸν Θεόν, ἐὰν δὲ δεώμεθα καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους, τοῦτο πράττομεν οὐχὶ διότι θεωροῦμεν αὐτοὺς ὡς θεοὺς τινας, οἵτινες ἠδύναντο ἀφ' ἑαυτῶν νὰ βοηθήσωσιν ἡμᾶς, ἄπαγε τῆς βλασφημίας!, ἀλλὰ διότι ὡς φίλοι τοῦ Θεοῦ ἕνεκα τῆς ἁγιότητος καὶ ἠθικῆς αὐτῶν καθαρότητος πιστεύομεν ὅτι διὰ τῶν δεήσεων αὐτῶν πρεσβεύουσιν ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῷ, ὅπως καὶ οἱ ζῶντες προσευχόμεθα ὑπὲρ ἀλλήλων καὶ δυνάμεθα νὰ αἰτῶμεν ἀλλήλων τὰς δεήσεις. Ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται πρῶτον ἀπὸ καρτῆος καὶ καρδίας· διότι τῆς μοχθηρᾶς, τῆς μίση καὶ δόλους ὑποκρυπτούσης καρδίας ἡ προσευχὴ δὲν εἶναι δεκτὴ τῷ Θεῷ. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι, ὅταν πρόκηται νὰ προσφέρῃς εἰς τὸν ναὸν τὸ δῶρόν σου, τὴν θυσίαν ἢ τὴν προσευχὴν σου, καὶ ἐκεῖ ἀναμνησθῆς, ὅτι ἔχει τι κατὰ σοῦ ὁ ἀδελφός σου, ἄφες τὸ δῶρον ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ὕπαγε, διαλλάγηθι μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου, καὶ ἔπειτα ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου (Ματθ. ε', 23). Ἀλλαχοῦ δὲ εἶπε πάλιν ὁ αὐτὸς Κύριος, ὅτι ἐὰν μὴ ἀφῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ παραπτώ-

ματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ Θεὸς θέλει ἀφήσει ἡμῖν τὰ παραπτώματα ἡμῶν (Ματθ. ς', 16). Δεύτερον ἡ προσευχή πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πίστεως πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὸ θεῖον αὐτοῦ θέλημα. Ἡ προσευχή δηλ. πρέπει νὰ γίνηται οὕτως, ὥστε πάντοτε νὰ εὐχόμεθα νὰ γίνηται τὸ θέλημα αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ τὸ ἡμέτερον θέλημα. Ἄς γίνη «οὐχ ὅ,τι ἐγώ, ἀλλ' ὅ,τι σὺ θέλεις» (Μαρκ. ιδ', 36), οὗτος εἶναι ὁ ἄριστος τύπος τῆς προσευχῆς. Τρίτον ἡ προσευχή πρέπει νὰ γίνηται οὐχὶ πρὸς ἀπλήν ἐπίδειξιν ἢ μηχανικῶς καὶ καθ' ἀπλήν ἀπομίμησιν, οἷα ἦτο ἡ προσευχή τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν βαττολογούντων, οἵτινες κατακρίνονται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ (Ματθ. ς', 7). Διὰ τὸ ἐκ τῆς προσευχῆς ὄφελος προτρεπέμεθα ὑπὸ τῆς Γραφῆς νὰ προσευχώμεθα πάντοτε. «Αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὕρησете, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν» (Ματθ. δ'. 7). Ἡ προσευχή δύναται νὰ γίνηται πανταχοῦ, διότι ὁ Θεὸς εἶναι πανταχοῦ παρῶν. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς προλήψεις τῶν Σαμαρειτῶν καὶ Ἰουδαίων, οἵτινες ἐφρόνουν, ὅτι μόνον ἐν Γαριζὶν ἢ ἐν Ἱεροσολύμοις δύναται νὰ λατρευῆται ὁ Θεός, ἐδίδαξεν ὁ Κύριος, ὅτι ὁ Θεός εἶναι Πνεῦμα (ἐπομένως πανταχοῦ παρῶν), καὶ οἱ προσκυνῶντες αὐτὸν δύνανται (πανταχοῦ) ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ νὰ προσκυνῶσιν αὐτόν (Ἰωανν. δ', 24). Ἄλλ' ἂν καὶ δυνάμεθα πανταχοῦ νὰ προσευχώμεθα, ἀρμολιώτερον ὅμως καὶ ὠφελιμώτερον εἶναι νὰ πράττωμεν τοῦτο ἐν τοῖς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προωρισμένοις ναοῖς, διότι, ἰὸν ἐν αὐτοῖς ἢ ὅλη περικόσμησις συντείνει εἰς τὸ νὰ προσευχώμεθα κάλλιον. Ἰὸν τὸ παράδειγμα τῶν ἄλλων ἐγείρει ἡμᾶς εἰς θερμότεραν προ-

σευχὴν· 3ον ἢ ἐν τοῖς ναοῖς κοινὴ προσευχὴ ἐνοῖ ἡμᾶς ἀδελφικῶς καὶ 4ον δίδει συνάμα εὐκαιρίαν τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας ὅπως διδάξωσι τὸ εὐαγγέλιον τοῖς πιστοῖς. Ὅμοίως δυνάμεθα μὲν πάντα τὰ ἐνά να προσευχώμεθα, ὡς ἂν ἡ καρδία ὠθῇ ἡμᾶς πρὸς τοῦτο, ἀλλ' ἀρίστη εἶναι καὶ ἡ συνήθεια να προσευχώμεθα κατὰ ὠρισμένους ὥρας (κατ' οἶκον) καὶ ἡμέρας (ἐν τοῖς ναοῖς), διότι οἱ ὠρισμένοι οὗτοι καιροὶ ὑπομιμνήσκουσιν ἡμῖν τὸ τῆς προσευχῆς καθῆκον, ὅπερ ἄνευ αὐτῶν ἴσως θὰ ἐπελανθανόμεθα. Τὰ ἀγαθὰ, περὶ ὧν πρέπει να δεώμεθα, δέον να ᾖναι κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον λόγον πνευματικὰ ἀγαθὰ, εἶτα δὲ ὕλικὰ, πάντοτε δὲ πράγματα ἀρμόζοντα εἰς τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ. «Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ» (Ματθ. 5' 33). Τὸν πρῶτον προσευχῆς ἄριστον ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Κύριος τὸ «Πάτερ ἡμῶν», ὅπερ διὰ τοῦτο καὶ κυριακὴ προσευχὴ λέγεται.

§ 45.

Τίς εἶναι ἡ κυριακὴ προσευχὴ καὶ τίς ἡ ἔννοια αὐτῆς ;

Ἡ κυριακὴ προσευχὴ εἶναι ἡ ἐξῆς· «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ! Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Γενηθῆτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον. Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν. Ἄλλα ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ» (Ματθ. 5', 9). Ἡ ἔννοια τοῦ Πάτερ ἡμῶν εἶναι ἡ ἐξῆς· «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν

τοῖς οὐρανοῖς» Καλοῦντες τὸν Θεὸν πατέρα, πρέπει νὰ ἀναμνησκώμεθα, ὅτι εἴμεθα πάντες ἀδελφοί, καὶ ὅτι ὀφείλομεν ἀλλήλοις ἀγάπην, τοῖς δεομένοις ἰδίως βοήθειαν. Λέγομεν δε, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἐν οὐρανοῖς, ἂν καὶ κυρίως εἰπεῖν εἶναι πανταχοῦ παρῶν, ἵνα ἐκφράσωμεν τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ, παριστάοντες τοὺς μεγαλοπρεπεῖς οὐρανοὺς ὡς θρόνον αὐτοῦ. « Ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου » Ἐνταῦθα ἀρχόμεθα νὰ παρακαλῶμεν τὸν Θεὸν νὰ ἴδωμεν πραγματοποιούμενον καὶ θριαμβεῦον ἐν τῷ κόσμῳ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα ἢ τὸ ἀγαθόν. Εἶθε, λέγομεν, νὰ ἀγιάζηται ἢ τιμᾶται παρὰ πάντων ἡμῶν τὸ ὄνομά σου διὰ ἀγαθῶν καὶ ἁγίων πράξεων. « Ἐθέτω ἡ βασιλεία σου » εἶθε νὰ βασιλεύῃ μεταξὺ ἡμῶν πάντοτε ὁ νόμος σου. « Γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς » εἶθε νὰ γίνηται παρ' ἡμῶν πανταχοῦ τὸ θέλημά σου, καθὼς γίνεται τοῦτο ἐν οὐρανῷ παρὰ τῶν ἀγγέλων. Τοιοῦτοτρόπως ὑπεθυμίζεται ἡμῖν τὸ καθῆκον νὰ πράττωμεν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, καὶ νὰ ἀποστρεφώμεθα τὸ κακὸν ὡς ἀντικείμενον εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. « Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον ». Διὰ τῆς αἰτήσεως ταύτης παρακαλοῦμεν τὸν Θεὸν νὰ παρέχῃ ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις τὰ πρὸς συντήρησιν ἀναγκαῖα. Ἄρτος πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ἐνταῦθα ἀντὶ τῆς τροφῆς ἐν γένει. Ἐπιούσιος δὲ σημαίνει τὸν καθημερινὸν (ἐκ τοῦ ἐπιούσα ἡμέρα). « Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν ». Ζητοῦμεν νὰ συγχωρήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ἐνῶ συγχρόνως ὑποσχόμεθα νὰ ἀφήνωμεν καὶ ἡμεῖς τοῖς

ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώματα αὐτῶν. Ἡ αἰτήσις αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν τὴν πρὸς πάντας συγκατάβασιν. « Καὶ μὴ εἰσενεγκῆς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν. » Δεόμεθα τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ ἵνα λυτρώσῃ ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς πειρασμοῦ, δηλ. νὰ ἀπαλλάξῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης τοιαύτης περιστάσεως, ἣτις ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀφορμὴν εἰς τὸ κακόν. « Ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. » σῶσον δηλ. ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς πονηροῦ καὶ κακοῦ.

§ 46.

Τίς ἡ ἔννοια τῶν μυστηρίων καὶ πόσα εἶναι ταῦτα ;

Τὸ τρίτον μέσον, δι' οὗ ἐνεργεῖται διὰ τῆς ἐκκλησίας ἐν ἡμῖν ἡ σωτηρία, εἶναι αἱ τελεταὶ τῆς λατρείας ἢ τὰ μυστήρια. Τὰ μυστήρια εἶναι ἱεραὶ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων διαταγεῖσαι τελεταί, ἐν αἷς ὑπὸ ὁρατὰς πράξεις παρίσταται μεταδιδομένη καὶ μεταδίδεται τῷ ἀνθρώπῳ ἢ αὐτὸν ἀγιάζουσα ἀόρατος χάρις τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἶναι δὲ συνάμα ἐξωτερικὰ σημεῖα, δι' ὧν διακρίνονται οἱ χριστιανοὶ ὡς μέλη τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν ἀλλοθρήσκων. Ἐκλήθησαν δὲ αἱ τελεταὶ αὗται μυστήρια, ὡς ἐνεργοῦσαι μυστικῶς, καὶ ὡς καταληπταὶ οὔσαι μόνον τοῖς μεμνημένοις καὶ δεδιδαγμένοις χριστιανοῖς, ἄγνωστοι δὲ μένουσαι τοῖς ἐθνικοῖς. Σημειωτέον δὲ, ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῶν διωγμῶν οἱ χριστιανοὶ ἀπέκρυπτον τὰς τελετάς ταύτας ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν αὐτοὺς διωκόντων καὶ ὑβρίζοντων ἐθνικῶν. Τὰ μυστήρια τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἶναι

ἔπτα τὸν ἀριθμόν, τὸ βάπτισμα, τὸ χρίσμα, ἡ εὐχαριστία, ἡ μετάνοια, ὁ γάμος, τὸ εὐχέλαιον καὶ ἡ ἱερωσύνη. Τὰ μυστήρια ταῦτα μνημονεύονται ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ δὲ Γραφή ἢ φανερώς ἀναφέρει αὐτὰ ὡς διατεταγμένα ἢ ὑποδεικνύει αὐτὰ ἱκανῶς σαφῶς. Τὰ σπουδαιότερα τῶν μυστηρίων τούτων εἶναι τὸ βάπτισμα, δι' οὗ εἰσάγεται τις εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἡ εὐχαριστία, ἐν ἣ ἡ παράσταται τελουμένη ἡ τελεία ἔνωσις ἡμῶν μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἠρκέσθησαν κατ' ἀρχάς εἰς τὰ δύο ταῦτα μυστήρια, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν εἰσήγαγον καὶ αὐτοὶ τελετάς τινὰς τοῦ χρίσματος, τῆς μετανοίας, τοῦ γάμου καὶ τῆς χειροτονίας. Μόνον τὸ εὐχέλαιον ἔμεινεν ἐντελῶς ἀποκεκλεισμένον.

§ 47.

Τί διδάσκει ἡ Γραφή καὶ ἡ ἐκκλησία περὶ τοῦ βαπτίσματος;

Τὸ βάπτισμα εἶναι ἡ ἱερὰ ἐκείνη τελετὴ, καθ' ἣν καθὼς βαπτίζεται εἰς τὸ ὕδωρ ὁ πιστεύων καὶ καθαρίζεται δι' αὐτοῦ σωματικῶς, οὕτω πιστεύομεν, ὅτι διὰ τῆς θείας χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθαρίζεται καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Οἱ λόγοι, δι' ὧν ὁ Κύριος διέταξε τὸ βάπτισμα, εἶναι: « Πορευθέντες, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Ὁ βαπτιζόμενος ὁμολογεῖ τὴν πίστιν τῶν χριστιανῶν, ὅτι δηλ. πιστεύει εἰς τὸν Θεὸν τὸν Πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τὸν ποιητὴν τοῦ κόσμου, εἰς τὸν Υἱόν, δι' οὗ ἐσώ-

θη ὁ κόσμος, καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, δι' οὗ τελεῖται ἡ ἀναγέννησις ἡμῶν (Ματθ. κή, 19). Τὸ βάπτισμα εἶναι τὸ μυστήριον τῆς παραδοχῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ γινόμενος χριστιανὸς πρῶτον πρέπει νὰ καθαρισθῇ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Ἐπιτῶν ἐνηλίκων ἔχει ἀξίαν τὸ βάπτισμα, ὅταν ὁ βαπτιζόμενος ἔχη πίστιν, καθὼς λέγει ἡ Γραφή «Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται» (Μάρκ. ις', 16). Διὰ τοῦτο πρὶν βαπτισθῆ τις πρέπει νὰ διδάσκηται καλῶς καὶ κατηχῆται, ἵνα πιστεύσῃ πρῶτον καὶ στηριχθῇ ἐν τῇ εὐσεβείᾳ. Ὅταν δέ τις ὡς νήπιον λάβῃ τὸ βάπτισμα, ἀπόλλυσι πᾶσαν ὠφέλειαν ἐξ αὐτοῦ, ἐὰν ἔπειτα ἡλικιωθεὶς ζῆ ἐν τῇ ἀπιστίᾳ καὶ τῇ κακίᾳ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ οἱ τῶν χριστιανῶν παῖδες πρέπει νὰ κατηχῶνται ἐπιμελῶς καὶ στηρίζωνται ἐν τῇ πίστει. Πρὸς τοῦτο εἶναι ὠρισμένοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ οἱ ἀνάδοχοι, οἵτινες ἀναλαμβάνουσι τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ φροντίζωσι μετὰ τῶν γονέων, ἵνα ὁ βαπτιζόμενος κατηχηθῇ καὶ ὀδηγηθῇ καὶ στερεωθῇ εἰς τὴν πίστιν καὶ εἰς τὴν εὐσέβειαν. Τὸ βάπτισμα γίνεται διὰ τριῶν καταδύσεων, δι' ὧν εἰκονίζεται ὁ θάνατος καὶ ἡ τριήμερος ἐν τῷ τάφῳ διαμονὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος παρομοιάζει τὸ βάπτισμα πρὸς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου (Ῥωμ. ς', 3). Μέχρι τοῦ Ι' αἰῶνος καὶ οἱ ἐν τῇ δύσει χριστιανοὶ εἶχον τὴν τριττὴν καταδυσιν, ἀλλὰ βραδύτερον εἰσήγαγον ἀντ' αὐτῆς τὸ ράντισμα ἢ τὴν ἐπίχυσιν παρὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν. Ἐπραξαν δὲ κακῶς· διότι βαπτίζουσιν δὲν ἐσήμεναι ποτε ραντίζουσιν ἢ ἐπιχέουσιν ὕδωρ, ἀλλὰ καταδύουσιν εἰς τὸ ὕδωρ. Οὐδ' ἐκφράζεται σαφῶς ἡ κυρία ἰδέα τοῦ βαπτίσματος, ἡ κάθαρσις δηλ. τῆς ψυχῆς, διὰ

τοῦ ραντίσματος καὶ τῆς ἐπιχύσεως. Οἱ διαμαρτυρό-
μενοι παρέλαβον παρὰ τῶν καθολικῶν τὸ ράντισμα.

§ 48.

Τί εἶναι τὸ χρίσμα;

Τὸ χρίσμα εἶναι ἡ ἱερά ἐκείνη τελετὴ, καθ' ἣν
καθὼς τὸ σῶμα χρίεται διὰ τοῦ μύρου, πιστεύομεν ὅτι
οὕτω ὁ χριόμενος ἐνισχύεται διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος ἐν τῇ χάριτι, ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι.
Ἐνῷ τὸ βάπτισμα καθαρίζει ἡμᾶς, τὸ χρίσμα ἐνι-
σχύει καὶ στηρίζει. Σημειωτέον δέ, ὅτι ἡ δι' ἐλαίου ἢ
ἄλλης ὁμοίας ὕλης χρίσις τοῦ σώματος ἦτο παρὰ τοῖς
Ἰουδαίοις ἐν χρήσει πρὸς ἐπίρρωσιν τοῦ σώματος,
διὰ τοῦτο δὲ ἐνταῦθα λαμβάνεται ὡς σύμβολον τῆς ἐνι-
σχύσεως. Τὸ μύρον κατασκευάζεται ἐκ ποι-
κίλων εὐωδῶν ὑλῶν. Ἀπαντῶμεν δὲ τὴν τελετὴν ταύ-
την τῆς ἐνισχύσεως ἡδη παρὰ τοῖς ἀποστό-
λοις, οἵτινες ἐπιθέτοντες τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς βα-
πτιζομένους, ἐπεκαλοῦντο ἐπ' αὐτοὺς τὴν χάριν τοῦ
ἁγίου Πνεύματος πρὸς πνευματικὴν αὐτῶν ἐνίσχυσιν
(Πράξ. ἡ, 14, 16). Ἦτο δὲ πάντοτε ἡνωμένον τὸ
χρίσμα μετὰ τοῦ βαπτίσματος. Οἱ δυτικοὶ
καὶ κατὰ τοῦτο ἐνεωτέρισαν, διότι χωρίσαντες τὸ μύ-
ρον ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος τελοῦσιν αὐτὸ ἐπὶ μὲν τῶν
ἄρρένων μόλις κατὰ τὸ 14ον ἔτος τῆς ἡλικίας των,
ἐπὶ δὲ τῶν θηλέων κατὰ τὸ 12ον. Τῇ νεωτέρᾳ ταύτῃ
συνηθείᾳ ἔπονται καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι.

§ 49.

Τί εἶναι ἡ εὐχαριστία;

Ἡ εὐχαριστία εἶναι ἡ ἱερά ἐκείνη τελετὴ, καθ' ἣν

ἦν πιστεύομεν, ὅτι μεταλαμβάνοντες τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, κοινωνοῦμεν αὐτοῦ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου, καὶ ἐνοούμεθα μετ' αὐτοῦ, ἐνῶ συνάμα ἀναμνησκόμεθα τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν. Τὸ μυστήριον τοῦτο διετάγη παρ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, καθὼς διηγεῖται ὁ Παῦλος (Α' Κορινθ. ιά, 23—26), λέγων ὅτι «ὁ Κύριος ἐν τῇ νυκτὶ, ἣ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκοψεν αὐτὸν καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Ὡσαύτως λαβὼν καὶ τὸ ποτήριον ἔδωκεν εἰπών· Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Διότι ὅσάκις ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε». Ἡ εὐχαριστία κατὰ τοὺς λόγους τούτους τοῦ Παύλου ἀναπαρίστησιν ἡμῖν πραγματικῶς καὶ ἀληθῶς αὐτὸν τὸν θάνατον καὶ τὴν θυσίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Διὰ τοῦτο σφάλλουσιν οἱ διαμαρτυρόμενοι, ἀρνούμενοι νὰ παραδεχθῶσι τὴν ἰδέαν τῆς θυσίας ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ ἐν γένει τὴν στενοτάτην αὐτῆς σχέσιν πρὸς τὸν σταυρικὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. Ὡνομάσθη δ' εὐχαριστία τὸ μυστήριον τοῦτο, διότι ὁ Κύριος δίδων τὸν ἄρτον καὶ οἶνον, ἠὲχαρίστησε πρῶτον τὸν Θεόν. Ἡ εὐχαριστία ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν ἀποστόλων ἐτελεῖτο διὰ συνήθους ἄρτου. Ἡ Γραφὴ λέγει πάντοτε, ὅτι ὁ Κύριος «ἔλαβεν ἄρτον». Μετεδίδοτο δὲ πᾶσιν ἀνεξαιρέτως καὶ ὁ ἱερός οἶνος. «Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες» εἶπεν ὁ Κύριος, διατάσσων τὰ περὶ εὐχαριστίας (Ματθ. κς', 28). Καὶ τὴν τάξιν ταύτην

μετέβαλον οί δυτικοί χριστιανοί, και άντι
μέν συνήθους άρτου εισήγαγον τά άζυμα, εις δέ τούς
λαϊκούς δέν μεταδίδουσι και εκ του οίνου. Οί διαμαρ-
τυρόμενοι άνενέωσαν τήν μετάδοσιν του οίνου και
τοίς λαϊκοίς, εισήγαγον δέ και τόν συνήθη άρ-
τον. Και έν τή άρχαία εκκλησία και έν τή ήμετέρα
ανατολική εκκλησία μέχρι τής σήμερον άποτελει ή
εϋχαριστία τò κέντρον και τήν ψυχήν τής δημο-
σίας λατρείας ή λειτουργίας. Και τήν συνήθειαν
ταύτην μετέτρεψαν οί διαμαρτυρόμενοι, σπανίως εκτε-
λοϋντες τήν εϋχαριστίαν. Ο προσερχόμενος εις τήν
εϋχαριστίαν ίνα μεταλάβη αύτης, πρέπει νά ήναι προ-
σηκόντως προητοιμασμένος και νά έχη
έαυτόν εξετάσει, διότι πώς είναι δυνατόν νά ζητήση
τις τήν μετά του Χριστου ένωση, όταν ή συνείδησίς
του ήναι βεβαρημένη υπό τής ένοχής βαρέων άμαρτη-
μάτων; Ούτω λέγει ο Παϋλος, ότι ο άνθρωπος πρέ-
πει νά δοκιμάζη έαυτόν και ούτω νά έσθίη εκ του άρ-
του και πίνη εκ του ποτηρίου· διότι ο άναξίως έσθίων
και πίνων άμαρτάνει (Α΄ Κορινθ. ιά, 28, 29). Διά τουτό
τής μεταλήψεως τής εϋχαριστίας πρέπει νά προηγήται
ή μετάνοια.

(Σημ. Λειτουργία καλεΐται ή δημοσία λατρεία των χριστιανών. Σύγκειται δ' αύτη εκ πέντε τινών 1ον) Έκ τής αναγνώσεως περικοπών των Εϋαγγελίων και των έπιστολών των άποστόλων. 2ον) Έκ του κηρύγματος επί των περικοπών τούτων. 3ον) Έκ διαφόρων προσευχών και ύμνων. 4ον) Έκ τής τελέσεως τής εϋχαριστίας και 5ον) εκ τής άπαγγελίας του Πιστεύω και του Πάτερ ήμών. Οί κυριώτεροι ύμνοι τής λειτουργίας είναι οί εξής. ά. « Ο μορογενής υίός και λόγος του Θεου άθάνατος ύπάρχων και καταδεξάμενος διά τήν ήμετέ-

ρον σωτηρίαν σαρκωθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρ-
 θένου Μαρίας, ἀτρέπτως ἐνανθρωπήσας, σταυρωθεὶς τε, Χριστὲ
 ὁ Θεὸς, θανάτῳ θάνατον πατήσας, εἰς ὧν τῆς ἁγίας Τριάδος,
 συνδοξαζόμενος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, σῶσον ἡμᾶς». *β'.*
« Ἅγιος ὁ Θεὸς, ἅγιος ἰσχυρὸς, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον
ἡμᾶς. Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ νῦν καὶ
ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. γ'. «*Οἱ τὰ Χε-*
ρουβὶμ μυστικῶς εἰκονίζοντες καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν
τρισάχιον ὕμνον προσάδοντες πᾶσαν τὴν βιωτικὴν ἡμῶν ἀπο-
θώμεθα μέριμναν' ὡς τὸν βασιλέα τῶν ὅλων ὑποδεξόμενοι ταῖς
ἀγγελικαῖς ἀοράτως δορυφορούμενον τάξεσιν. Ἀλληλούϊα ».
δ'. «*Ἅγιος ἅγιος ἅγιος Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανὸς*
καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου. Ὁσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις' εὐλογη-
μένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Ὁσαννὰ ὁ ἐν τοῖς ὑψί-
στοις». ε'. *Σὲ ὑμνοῦμεν, σὲ εὐλογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν, Κύ-*
ριε, καὶ δεόμεθά σου, ὁ Θεὸς ἡμῶν». ς'. «*Ἄξιόν ἐστιν ὡς*
ἀληθῶς μακαρίζεις σε τὴν Θεοτόκον, τὴν ἀειμακάριστον καὶ
παναμώμητον καὶ μητέρα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τὴν τιμιωτέραν
τῶν χερουβὶμ καὶ ἐνδοξοτέραν ἀσυγκρίτως τῶν Σεραφίμ, τὴν
ἀδιαφθόρως Θεὸν λόγον τεκοῦσαν, τὴν ὄντως Θεοτόκον. Σὲ με-
γαλνόμεν». ζ'. «*Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν. Ἀλλη-*
λούϊα». η'. «*Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον ἀπὸ τοῦ νῦν*
καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος». θ'. «*Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν' ἐλάβο-*
μεν πνεῦμα ἐπουράνιον' εὗρομεν πίστιν ἀληθῆ, ἀδιαίρετον
Τριάδα προσκυνοῦντες· αὕτη γὰρ ἡμᾶς ἔσωσεν». Ἡ δὲ εὐ-
χαριστία γίνεται ὡς ἑξῆς. Λαμβάνων ὁ ἱερεὺς τὸν ἱερὸν ἄρ-
τον καὶ τὸν ἱερὸν οἶνον, δι' ὧν μέλλει νὰ τελέσῃ τὴν εὐχαρι-
στίαν, καὶ φέρων αὐτὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του κεκαλυμμένα, ἔρ-
χεται εἰς τὸ μέσον τῆς ἐκκλησίας καὶ προτείνων αὐτὰ εἰς προσ-
κύνησιν, λέγει· « Πάντων ὑμῶν μνησθεῖν Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ
βασιλείᾳ αὐτοῦ». Εἰσερχόμενος δὲ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, κατα-
θέτει αὐτὰ ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης. Συγχρόνως δὲ ψάλλε-
ται ὁ ὕμνος Οἱ τὰ χερουβὶμ, ὅστις διακόπτεται, ὅταν ἐξέρ-

χεται ὁ ἱερεὺς. Μετὰ ταῦτα τελεῖται τὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας, ἐκφωνοῦντος τοῦ ἱερέως τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου. *Λάβετε, φάγετε καὶ Πιετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.* Εἶτα ἀφοῦ μεταλάβῃ ὁ ἱερεὺς, καθ' ἣν ὥραν ψάλλεται τὸ *Διαινῆτε τὸν Κύριον*, ἐξερχόμενος ἐπὶ τῆς ἁγίας πύλης, καὶ προσκαλῶν πάντα τὸν βουλούμενον νὰ μεταλάβῃ, λέγει: *Μετὰ θόβου Θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε.* Ἐν τέλει δὲ διανέμει ὁ ἱερεὺς τὸ ἀντίδορον δηλ. τὸ ὑπολειφθὲν μέρος τοῦ ἄρτου, ἐξ οὗ ἐλήφθη τὸ ἀναγκαῖον μέρος εἰς τὴν εὐχαριστίαν, καὶ εὐλογεῖ τὸν λαόν.— Ὡς προεισαγωγὴ εἰς τὴν λειτουργίαν χρησιμεύει ὁ ἑσπερινός, ὁ γινόμενος τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς ἐκάστης κυριακῆς καὶ ἑορτῆς, καὶ ὡς εἰσαγωγὴ ὁ λεγόμενος ἄρθρος ὁ ἀμέσως προηγούμενος τῆς λειτουργίας.

§ 50.

Τί εἶναι ἡ μετάνοια ἢ ἡ ἐξομολόγησις ;

Ἡ μετάνοια εἶναι τὸ μυστήριον ἢ ἡ τελετὴ ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ χριστιανὸς μετανόων καὶ ὁμολογῶν ἐνώπιον τοῦ πνευματικοῦ τὰς ἁμαρτίας του, λαμβάνει παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν. Καὶ τὸ μυστήριον τοῦτο ἀπαντῶμεν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Οὕτως ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν πράξεων τῶν ἀποστόλων, ὅτι «πολλοὶ τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν» (ἰθ', 18). Ὁ ἁμαρτάνων ἄνθρωπος ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐνόσω δὲν ἀναγνωρίζῃ αὐτὴν ὡς τοιαύτην, καὶ δὲν μεταμελεῖται ἐπ' αὐτῇ· ἡ μετάνοια μόνον, ἢ συντριβὴ ἐξαλείφει τὸ ἁμάρτημα καὶ καταλλάσσει καὶ συμφιλιοῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ ἐν τῇ τε-

λετῇ τῆς μετανοίας παρῶν πνευματικὸς συμβουλεύει τὸν μετανοοῦντα περὶ τοῦ πῶς δύναται νὰ διορθωθῆ ἔν τῳ μέλλοντι, καὶ ἀναγγέλλων αὐτῷ ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς παρέχει τὴν ἄφεσιν εἰς τοὺς μετανοοῦντας ἁμαρτωλοὺς, παραμυθεῖ καὶ ἐνισχύει αὐτόν. Οἱ διαμαρτυρομένοι κατ' ἀρχὰς ἀπορρίψαντες τὴν ἐξομολόγησιν, εἶτα εἰσήγαγον πάλιν αὐτὴν, ἀλλὰ γινομένην γενικῶς παρὰ πάσης τῆς κοινότητος πρὸ τῆς εὐχαριστίας.

Σημ. Ἐνδειξις μετανοίας εἶναι ἡ νηστεία, ὁ περιορισμὸς δηλ. εἰς λιτοτάτην τροφήν. Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ συνείθιζον νὰ νηστεύωσι πρὸ τοῦ πάσχα οἱ μὲν μίαν, οἱ δὲ πλειοτέρας ἑβδομάδας, ἕως οὗ ὠρίσθη ὁ νῦν χρόνος τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς. Βραδύτερον δὲ προσετέθησαν καὶ ἄλλαι νηστεῖαι πρὸ τῶν ἑορτῶν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

§ 51.

Τί εἶναι ὁ γάμος.

Ὁ γάμος εἶναι ἡ ἱερὰ τελετὴ, ἐν ἧ ὁ ἱερεὺς ἐπικαλεῖται τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ δύο εἰς γάμου κοινωνίαν συνεργομένων προσώπων. Ὁ γάμος κηρύττεται ἐν τῇ Γραφῇ ὡς θέλημα Θεοῦ (Γεν. α', 28. β', 23) καὶ δεσμὸς ἱερὸς (Ἐφ. ε', 31). Διὰ τοῦτο ἡ ἐκκλησία ἀνέκαθεν ἠυλόγει αὐτόν (*) Εἷς μόνος ἀνὴρ καὶ μία μόνη γυνὴ συνιστῶσι τὸν νόμιμον γάμον (Γεν. β', 24). Ὁ χριστιανισμὸς ἀπαγορεύει τὴν πολυγαμίαν. Μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ εἶναι δυνατὴ τελεία καὶ ἄρμονικὴ ἀνάπτυξις τοῦ οἰκογενεια-

(*) Tertull, ad uxorem II, 9.

κοῦ βίου. Ὁ σκοπὸς τοῦ γάμου εἶναι διττός, τὸ μὲν νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν σύντροφον τοῦ βίου του· οὕτω ἡ Γραφή λέγει (Γεν. α', 18), ὅτι ὁ Θεὸς, εἶδεν, ὅτι «οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον», καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ποιήσῃ αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν· τὸ δὲ σκοπεῖ ὁ γάμος νὰ συντελέσῃ διὰ τῆς τεκνογονίας εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (Γεν. α', 28). Ὁ ἀνήρ εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας· διότι αὐτός εἶναι ὁ προστατεύων αὐτὴν κατὰ παντὸς κινδύνου καὶ διὰ τῆς ἐργασίας του συντηρῶν αὐτὴν, πρὸς ὃ εἶναι ὑπὸ τοῦ πλάστου πεπρωκισμένος καὶ διὰ μεγαλητέρας ἰσχύος. Πρέπει δὲ νὰ μὴ καταχρᾶται τῆς ἀνωτέρας ταύτης ἐξουσίας του, προσφερόμενος πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ὡς πρὸς δούλην, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀγαπᾷ αὐτὴν καὶ νὰ θεωρῇ ὡς σύντροφον τοῦ βίου του, μετὰ συγκαταβάσεως διορθῶν πᾶσαν αὐτῆς ἀδυναμίαν, καθὼς λέγει ἡ Γραφή· «Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ὡμῶν» (Κολασσ. γ', 19), καὶ ἀλλαχού· «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναίξιν κατὰ γινῶσιν ὡς ἀσθεστέρω σκεύει τῶν γυναικείων ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρου γ', 7). Ἡ δὲ γυνὴ πρέπει νὰ ἀγαπᾷ, τιμᾷ, σέβηται καὶ ὑπακούῃ εἰς τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα. Ἀμφοτέρων δὲ πρῶτιστα καθήκοντα εἶναι ἀμοιβαία ἀφοσίωσις καὶ πίστις, ἥς ἄνευ ὁ γάμος δύναται νὰ καταστραφῇ (Ἑβρ. ιγ' 4) καὶ ἡ βοήθεια ἐν ταῖς περὶ τῆς οἰκίας καὶ τῶν τέκνων φροντίσιν. Οἱ γονεῖς πρέπει νὰ ἀγαπῶσι τὰ τέκνα καὶ φροντίζωσι περὶ τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως ἢ τῆς ἀνατροφῆς καὶ ἀγωγῆς αὐτῶν, πρὸ πάντων δὲ ἵνα καταστήσωσιν αὐτὰ χρηστοὺς ἀνθρώπους· τὰ δὲ τέκνα ὀφείλουσι νὰ τιμῶσι τοὺς γο-

νεῖς αὐτῶν, νὰ ἀγαπῶσιν αὐτοὺς, νὰ ὑπακούωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ χρεῖαν ἔχοντας νὰ περιθάλπωσι καὶ βοηθῶσιν αὐτοὺς, μάλιστα κατὰ τὸ γῆρας αὐτῶν. Μόνος ὁ θάνατος ἔπρεπε κυρίως νὰ χωρίζῃ τοὺς εἰς γάμου κοινωνίαν ἐλθόντας· διότι ὁ συνάπτων γάμον συνάπτει δεσμὸν οὐχὶ πρόσκαιρον, ἀλλ' ἰσόβιον· ἀλλ' ἔλλειψις πίστεως ἢ ὁμοία σπουδαιοτάτη ἀφορμὴ δύναται νὰ καιαστήσῃ ἀδύνατον τὴν συμβίωσιν καὶ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου (Μαθ. ε', 32). Ὁ δοὺς ἀφορμὴν φέρει μεγίστην εὐθύνην καὶ ἁμαρτάνει βαρέως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπιτρέπει ἢ ἡμετέρα ἐκκλησία καὶ δεύτερον καὶ τρίτον γάμον. Ἐὰν πολλοὶ γάμοι ἐπετρέποντο, θὰ διελύοντο εὐκόλως τὰ συνοικέσια καὶ θὰ ἐχαλαροῦντο οἱ οικογενειακοὶ δεσμοί. Ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἐναντίον τῆς Γραφῆς (αὐτόθι) θεωροῦσα τὸν γάμον ἀπολύτως ἀδιάλυτον, ἐπιτρέπει μόνον νὰ μὴ συζῶσιν οἱ διαφωνοῦντες σύζυγοι. Μόνον δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐνὸς συζύγου δύναται κατ' αὐτὴν ὁ ἕτερος σύζυγος νὰ ἔλθῃ εἰς νέον γάμον. Τοῦτο δύναται νὰ ἔχῃ προφανῶς λίαν ἐπιβλαβῆ ἠθικὰ ἀποτελέσματα. Ἐπιτρέπεται δὲ παρ' αὐτῆς καὶ τέταρτος γάμος. Οἱ διαμαρτυρούμενοι δι' εὐλόγους αἰτίας δέχονται τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου, ἔχουσι δὲ καὶ αὐτοὶ τὸν τέταρτον γάμον.

Σημ. Ὁ γάμος εἶναι ἀναγκαῖος πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ γάμου ἀ π α λ λ ἄ σ σ ο ν τ α ἰ ὅσοι ἐκ λόγων ὑγείας ἢ ἐλλείψει τῶν ἀναγκαίων μέσων ἀδυνατοῦσι νὰ συνάψωσι γάμον ἢ ὅσοι θέλουσιν ἀμερίστως νὰ ἀρσιωθῶσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς ἐκκλησίας, ὡς οἱ μοναχοί, ἢ ἐν γένει εἰς ὑψηλὸν τινα κοινωνοφελῆ σκοπόν.

§ 52.

Τί εἶναι τὸ εὐχέλαιον ;

Τὸ εὐχέλαιον εἶναι τὸ μυστήριον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ὁ ἱερεὺς χρίων τὰν πάσχοντα δι' ἐλαίου, ἐπικαλεῖται τὴν παρά Θεοῦ ἐνίσχυσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἴασίν του. Τὴν δι' ἐλαίου χρίσιν μετεχειρίζοντο, ὡς ἐρρέθη καὶ ἀλλαχοῦ, οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἐπίρρωσιν τοῦ σώματος· διὰ τοῦτο ἐνταῦθα παριστᾷ ἡ χρίσις τὴν παρά Θεοῦ ἐνίσχυσιν. Περὶ τοῦ εὐχελαίου τούτου λέγει ὁ Ἰάκωβος τὰ ἐξῆς· « Ἄσθνεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίσεως σώσει τὸν κάμνοντα, κἂν ἁμαρτίας ἢ πεπονηκῶς, ἀφεθήσεται αὐτῷ » (έ, 14, 15). Ἡ διυτικὴ ἐκκλησία παρά τὴν παραγγελίαν τῶν ἀποστόλων παρέχει τὸ εὐχέλαιον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου. Οἱ διαμαρτυροῦν οἱ ἀπέριψαν τὸ μυστήριον τοῦτο παντελῶς καὶ τοῖ μαρτυρούμενον τοσοῦτον σαφῶς ὑπὸ τῆς Γραφῆς (αὐτόθι).

§ 53.

Τί εἶναι ἡ ἱερωσύνη ἢ ἡ χειροτονία ;

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα μυστήρια καὶ ἐν γένει ἡ λατρεία τελεῖται παρά τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν, οἵτινες λαμβάνουσι τὴν πρὸς τοῦτο ἐξουσίαν διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς ἱερωσύνης. Ἡ ἱερωσύνη ἢ ἡ χειροτονία εἶναι ἡ ἱερά ἐκείνη τελετὴ, ἐν ᾗ ὁ ἐπίσκοπος ἐπιθέτων τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν ἐκλεχθέντα καὶ ἐπικαλούμενος ἐπ'

αὐτὸν τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετὰ δίδω-
 σιν αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἱερωσύνης,
 δηλ. τὸ δικαίωμα Ἴον νὰ κηρύττῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ,
 2ον νὰ τελῇ τὰ μυστήρια καὶ 3ον νὰ μετέχη τῆς διοική-
 σεως τῆς ἐκκλησίας. Ἱερατικὴ ἐξουσία κα-
 τέρχεται ἀπὸ τῶν ἀποστόλων (Β' Τιμοθ. α',
 5. Α' Τιμοθ. δ', 14. ε', 22. Πράξ. ζ', 6), ἀφ' ὧν διὰ
 τῶν ἐπισκόπων ἀλληλοδιαδόχως ἔφθασε μέχρις ἡμῶν.
 Οἱ διάφοροι βαθμοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουρ-
 γῶν, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρ-
 χίαν, εἶναι κυρίως τρεῖς, ὁ τοῦ ἐπισκόπου, ὁ τοῦ πρε-
 σβυτέρου καὶ ὁ τοῦ διακόνου. Εἰς τὴν ἐκλογὴν
 τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν μετεῖχον ἄλλοτε οἱ
 πιστοί. Τὰ πρῶτιστα προσόντα αὐτῶν πρέπει νὰ
 ᾔηται πρῶτον μὲν ἄμεμπτος βίος καὶ δεύτερον παιδεία.
 Διότι πῶς δύναται τις νὰ διδάσκη τὴν εὐσέβειαν καὶ
 τὴν ἠθικὴν (καὶ τοῦτο εἶναι ὁ κύριος προορισμὸς τοῦ
 ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ), ἂν ὁ βίος του ἀντίκηται
 πρὸς ὅ,τι διδάσκει; Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος λέγει, ὅτι ὁ
 ποιμὴν (οἱ ἐκκλησιαστικοὶ λειτουργοὶ λέγονται καὶ
 ποιμένες καὶ ἡ ἐκκλησία ποίμνη) πρέπει νὰ ᾔηται τύ-
 πος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν
 πνεύματι (Α' Τιμοθ. δ', 12). Ἐπειτα πῶς δύναται τις
 νὰ ᾔηται διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ ὁμως νὰ
 ᾔηται ἀπαίδευτος; Διὰ τὸν λόγον τοῦτον λέγει περὶ
 αὐτοῦ ὁ Παῦλος, ὅτι πρέπει νὰ δύναται νὰ κηρύττῃ
 τὸν λόγον, νὰ ἐλέγχῃ, νὰ ἐπιτιμᾷ καὶ νὰ παραμυθῇ
 τοὺς πιστοὺς (Β' Τιμοθ. β', 4). Διὰ τοῦτο μόνον ἄν-
 δρες τακτικῶς ἐκπαιδευθέντες ἐν ἐκκλησιαστικαῖς σχο-
 λαῖς πρέπει νὰ χειροτονῶνται κληρικοί. Οἱ διαμαρ-
 τυρόμενοι πλὴν τῶν Ἀγγλων δὲν θεωροῦσι τὴν

ἱερωσύνην κατὰ τὴν ἀρχαίαν διδασκαλίαν ὡς χάρισμα καὶ ἐξουσίαν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατερχομένην διὰ τῆς χειροτονίας, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν τῶν λειτουργῶν τῶν παράγουσιν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, ἥτις ἐκλέγει καὶ διορίζει αὐτούς. Δὲν καλοῦσι δὲ τοὺς λειτουργοὺς τῶν ἱερεῖς, ἀλλὰ ποιμένας ἢ κήρυκας.

Σημ. Ἐκτὸς τῶν μυστηρίων τούτων ἔχει ἡ ἐκκλησία καὶ ἄλλας τελετὰς κατωτέρας σημασίας, οἷον τὴν νεκρώσιμον ἀκοιουθίαν, τὰς παρακλήσεις ἢ δεήσεις ὑπὲρ συγχωρήσεως καὶ σωτηρίας, τὸν ἁγιασμὸν, ἐν ᾧ τὸ ἁγιαζόμενον ὕδωρ χρησιμεύει ὡς σύμβολον τῆς ζητουμένης ψυχικῆς καθάρσεως καὶ τὰ ἐγκαινία τῶν ναῶν.

ΚΕΦ. 5'.

Περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς.

Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Σύμβ.

§ 54.

Τί διδάσκει τὸ σύμβολον καὶ ἡ Γραφή περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς;

Καὶ τὸ σύμβολον διὰ τῶν ἄνω λέξεων καὶ ἡ ἀγία Γραφή πολλαχοῦ διδάσκουσιν, ὅτι ὑπάρχει πέραν τοῦ τάφου ζωὴ, ζωὴ μέλλουσα, εἰς ἣν θέλουσιν ἀναστῆ οἱ νεκροὶ καὶ ἐν ἧ ἕκαστος θέλει δώσει λόγον τῶν πράξεων αὐτοῦ. «Ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, λέγει ὁ Κύριος, μεταβέβηκεν ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν» (Ἰωάν. ιά, 24). Ὁ δὲ ἱερός συγγραφεὺς τῆς Σοφίας

Σολομῶντος λέγει· «ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ ἀφθαρσία» (6', 23). Καὶ ὁ Ἐκκλησιαστής· «Καὶ ἐπιστρέφη ὁ χοῦς ἐπὶ τὴν γῆν, ὡς ἦν, καὶ τὸ πνεῦμα ἐπιστρέφη πρὸς τὸν Θεόν, ὃς ἔδωκεν αὐτό» (16', 7). Ἐν τῇ μελλούσῃ ταύτῃ ζωῇ ἢ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πολλάκις προσβαλλομένη δικαιοσύνη καὶ ἀνικανοποίητος μένουσα θέλει ἰκανοποιηθῆ, καὶ οἱ μὲν δίκαιοι θέλουσιν ἀνταμειφθῆ, ὡς ἐμπρέπει, καὶ ἡ ἀρετὴ θέλει στεφθῆ, οἱ δὲ ἄδικοι θέλουσι δικαίως κολασθῆ· «Ἐκάστῳ ἀποδώσει ὁ Θεὸς κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ» (Ῥωμ. 6', 6). Θέλει ἔλθει, λέγει καὶ τὸ Σύμβολον, ὁ Κριτὴς «κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς». Οἱ δίκαιοι λοιπὸν δοξάζονται ἐκεῖ, ἀποτελοῦντες τὴν ἐν οὐρανῷ θριαμβεύουσαν κληθεῖσαν ἐκκλησίαν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἐπὶ γῆς πιστοὺς, τοὺς ἐν μέσῳ μυρίων ἀγώνων εὕρισχομένους καὶ διὰ τοῦτο ἀποτελοῦντας τὴν στρατευομένην ἐκκλησίαν.

§ 55.

Τίνας ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς προσάγουσι;

Πᾶς λογικῶς σκεπτόμενος ἄνθρωπος πρέπει νὰ παραδεχθῆ τὴν εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν ἢ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς πίστιν· διότι πλείστοι λόγοι πείθουσι περὶ αὐτῆς. Ἰον Ἡ φύσις αὐτῆ τῆς ψυχῆς ὡς ἄυλου. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἄυλος (§ 19)· ἀλλ' ὁ θάνατος εἶναι διάλυσις τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται τὰ ὑλικά σώματα· δὲν εἶναι ἐξόντωσις αὐτῶν· ἄρα ἡ ψυχὴ ὡς ἄυλος καὶ ἀμέριστος μὴ δυναμένη νὰ διαλυθῆ εἰς μέρη, δύναται νὰ μὴ ἀποθάνῃ καὶ νὰ μείνῃ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ σώματος. Ἰον Ὁ πρῶ-

ρισμός τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἄπειρον
καὶ τέλειον ἢ πρὸς τὴν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ.
Ἡ ψυχὴ ὡς λογικὴ καὶ ἐλευθέρη τείνει νὰ φθάσῃ εἰς
τὴν ὑψίστην αὐτῆς τελειότητα. Θέλει διὰ τοῦ νοῦς νὰ
περιλάβῃ, εἰ δυνατόν, τὴν ἄπειρον σοφίαν, διὰ δὲ τῆς
ἐλευθέρως θελήσεως νὰ πραγματώσῃ τὴν τελείαν
ἀγιότητα, ζητεῖ ἐν πᾶσι τὸ τέλειον, τὸν Θεὸν αὐτὸν
καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ ἔνωσιν. Εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ
ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχουσα τοιαύτας ἀπείρους
τάσεις, ἀναγνωρίζουσα δι' ἑαυτὴν τοσοῦτον ὑψηλὸν
προορισμόν, μέλλει νὰ ἀπολεσθῇ μετὰ τοῦ σώματος,
ἐν μιᾷ στιγμῇ, ὅπως τὸ κτῆνος, τὸ ὁποῖον ὀλόκληρον
τὸν προορισμόν του καὶ τὴν εὐτυχίαν του εὐρίσκει εἰς
τὴν τροφὴν του; Διὰ τί τότε ὁ πλάστης ἐπέβαλεν εἰς
τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τοιαύτας ἀπείρους τάσεις, τὴν
ἀγάπην πρὸς τὸ αἰώνιον καὶ ἄπειρον, ἐὰν ἔμελλε ἡ
μόνη ζωὴ αὐτῆς νὰ ἦναι ἡ ἐνταῦθα, ἡ ἀφίνουσα ἀνεκ-
πληρώτους τὰς τάσεις ταύτας, τὴν ἀγάπην ταύτην
πρὸς τὸ ἄπειρον; Καὶ μόνη ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸ
ἄπειρον καὶ αἰώνιον ἀρκεῖ νὰ δείξῃ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος
ἐπλάσθη διὰ τὴν αἰωνιότητα, ἧς ἀρχὴ εἶναι ἡ παροῦ-
σα ζωὴ. Ζον Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνταμοιβῆς
τῶν ἀγαθῶν καὶ τιμωρίας τῶν κακῶν
ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ. Ἐκ μυρίων παραδει-
γμάτων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἄν-
θρωποι πολλάκις ἀγιώτατοι καταθλίβονται διὰ μεγά-
λων δυστυχημάτων, τούναντίον ἄνθρωποι φαῦλοι ἐν-
τροφῶσιν ἐν εὐτυχίαις. Τίς λογικὸς ἄνθρωπος δύναταί
ποτε νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ δίκαιος Θεὸς (καὶ τὸν
Θεὸν δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ ἐννοήσωμεν) δὲν θέλει
ποτέ ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ἀνταμείψῃ μὲν τοὺς ἐν-

ταῦθα ἀναξιοπαθήσαντας δικαίους, τιμωρήσει δὲ τοὺς ἀδικήσαντας τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους χάριν τῆς προσκαίρου εὐδαιμονίας των; Ἡ ἠθικὴ ἡμῶν συνείδησις ἀπαιτεῖ ἀναγκαίως τὴν ἱκανοποίησιν ταύτην τῆς ἐν ταῦθα προσβαλλομένης ἐνίοτε δικαιοσύνης καὶ ἀνικανοποιήτου μενούσης. 4ον Ἡ μαρτυρία πάντων τῶν ἐθνῶν ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας. Πάντες οἱ ἀρχαῖοι νομοθέται ἔτασσον ἐν ἀρχῇ τῆς νομοθεσίας των τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας ὡς βᾶσιν τοῦ πολιτεύματός των. Μετὰ δὲ τῆς περι Θεοῦ πίστεως παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς, ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις, πεπολιτισμένοις καὶ ἀπολιτιστοῖς, κοινὴ σχεδὸν ἦτο καὶ εἶναι καὶ ἡ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ μέλλουσάν τινα ζωὴν πίστις. Ἐὰν ἡ πίστις αὕτη ἦτο αὐθαίρετος καὶ πεπλανημένη ἐπινόησις τοῦ ἀνθρώπου, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἦναι οὕτω γενικῶς παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐξηπλωμένη· διότι ἡ πλάνη καὶ ἡ πρόληψις σήμερον ὑπάρχει καὶ αὔριον ἐκλείπει, εὐρίσκεται παρὰ τούτῳ τῷ λαῷ καὶ δὲν ἀπαντᾷ παρ' ἐκείνῳ. Τὸ νὰ ἦναι κοινὴ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους καθ' ἀπάσας τὰς ἐποχὰς καὶ καθ' ἀπάσας τὰς καταστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας, τοῦτο σημαίνει, ὅτι εἶναι ἰδέα ἀληθοῦς, ἰδέα παρ' αὐτοῦ τοῦ πλάστου τῷ ἀνθρώπῳ ἐντεθεῖσα, πρὸς ἣν δηλ. ἀναγκαίως ὁδηγεῖται ὁ λογικὸς ἄνθρωπος.

§ 56.

Τίνα εἰκόνα δίδει ὁ Κύριος τῆς μελλούσης κρίσεως;

Περὶ κρίσεως λαλῶν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ εἰκόνα τινὰ δίδων αὐτῆς, εἶπεν, ὅτι θέλει καθίσει ὁ Κριτῆς ἐπὶ θρόνου δόξης, καὶ θέλουσι συνα-

χθῆ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ θέλει χωρίρει τοὺς δικαίους ἀπὸ τῶν ἀδίκων, καθὼς χωρίζει ὁ ποιμὴν τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐριφίων. Καὶ θὰ στήσῃ τοὺς μὲν δικαίους ἐκ δεξιῶν, τοὺς δὲ ἀδίκους ἐξ εὐωνύμων. Καὶ εἰς μὲν τοὺς δικαίους θέλει εἰπεῖ· Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου βασιλείαν! Διότι ἐπέινασα καὶ ἐδώκατέ μοι νὰ φάγω, ἐδίψησα καὶ με ἐποίησατε, γυμνὸς ἤμην καὶ με ἐνεδύσατε, ξένος καὶ με συνηγάγετε, ἀσθενὴς καὶ με ἐπεσκέψασθε, ἐν φυλακῇ καὶ ἤλθετε πρὸς με. Καὶ θὰ ἀποκριθῶσιν αὐτῷ οἱ δικαιοὶ λέγοντες, Κύριε, πότε σὲ εἶδομεν ταῦτα πάντα πάσχοντα καὶ σε εὐηργετήσαμεν; Καὶ θὰ εἴπῃ αὐτοῖς· Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων (τῶν πτωχῶν, οἵτινες καὶ αὐτοὶ εἶναι πλάσματα καὶ εἰκόνες τοῦ Θεοῦ), ἐμοὶ ἐποιήσατε. Πρὸς δὲ τοὺς ἀδίκους θὰ εἴπῃ· Σεῖς ὑπάγετε μακρὰν ἀπ' ἐμοῦ! Διότι ἐπέινασα καὶ δέν μοι ἐδώκατε νὰ φάγω, ἐδίψησα καὶ δέν με ἐποίησατε, γυμνὸς ἤμην καὶ δέν με ἐνεδύσατε, ξένος καὶ δέν με συνηγάγετε, ἀσθενὴς καὶ ἐν φυλακῇ καὶ ὅμως δέν ἤλθετε πρὸς με. Καὶ θὰ ἀποκριθῶσιν αὐτῷ οἱ ἀδικοὶ λέγοντες, Κύριε, πότε σὲ εἶδομεν ταῦτα πάντα πάσχοντα καὶ δέν σε εὐηργετήσαμεν; Καὶ θὰ εἴπῃ εἰς αὐτούς· Ἐφ' ὅσον δέν ἐποιήσατε εἰς ἓνα τῶν ἐλαχίστων τούτων (τῶν πτωχῶν), οὐδὲ εἰς ἐμὲ ἐποιήσατε. Καὶ θέλουσιν ἀπέλθει οἱ μὲν δικαιοὶ εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν μετὰ τοῦ Κυρίου, «οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος» (σύμβ.), οἱ δὲ ἀδικοὶ εἰς τὴν αἰώνιον κόλασιν. Ἡ μέλλουσα ζωὴ καὶ κρίσις εἶναι κατὰ ταῦτα φοβερὰ εἰς τοὺς κακοὺς, τούναντίον οἱ ἀγαθοὶ καὶ εὐσεβεῖς, οἱ

φιλόανθρωποι καὶ δίκαιοι, δύνανται νὰ ἀποθνήσκωσιν ἡσύχως· διότι τὴν ἀρετὴν περιμένει ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ στέφανος καὶ ἀμοιβή, ἐνῶ ἡ κακία θὰ τιμωρηθῇ δικαίως. Ἄς ζῶμεν λοιπὸν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ ἄς προσβλέπωμεν μετὰ θάρρους εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ
ΚΑΤΗΧΗΣΕΩΣ

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ.

ΚΕΦ. Ζ'.

Ὁ Δεκάλογος.

§ 57.

Ποῦ περιέχεται ἐν περιλήψει ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ;

Ἐν τῷ δεκαλόγῳ, τῷ δοθέντι παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Μωϋσέως ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ.

Ὁ δεκάλογος οὗτος εἶναι ὁ ἐξῆς·

Α'. Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροὶ πλὴν ἐμοῦ.

Β'. Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλόν, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐ δὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς.

Γ'. Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ.

Δ'. Μνήσθητι τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων ἀγιάζειν αὐτήν· ἐξ ἡμέρας ἔργα καὶ ποιήσεις πάντα τὰ ἔργα σου, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου.

Ε'. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς.

Σ'. Οὐ φονεύσεις.

Ζ'. Οὐ μοιχεύσεις.

Η'. Οὐ κλέψεις.

Θ'. Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ.

Ι'. Οὐκ ἐπιθυμήσεις ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστί.

Τὸν δεκάλογον τοῦτον, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται πάντα τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, περιέλαβεν ὁ Κύριος εἰς τὰς δύο ἐντολάς τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. «Ἀγαπήσεις, εἶπε, Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. Δευτέρα δὲ ὁμοίᾳ αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται» (Ματθ. κβ', 37—41). Ἐν τῇ πρώτῃ περιελήφθησαν τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἢ αἱ τέσσαρες πρῶται ἐντολαὶ τοῦ δεκαλόγου, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἢ αἱ ἕξι τελευταῖαι ἐντολαί. Συνάμα δὲ ἀνέπτυξεν ὁ Κύριος τὰς δέκα ἐντολάς καὶ ἐν ἄλλαις μὲν διδασκαλίαις του, μάλιστα δὲ διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαυμαστῆς ὁμιλίας του καὶ ἐτελειοποίησεν αὐτάς, ἀποδούς ὑψηλοτέραν ἐννοιαν τῆς ἐν ἧ πρότερον ἐννοοῦντο. Μὴ νομίσητε, εἶπεν, ὅτι ἦλθον νὰ καταργήσω τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας· δὲν ἦλθον νὰ καταργήσω αὐτούς, ἀλλὰ νὰ συμπληρώσω καὶ τελειοποιήσω (Ματθ. ε', 17). Ἡ τελειοποίησις αὕτη συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς·

1) Αἱ ἐντολαὶ τοῦ δεκαλόγου καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ ἠθι-
καὶ διατάξεις τῆς Γραφῆς δὲν πρέπει νὰ τελῶνται
ἐκ φόβου, ἀλλ' ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν. « Ἀγα-
πήσεις, λέγει, Κύριον τὸν Θεόν σου ». Διότι τότε ἡ
ἀρετὴ ἔχει ἀξίαν, ὅταν πράττηται ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸ
ἀγαθὸν καὶ ὄχι ἐκ φόβου. « Ἡ τελεία ἀγάπη, λέγει ὁ
Ἰωάννης (Α' δ', 18), ἔξω βάλλει τὸν φόβον· ὁ δὲ φοβού-
μενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ ». 2) Ἡ ἀξία τῆς
ἐκπληρώσεως τῶν ἐντολῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀγα-
θῆς διαθέσεως, μετ' ἧς πράττονται, οὐχὶ δὲ ἐκ
τῆς ἐξωτερικῆς ἀπλῶς ἐκπληρώσεως. Ὅταν πράττη-
τις π.δ.χ. τὴν ἐλεημοσύνην πρὸς τὸ θεαθῆναι, χάριν
ἐπιδείξεως, δὲν ἔχει ἀξίαν. Ἐπίσης καὶ ὅταν προσεύ-
χηταί τις, ἵνα ἐπιδείξῃ εὐσέβειαν, ὅπως ἔπραττον οἱ
Φαρισαῖοι, δὲν εἶναι ἀληθῆς ἡ τοιαύτη προσευχή. Ἡ
καθ' ἑαυτὴν ἀγαθὴ πράξις τότε εἶναι ὡς πρὸς τὸν
πράττοντα ἀγαθὴ, ὅταν πράττηται μετ' ἀγαθῆς διαθέ-
σεως. 3) Αἱ ἐντολαὶ πρέπει νὰ ἐκπληρῶν-
ται οὐχὶ μόνον κατὰ γράμμα, ἀλλὰ καὶ
κατὰ πνεῦμα, δηλ. οὐ μόνον νὰ τηρῶμεν ὅ,τι διὰ
τῶν λέξεων τῆς ἐντολῆς ἀκριβῶς ἐννοουμένων λέγε-
ται, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἐκ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς
ἐντολῆς ἐξάγεται. Λ. χ. ἡ ὀγδόη ἐντολὴ ἀπαγορεύει
τὸ κλέπτειν· ἡ κατὰ γράμμα ἐννοία εἶναι μόνον νὰ μὴ
ἀφαιρῶμεν τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα· κατὰ τὸ πνεῦμα ἡ
τὴν ἐννοίαν ὁμως σημαίνει ἡ ἐντολὴ καὶ νὰ μὴ προξε-
νῶμεν εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου μηδεμίαν ζημίαν,
μᾶλλον δὲ καὶ νὰ βοηθῶμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα.

§ 58.

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι ἔμφυτος

ἠθικός νόμος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ πόθεν δηλοῦται ἢ εἰς αὐτὸν ὑποχρέωσις τοῦ ἀνθρώπου;

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη ἢ ἐπιβαλλομένη καὶ ὑπὸ τοῦ δεκαλόγου καὶ ὑπὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας εἶναι ἔμφυτος ἠθικός νόμος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πλάστου ἐν τῇ συνειδήσει ἐνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου ἐγκεχαραγμένος· διότι πάντοτε ὁ ἄνθρωπος ἐθεώρησε καλὸν τὸ σέβασθαι τὸν Θεὸν καὶ λατρεύειν αὐτὸν, τὸ μὴ φονεύειν, τὸ μὴ κλέπτειν καὶ τὸ εὐεργετεῖν, κακὸν δὲ τὴν ἀσέβειαν, τὴν κλοπὴν, τὸν φόνον, τὴν ἀπανθρωπίαν καὶ τὰ τοιαῦτα. Φωνή τις μυστηριώδης ἐν αὐτῷ ἐπέβαλλε πάντοτε τὰ πρῶτα καὶ ἀπέτρεπεν ἀπὸ τῶν δευτέρων· τὴν φωνὴν δὲ ταύτην ἀκούει ἐν ἑαυτῷ καὶ ἕκαστος ἡμῶν. Ἡ φωνὴ αὕτη εἶναι ἡ καλουμένη συνείδησις. Ἡ συνείδησις πρὸ μὲν τῆς πράξεως, ἐὰν μὲν ἦναι ἀγαθὴ, προτρέπει ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ πράξωμεν αὐτὴν, ἐὰν δὲ κακὴ, ἀποτρέπει ἡμᾶς· μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν διὰ μὲν τὴν ἀγαθὴν πράξιν ἐπαινεῖ ἡμᾶς (ἠθικὴ ἱκανοποίησις), διὰ δὲ τὴν κακὴν πράξιν ἐλέγχει (τύψις συνειδήσεως). Ὁ ἀκούων τὴν ἱεράν ταύτην φωνὴν εἶναι ἄνθρωπος ἠθικός (εὐσυνείδητος), ὁ δὲ παρακούων αὐτὴν ἀνήθικος (ἀσυνείδητος). Ὅτι δὲ ἐν τῇ συνειδήσει πάντων τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐγκεχαραγμένος ὁ ἠθικός νόμος τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης, εἶναι ἀλήθεια, ἦν καὶ ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ τρανῶς λέγουσα, ὅτι «ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ» καὶ ὅτι οἱ ἔθνη οἱ ἔφερον «ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν γραπτὸν τὸν θεῖον νόμον» (Ῥωμ. 6' 14). Ἡ ἀμαρτία καὶ κακία ἐξησθένησαν μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν

φωνήν τῆς συνειδήσεως, δὲν ἐξήλειψαν ὅμως τελείως αὐτήν. Διὰ δὲ τοῦ φωτός τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἐγερθείσης ἠθικῆς ζωῆς ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως ἀνέλαβε πάλιν τὴν ἀκμὴν αὐτῆς. Ἡ συνειδήσις ἐπαινοῦσα ἡμᾶς, ὅταν πράττωμεν τὸ καλόν, καὶ ἐλέγχουσα, ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, προϋποθέτει ὅτι εἴμεθα ὄντα ἐλευθέρα, κεκτημένα δηλ. ἐλευθέραν θέλησιν· διότι ἂν ὁ ἄνθρωπος ἐπραττε κατ' ἀνάγκην, δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ καταλογίζωνται αὐτῷ αἱ πράξεις μῆτε αἱ ἀγαθαὶ μῆτε αἱ κακαί, θὰ ἔπαυε δὲ νὰ ἦναι ὄν ἠθικόν. Ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως στηρίζεται ὁλόκληρος ἡ ἠθικότης τοῦ ἀνθρώπου. Καθῆκον λέγεται πᾶν ὅ,τι ἐπιβάλλεται ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ἀρετὴ δὲ εἶναι ἡ ἕξις τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ κακία ἡ ἕξις τοῦ πράττειν τὸ κακόν. Μετὰ τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐλθωμεν εἰς τὴν ἐξηγήσιν τῶν δέκα ἐντολῶν.

§ 59.

Τίς εἶναι ἡ πρώτη ἐντολὴ καὶ τίς ἡ ἔννοια αὐτῆς;

Ἐγὼ εἶμι Κύριος ὁ Θεός σου, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ.

Ἡ πρώτη ἐντολὴ ἐντέλλεται νὰ ἀναγνωρίζωμεν καὶ τιμῶμεν τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. Ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ τιμᾷ ψευδεῖς θεοὺς. «Αὕτη ἐστὶν ἡ ζωὴ, λέγει καὶ ὁ Κύριος, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν» (Ἰωάν. ιζ', 3). Ἡ ἐντολὴ αὕτη εἶναι ἡ πρωτίστη καὶ σπουδαιότατη καὶ ἡ βᾶσις πασῶν τῶν ἄλλων ἐντολῶν. «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου» αὕτη εἶναι

κατ' αὐτοὺς τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολὴ (Ματθ. κβ', 37). Εἶναι δὲ ἡ βᾶσις πασῶν τῶν ἄλλων ἐντολῶν, διότι ἄνευ τοῦ φόβου καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν τίς ἄλλη ἐντολὴ δύναται νὰ τηρηθῆ; Ὁ μὴ φοβούμενος τὸν Θεόν, ὁ μὴ ἀκούων τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ἢ τὴν συνείδησιν, θὰ διστάσῃ νὰ ψευδορκήσῃ, νὰ κλέψῃ ἢ νὰ πράξῃ τι ἄλλο κακόν, ὅταν ἦναι βέβαιος, ὅτι δὲν θὰ καταδιωχθῇ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης; Τὸν Θεὸν ἀναγνωρίζομεν καὶ τιμῶμεν, ὅταν πιστεύωμεν εἰς αὐτὸν μετὰ θερμῆς πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως, ὅταν φοβώμεθα αὐτὸν ὡς τιμωρὸν τοῦ κακοῦ, ὅταν ἀγαπῶμεν αὐτὸν καὶ τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύωμεν οὐ μόνον διὰ λόγων, ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν, καὶ ὅταν ἐλπίζωμεν εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ ἢ εἰς τὴν περὶ ἡμῶν πρόνοιαν αὐτοῦ. Ἐναντία τῇ ἐντολῇ ταύτῃ πράττουσιν οἱ ἄθεοι, ὅσοι δηλ. διαφθαρέντες καὶ ὑπὸ τῶν ὕλικῶν συμφερόντως καταπιγέντες ἀπέβαλον πᾶν ἴχνος θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ αἰσθήματος, καὶ κατέστησαν ἢ ἀδιάφοροι ἢ ἐχθροὶ πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν· οἱ πολυθεεῖσταί οἱ ἀντὶ τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ πολλοὺς ψευδεῖς καὶ πλαστοὺς θεοὺς τιμῶντες· οἱ μάγοι, δηλ. οἱ ἀγύρται ἐκεῖνοι, οἵτινες παρὰ βαρβάρους μάλιστα λαοῖς ἀναφαινόμενοι, ἀπατῶσι τὰ ἀμαθῆ πλήθη, ἰσχυρίζόμενοι ὅτι τῇ βοήθειᾳ τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν θεῶν, ψιθυρίζοντες ὀλίγας ἀκαταλήπτους καὶ μυστηριώδεις λέξεις ἢ ἄλλο τι πράττοντες, δύνανται ἀδύνατα πράγματα νὰ πράττωσιν, οἷον νὰ προλέγωσι τὰ μέλλοντα, νὰ θεραπεύωσι διὰ μιᾶς μόνης λέξεως νοσήματα καὶ τοιαῦτα ἄλλα νὰ τελῶσι· καὶ οἱ δει-

σιδαίμονες, οἵτινες ἔχουσι διεστραμμένας περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ὀρησκείας ἰδέας καὶ συνδέουσι μετὰ τῆς ὀρησκείας πράγματα ὅλως ξένα καὶ ἄσχετα αὐτῇ, ἢ ἐξαρτῶσιν ἐκ τυχαίων καὶ ἀσημάντων πραγμάτων τὴν εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν των.

Σημ. Ἄν ἡμεῖς τιμῶμεν τοὺς ἁγίους, δὲν παραβαίνομεν τὴν πρώτην ἐντολήν, διότι τοὺς ἁγίους δὲν θεωροῦμεν ὡς θεοὺς τινάς, ἀλλ' ὡς ἀνθρώπους ἠθικῶς τελειωθέντας. Ὡν ἐπι-καλοῦμεθα τὰς ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεις. Τοὺς ἁγίους τιμῶμεν, καθὼς τιμῶμεν καὶ ζῶντας τοὺς ἐναρέτους ἀνδρας, καὶ ζητοῦμεν καὶ ζώντων ἀνθρώπων τὰς ὑπὲρ ἡμῶν δεήσεις.

§ 60.

Τίς εἶναι ἡ δευτέρα ἐντολή;

Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἐντολή ἀπαγορεύει νὰ ποιῶμεν εἰδῶλα ψευδῶν θεῶν καὶ νὰ προσκυνῶμεν αὐτά. Ἡ ἐντολή αὕτη εἶναι συμπλήρωσις τῆς πρώτης. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀναγνωρίζωμεν καὶ νὰ μὴ τιμῶμεν ψευδεῖς θεοὺς, οὕτω δὲν πρέπει νὰ λατρεύωμεν καὶ τὰ εἰδῶλα αὐτῶν. Εἰδῶλα λέγονται τὰ ὁμοιώματα τῶν ψευδῶν θεῶν, ἀγάλματα ἢ εἰκόνες αὐτῶν. Οἱ ἐθνικοὶ ἐποίουν τοιαῦτα εἰδῶλα τῶν θεῶν των, καὶ ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἐχρησίμευον ἀπλῶς πρὸς ἀνάμνησιν τῶν ἄπερ παρίστανον προσώπων, ἔπειτα συγχέομενα μετ' αὐτῶν τῶν θεῶν, οὗς εἰκόνι-

ζον, ἐλατρεύοντο ὡς αὐτοὶ οἱ θεοί. Ἐντεῦθεν ἡ πολυθεΐα καὶ εἰδωλολατρεία λέγεται. Τὴν ἐντολὴν ταύτην παραβαίνουσι λοιπὸν οἱ λατρεύοντες τὰ εἰδῶλα. Παραβάται αὐτῆς δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὅσοι τῶν χριστιανῶν τὰς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων, τὰς ὁποίας ὀφείλομεν μόνον νὰ τιμῶμεν ἀπλῶς, ὡς παριστανούσας ἡμῖν πρόσωπα σεβαστὰ, καθὼς τιμῶμεν καὶ πᾶσαν ἄλλην εἰκόνα παριστάνουσαν ἡμῖν πρόσωπόν τι ἡμῖν πολύτιμον, θεοποιούσι καὶ λατρεύουσιν. Ἡ ἐκκλησία διδάσκει ῥητῶς, ὅτι ἡ λατρεία ὀφείλεται εἰς μόνον τὸν Θεόν, εἰς δὲ τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων μόνον τιμητικῆ, ἀπλῆ προσκύνησις (*). Τὰς εἰκόνας ἔχομεν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἵνα περικοσμῶμεν αὐτάς, ἵνα ἀναμνησκώμεθα τῶν ἁγίων προσώπων, ἅτινα παριστάνουσι, καὶ ἵνα διδάσκωμεν δι' αὐτῶν ὡς διὰ βιβλίων τὸν ἀμαθῆ λαόν.

§ 61.

Τίς εἶναι ἡ τρίτη ἐντολή;

Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπιματαίω.

Ἡ ἐντολή αὕτη ἀπαγορεύει τὸ νὰ ποιῶμεν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ἀνευλαβῶς. Ἀνευλαβῆς χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ γίνεται, ἐὰν ἀνευλόγου καὶ ἀποχρώσεως αἰτίας ἀναφέρωμεν αὐτὸ, ἐὰν βλασφημῶμεν ἢ ὑβρίζωμεν αὐτὸ, ἐὰν καταρῶ-

(*) Πρβλ. τὸν ὄρον τῆς 2' Οἰκουμ. Συνόδου ἐν συλλ. Ἑλλάκη καὶ Ποτλῆ.

μεθα ἢ εὐχόμεθα τοῖς ἄλλοις κακὰ δι' αὐτοῦ, πρὸ πάντων δὲ εἰς ψευδῶς ὀρκιζόμεθα εἰς αὐτόν. Ὁ ὀρκος εἶναι ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας τῶν λόγων ἡμῶν δι' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ὅταν λοιπὸν, καὶ περ ὀρκιζόμενοι, ἢ λέγωμεν ψευδῆ ἢ δὲν τηρῶμεν τὰ μεθ' ὀρκου ὑπεσχημένα, δεικνύομεν, ὅτι δὲν φοβούμεθα, οὐδὲ σεβόμεθα τὸν Θεόν. Ὁ Κύριος ὅτε εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ὀρκίζωνται παντάπασι («μὴ ὁμόσαι ὄλιως»), ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ εἰς τὸ οὐ (Ματθ. ε', 33), δὲν ἐσκόπει νὰ ἀπαγορεύσῃ ἀπολύτως τὸν ὄρκον, ἀλλὰ μόνον νὰ προσβάλη τὴν κατάχρησιν τῶν ὀρκῶν τῶν ἀνευ λόγων γινομένων, τῶν ἐπιπολαίων καὶ ἀνωφελῶν ὀρκῶν, οἵτινες δεικνύουσιν ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν, ἠθέλε δὲ οἱ μαθηταὶ του ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους ἀναστροφῇ νὰ ἦναι τοσοῦτον φιλαλήθεις, καὶ νὰ ἐμπνέωσι πρὸς ἀλλήλους τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωσι χρεῖαν νὰ καταφεύγωσιν εἰς τοὺς ὄρκους. Ἐν μεγάλῃ ὁμως ἀνάγκῃ πάντοτε ἐθεωρήθη ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐπιτετραμμένος ὁ ὀρκος ὡς τέλος πάσης ἀντιλογίας καὶ ὡς ἐγγύησις τῆς ἀληθείας τῶν λόγων ἡμῶν πρὸ πάντων δὲ ἐπιτρέπονται οἱ παρὰ τῆς πολιτείας ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἢ ἐν ἄλλαις περιστάσεσιν ἀπαιτούμενοι ὄρκοι. Αὐτὸς ὁ Κύριος ὠρκίσθη ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως (Ματθ. κς', 63), ὁ δὲ Παῦλος μεταχειρίζεται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του τύπους ὀρκῶν, ὅταν θέλῃ νὰ βεβαιώσῃ τοὺς λόγους του, οἷον «Μάρτυς μου ὁ Θεός» «μάρτυς ὁ Θεὸς τῇ ἐμῇ ψυχῇ» (Ῥωμ. α', 9. Β' Κορινθ. α', 23). Δυνάμεθα λοιπὸν ἐν ἐκτά-

κτοίς καὶ σπύδαιαίς περιστάσεσι νὰ ὀρκιζώμεθα, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὀρκιζώμεθα πάντοτε ἀληθῶς. Ποτὲ λοιπὸν μὴ εἶπης ψεῦδος, ἐνῶ ὠρκίσθης εἰς τὸν Θεὸν νὰ εἶπης τὴν ἀλήθειαν. Ποτὲ δὲ μὴ παραλείψης νὰ πράξῃς ὅσα μεθ' ὄρκου ὑπεσχέθης! Ἀπαγορεύουσα ἡ ἐντολὴ νὰ κάμνωμεν κακὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ἐπιτρέπει καὶ ἐντέλλεται νὰ μεταχειριζώμεθα αὐτὸ καλῶς. Πρὸ πάντων δὲ γίνεται ἀρίστη χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν προσευχαῖς ἡμῶν.

§ 62.

Τίς εἶναι ἡ τετάρτη ἐντολή;

Μνήσθητι τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων ἀγιάζειν αὐτήν· ἐξ ἡμέρας ἐργᾶ καὶ ποιήσεις πάντα τὰ ἔργασου, τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου.

Ἡ ἐντολὴ παραγγέλλει νὰ τηρῶμεν ἀγίας τὰς ἡμέρας τὰς ἀφιερωμένας εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Τοιαῦται ἦσαν παρ' Ἰουδαίοις ἐκάστη ἐβδόμη τῆς ἐβδομάδος ἡμέρα, σάββατον καλουμένη. Παρ' ἡμῖν δὲ τοῖς χριστιανοῖς εἶναι τοιαύτη ἡμέρα ἡ Κυριακὴ, ἥτις ἐκλήθη οὕτω ἐκ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, διότι τελοῦμεν κατ' αὐτὴν τὴν μνήμην τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Ἐκτὸς δ' αὐτῆς εἶναι καὶ ἄλλαι τινὲς ἐορταὶ ὠρισμέναι εἰς ἀνάμνησιν διαφορῶν συμβάντων καὶ ἱερῶν προσώπων, μεθ' ὧν στενῶς συνδέεται ἡ ἱστορία τῆς ἡμετέρας θρησκείας. Τοιαῦται εἶναι αἱ εἰς ἀνάμνησιν

τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (τῆς γεννήσεως, τοῦ βαπτίσματος, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς ἀναστάσεως), τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς, τῶν προφητῶν, τῶν ἀποστόλων, τῶν μαρτύρων, τῶν πατέρων, τῶν ὁσίων. Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς κυριακῆς καὶ ἑορτῆς εἶναι ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ ἀποκοινοῦ κατ' αὐτήν, δευτερεύων δὲ ἡ παῦσις τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ τε πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν ἀπὸ τῶν κόπων αὐτῶν. Αἱ καθημεριναὶ ἐργασίαι ἀποσχολοῦσαι ἡμᾶς δὲν παρέχουσιν εὐκόλως ἡμῖν εὐκαιρίαν, ἵνα κοινῇ λατρεύωμεν τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἦναι καὶ ἡμέραι πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἀποκλειστικῶς ὠρισμέναι. Ἐπίσης μετὰ συνεχῆ ἐργασίαν ἕξ ἡμερῶν ἔχει ἀνάγκη τὸ τε πνεῦμα καὶ τὰ σῶμα ἡμῶν ἀνακουφίσεως· ἄλλως κινδυνεύομεν νὰ ἐξαντλήσωμεν πάσας ἡμῶν τὰς δυνάμεις. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω τὸ πρῶτιστον καθήκον τοῦ χριστιανοῦ κατὰ τὰς ἑορτὰς εἶναι ἡ μετοχὴ ἐν τῇ κοινῇ λατρείᾳ, Δεύτερον εἶναι καλὸν ὁ γινώσκων γράμματα νὰ ἀσχολῆται εἰς ὀρησκευτικὴν τινα μελέτην (*). Διὰ τῆς μελέτης ταύτης στηρίζεται τις ἐν τῇ εὐσεβείᾳ. Τρίτον πρέπει νὰ παύωμεν πᾶσαν ἐργασίαν. Μόνον αἱ ἐπείγουσαι καὶ ἀναγκαῖαι ἢ πρὸς φιλοανθρωπικοὺς σκοποὺς γινόμεναι ἐργασίαι δὲν ἀπαγορεύονται. Ὁ Κύριος ἤλεγξε τοὺς Ἰουδαίους διὰ τὴν μικρολόγον καὶ ὑπερακριβῆ τήρησιν τοῦ σαββάτου. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς ἑορτὰς ἐπιτάσσεται

(*) Καταλληλότερα πρὸς τοῦτο βιβλία εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον, τὰ Κυριακοδρόμια Θεοτόκη, αἱ Ὁμιλίαι Μελά, αἱ Ὄρησκευτικαὶ μελέται Μαυροκοράτου, ἡ Μήμησις Χριστοῦ καὶ αἱ φιλοσοφ. μελέται περὶ χριστιανισμοῦ τοῦ Βράτλα.

παῦσις ἀπὸ τῶν ἐργασιῶν, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν δὲν πρέπει νὰ ἦναι ὑπέρμετρος· διότι ἄλλως αἱ πολλαὶ ἑορταὶ δίδουσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀργίαν, τὴν πηγὴν πάσης κακίας. Τινὲς ἐνόμισαν, ὅτι κατὰ τὰς ἑορτὰς ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς πᾶσα τέρψις· ἀλλ' ἐσφαλμένως· διότι καὶ αἱ τέρψεις συντείνουν εἰς τὴν ἀνακούφισιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος, ὅστις εἶναι εἷς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς. Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ ἦναι πρῶτον μετὰ μέτρου καὶ ἔπειτα ἀθῶαι, ἵνα μὴ μολύνωσι τὴν ἱερότητα τῆς ἡμέρας καὶ μὴ ἀντιβαίνωσι εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀναπαύσεως.

§ 63.

Τίς εἶναι ἡ πέμπτη ἐντολή;

Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἡ ἐντολή αὕτη ἐπιτάσσει νὰ τιμῶμεν τοὺς γονεῖς ἡμῶν, ἀγαπῶμεν αὐτοὺς, ὑπακούωμεν αὐτοῖς καὶ εὐγνωμονῶμεν· διότι οὐ μόνον αὐτοὶ ἔδωκαν ἡμῖν τὸν ὕπαρξιν, ἀλλὰ καὶ ἐφρόντισαν νὰ ἀναπτύξωσιν ἡμᾶς σωματικῶς καὶ πνευματικῶς, ἀναθρέψαντες ἡμᾶς διὰ μυρίων κόπων καὶ παιδαγωγήσαντες ἡμᾶς. Ὅ,τι καὶ ἂν ἤμεθα, ὅ,τι καὶ ἂν ἔχωμεν, κατὰ μέγα μέρος ὀφείλομεν εἰς αὐτούς. Αὐτοὶ εἶναι οἱ μέγιστοι μετὰ Θεὸν εὐεργέται ἡμῶν. Ἡ δὲ τιμὴ καὶ ἀγάπη πρὸς αὐτούς, ἡ στοργή, οὐδέποτε πρέπει νὰ παύῃ· καὶ ὅταν ἀκόμη ἠθέλομεν παρατηρήσει ἕλληψίν τινα παρ' αὐτοῖς, δὲν πρέπει νὰ παύωμεν εὐλαβεῖς ὄντες πρὸς αὐτούς, μηδέποτε ἀμνήμονες γινόμενοι τῆς πρὸς αὐτούς ὀφειλομένης εὐγνωμοσύνης. Ὁ φείλο-

μεν δὲ νὰ περιθάλπωμεν αὐτοὺς, χρεῖαν ἡμῶν ἔχοντας, μάλιστα δὲ κατὰ τὸ γῆρας αὐτῶν. Ἄλλως θὰ ἐδεικνύομεν ἐσχάτην ἀχαριστίαν πρὸς αὐτοὺς. Ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀσέβεια καὶ ἀνευλάβεια εἶναι μέγιστον ἔγκλημα καὶ ἐκ τῶν παρὰ φύσιν· διότι αὐτὴ ἡ φύσις ἐμπνέει τοῖς τέκνοις στοργὴν πρὸς αὐτοὺς. Διὰ τοῦτο οἱ πατροκτόνοι ἐθεωρήθησαν πάντοτε ὡς φοβερὰ ἠθικὰ τέρατα. Καθὼς δὲ ὑποχρεούμεθα νὰ τιμῶμεν τοὺς γονεῖς ὡς εὐεργέτας ἡμῶν, οὕτως ὀφείλομεν νὰ τιμῶμεν καὶ πάντα ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ὠφελοῦντας ἡμᾶς ἢ τὴν κοινωσίαν ὀλόκληρον, τοὺς συγγενεῖς ἡμῶν καὶ τοὺς κηδεμόνας, οἵτινες εἶναι πρὸς ἡμᾶς ὡς ἄλλοι γονεῖς· τοὺς διδασκάλους, οἵτινες ἐκπαιδεύουσιν ἡμᾶς· τοὺς γέροντας διὰ τὴν πείραν καὶ τὰς εἰς τὴν κοινωσίαν ὑπηρεσίας των· τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες διδάσκοντες ἡμᾶς τὸ εὐαγγέλιον, ὀδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν· καὶ τοὺς τῆς πολιτείας ἄρχοντας, τοὺς νομοθέτας, δηλ. δικαστὰς καὶ ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, δι' ὧν ἐξασφαλίζεται κατὰ τῶν κακῶν ἀνθρώπων ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία ἡμῶν καὶ προάγονται τὰ κοινὰ πάντων ὕλικὰ καὶ ἠθικὰ συμφέροντα. Ἰδίως ὀφείλεται τιμῆ εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε» παραγγέλλει καὶ ἡ Γραφή (Α' Πέτρ. β', 17). Καὶ ἀλλαχοῦ ἐντελλόμεθα νὰ τελῶμεν τοὺς νομίμους φόρους προθύμως. «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κβ', 21). Ἄλλως ἀπειθοῦντες εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας καὶ μὴ ὑπέικοντες εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἀμαρτάνομεν καὶ φέρομεν τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν

πατρίδα ἡμῶν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα ἢ ὁ πατριωτισμὸς, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύνανται τὰ ἔθνη νὰ μεγαλύνωνται καὶ ἀκμάζωσι, πρέπει νὰ κοσμηῇ πάντα χριστιανόν.

§ 64.

Τίς εἶναι ἡ ἕκτη ἐντολή;

Οὐ φονεύσεις.

Ἡ ἐντολή αὕτη ἀπαγορεύει νὰ ἀφαιρῶμεν τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον. Ἡ ζωὴ εἶναι τὸ πολυτιμότεον κτῆμα παντὸς ἀνθρώπου· διὰ τοῦτο ὀφείλομεν πρὸ πάντων αὐτὴν νὰ σεβώμεθα. Ὁ φονεύων ἀνθρωπὸν καταστρέφει πλάσμα καὶ εἰκόνα Θεοῦ καὶ ἀσεβεῖ προφανῶς πρὸς τὸν Θεὸν τὸν δόντα αὐτῷ τὴν ζωὴν. Ἡ αὕτη ἀσέβεια καὶ δακνύεται καὶ ἐὰν ἠθέλομεν τολμήσει καὶ ἡμῶν αὐτῶν τὴν ζωὴν νὰ ἀφαιρέσωμεν, διότι καὶ ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἐξέγερσις κατὰ τῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐδωρήσατο ἡμῖν τὴν ζωὴν, καὶ ἀχαριστία πρὸς αὐτόν. Σέβου λοιπὸν τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων καὶ ἀπόφευγε πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ θέσῃ αὐτὴν εἰς κίνδυνον. Ἐπίσης δὲ προφύλαττε καὶ τὴν σὴν ζωὴν, καὶ μηδέποτε τολμήσης νὰ ἐγείρῃς φονικὴν χεῖρα κατὰ σεαυτοῦ. Μόνον ἂν ἐν ἀμύνη εὐρισκόμενοι καὶ ὑπερασπιζόμενοι ἑαυτοὺς κατὰ τῆς προσβολῆς ἄλλου κατὰ τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἠθέλομεν φονεύσει αὐτόν, δὲν φέρομεν τὴν εὐθύνην τοῦ φόνου τούτου· διότι δὲν εἶχομεν ἡμεῖς τὴν πρόθεσιν νὰ ἀφαιρέσωμεν τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου, ἀλλ' ἠθέλομεν μόνον νὰ ὑπερασπίσωμεν ἡμᾶς αὐτούς. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῷ δικαίῳ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ· καὶ ἐνταῦθα εὐρίσκεται τὸ ἔθνος ὅλον ἐν ἀμύνη ὑπὲρ ἑαυ-

τοῦ προσβαλλομένου ἢ ἀδικουμένου παρ' ἄλλου. Καὶ ἡ πολιτεία ἀμυνομένη ὑπὲρ τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν, τῆς ὑπὸ κακούργων ἀδιορθώτων καὶ προφανῶς ἐπικινδύνων ἀπειλουμένης, ἐπιβάλλει θανατικὴν ποινὴν εἰς αὐτούς. Ὁμοίως ὑποχρεούμεθα ἐν τισὶ περιστάσεσιν ἀφειδῶμεν καὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν, οἷον προκειμένου κινδύνου τῆς τιμῆς ἢ ἠθικῆς ἡμῶν, κινδυνευούσης τῆς πατρίδος ἢ διατρεχούσης κίνδυνον τῆς τιμῆς ἢ ζωῆς τῶν ἄλλων. Δὲν ἀπαγορεύει δὲ ἡ ἐντολὴ μόνον τὸν βίαιον θάνατον, ἀλλὰ καὶ τὸν κατὰ μικρὸν δυνάμενον νὰ συμβῆῃ, ὅταν πρὸχ. ἀμελῶμεν τὴν ὑγίαν ἡμῶν ἢ ἄλλου, ἐνῶ εἶναι ἡμῖν ἐμπεπιστευμένη ἡ περὶ αὐτοῦ φροντίς, ἢ ὅταν θλίβωμεν αὐτὸν ἢ ἄλλως κακῶμεν, ὥστε ἐπὶ τέλος νὰ ἐπέλθῃ ὁ θάνατος. Οὐ μόνον δὲ ὁ σωματικὸς φόνος ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῆς ἐντολῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ ψυχικός· φονεύομεν δὲ τὴν ψυχὴν τινος, ἐὰν διαφθείρωμεν αὐτὸν, καὶ ἀποπλανῶμεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ καὶ δικαίου εἰς τὴν κακίαν. Ὁ φόνος οὗτος εἶναι μεγαλείτερος τοῦ σωματικοῦ, ὅσον ἡ λογικὴ ψυχὴ πολυτιμότερα τοῦ ὑλικοῦ σώματος· καὶ διὰ τοῦτο ὁ Κύριος παραγγέλλει νὰ μὴ φοβώμεθα τοὺς ἀποκτείνοντας τὸ σῶμα, μὴ δυναμένους δὲ νὰ ἀπολέσωσι καὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν (Ματθ. ι', 24). Τελευταῖον παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ ἀρχῆται εἰς τοῦτο μόνον, νὰ μὴ φονεύῃ, ἀλλὰ πρέπει ἐν γένει νὰ ἀποφεύγῃ καὶ πᾶσαν βλάβην κατὰ τοῦ σώματος τοῦ ἄλλου, πᾶσαν κάκωσιν καθόλου, καὶ πρὸς τούτοις νὰ μὴ δεικνύῃ οὐδεμίαν πρὸς αὐτὸν δυσμένειαν, ἀλλὰ νὰ προσφέρῃται αὐτῷ φιλαδέλφως. Ἄκούσατε, λέγει ὁ Κύριος, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις.

Οὐ φονεύσεις... Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, πᾶς ὁ ὀργιζόμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ εἰκῆ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει» (Ματθ. ε', 22).

§ 65.

Τίς εἶναι ἡ ἐβδόμη ἐντολή;

Οὐ μοιχεύσεις.

Ἡ ἐντολή αὕτη ἀπαγορεύει πᾶσαν παράβασιν τῆς συζυγικῆς πίστεως. Εἶδομεν ἀλλαγῶν (§ 51) ὅτι ὁ γάμος καὶ ἡ οἰκογένεια στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως τῶν συζύγων. Πᾶσα λοιπὸν προσβολὴ τῆς πίστεως ταύτης ματαιοῖ τὸν σκοπὸν τοῦ γάμου καὶ καταστρέφει τὴν οἰκογένειαν ἐναντίον τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Διότι ὁ γάμος εἶναι θελημα τοῦ Θεοῦ (Γέν. α', 28. β', 23). Ἐν γένει δὲ ἡ ἐντολή ἀπαγορεύει εἰς τε ἐγγάμους καὶ ἀγάμους πᾶν εἶδος αἰσχρότητος, ἀσωτείας καὶ φιληδονίας, ἐπιβάλλουσα ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην καὶ σεμνότητα καὶ ἐν διαλογισμοῖς, καὶ ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις. Ἡ ἀκολασία καὶ ἀσωτεία φθείρει τὸν ἄνθρωπον, καὶ καταστρέφουσα κατὰ μικρὸν πολυλάκις καὶ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, ὀδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὸν τέλειον ὄλεθρον· ἡ ἐγκράτεια τούναντίον καὶ σωφροσύνη φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὴν ὑγείαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν προκοπὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐν πᾶσι. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον ὡς πρὸς τὰ ἄτομα ἰσχύει, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς ὁλόκληρα ἔθνη. Διότι εἰς ὅσα ἔθνη ἐπεκράτει καὶ ἐφ' ὅσον ἐπεκράτει σωφροσύνη καὶ χρηστοθήθεια, ἤχμαζον καὶ ἐμεγαλύνοντο· πάντοτε δὲ μετὰ τῆς ἀσωτείας καὶ τῆς δια-

φθορᾶς, πρὸ πάντων μετὰ τῆς ἐκλύσεως τῶν ἱερῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, ἐπῆλθε καὶ ἡ παρακμὴ καὶ κατὰπτωσις αὐτῶν. Τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ῥώμην. Τὴν ἀρχὴν ταύτην πρέπει νὰ ἐγχαράξῃ βαθέως ἢ νεότης ἐν τῇ καρδίᾳ της, ὅτι δηλ. ἡ μὲν σωφροσύνη καὶ ἐγκράτεια σώζει, ἡ δὲ ἀκολασία καὶ διαφθορὰ φθείρει.

§ 66.

Τίς εἶναι ἡ ὀγδόη ἐντολή;

Οὐ κλέψεις.

Ἡ ἐντολὴ αὕτη ἀπαγορεύει νὰ ἀφαιρῶμεν τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου· διότι τοῦτο θὰ ἦτο ἔλλειψις πάσης δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφίας πρὸς αὐτόν. Περιουσία ἢ ἰδιοκτησία λέγεται πᾶν ὅ,τι ἔχει τις νομίμως περιελθὼν αὐτῷ ἢ ἐκ κληρονομίας ἢ ἐκ δωρεᾶς ἢ ἐξ ἐργασίας ἢ ἄλλως πως. Πᾶς ἄνθρωπος ἔχων ἀνάγκην τροφῆς, ἐνδυμασίας, κατοικίας καὶ πολλῶν ἄλλων πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν ἑαυτοῦ ὀφείλει νὰ ἐργάζεται πρὸς ἀπόκτησιν τούτων, ἵνα μὴ ἐπιβαρύνῃ τοὺς ἄλλους. Ἄλλ' ἡ ἐργασία ἵνα ᾖ ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη, πρέπει νὰ μὴ ἐξευτελίξῃ τὸν ἄνθρωπον, νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἠθικὴν, νὰ μὴ μετέρχηται τις αὐτὴν ἀνηθικῶς καὶ νὰ μὴ ἐξαντλῇ τὰς δυνάμεις ἡμῶν. Οὐ μόνον δὲ δὲν πρέπει νὰ ἀφαιρῶμεν τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ βλάπτωμεν αὐτήν. Δὲν εἶναι δὲ κλέπτῃς μόνος ὁ διὰ τῆς βίας ἢ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἄλλου ἀφαιρῶν τούτου τὴν ἰδιοκτησίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ μεταχειριζόμενος τὴν ἀπᾶτην πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ὁ χρώμενος μέτροις καὶ

σταθμοῖς ψευδέσιν, ἐν γένει ὁ αἰσχροκερδής. Καὶ τὸ μὴ ἀποτίειν τὰ ὀφειλόμενα χρέη πρέπει ὡς κλοπὴ νὰ θεωρηθῆται. Εἰς τὴν κλοπὴν ἄγουσιν ἡ ἀργία, ἡ ἀσωτεία καὶ ἡ πλεονεξία, ἀπ' αὐτῆς δὲ σώζουσιν ἡ φιλεργία, ἡ ὀλιγάρχεια καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια. Οὐ μόνον δὲ ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἡμετέραν ἰδιοκτησίαν ἰσχύουσιν ἠθικοὶ κανόνες. Οὕτως ἀδικεῖ ἑαυτὸν καὶ τὸν οἶκόν του πᾶς ὁ ἡφιλάργυρος δεικνύμενος ἡ ἀσωτεύων τὸν πλοῦτον αὐτοῦ. Ἡ ἐντολὴ ἀπαγορεύουσα τὴν κλοπὴν καὶ τὴν ζημίαν τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον, σιωπηλῶς ἐπιβάλλει τὴν φιλανθρωπίαν καὶ εὐποιαν πρὸς πάντας. Τέλειος χριστιανὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις οὐ μόνον δὲν βλάπτει τὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ εὐεργετῆ αὐτόν. Ὡς πρὸς τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίαν καλὸν νὰ τηρῶνται οἱ ἐξῆς κανόνες. Πρῶτον ἡ εὐεργεσία δὲν πρέπει νὰ γίνηται πρὸς ἀναξίους· δεύτερον πρέπει ἐν πρώτοις νὰ μὴ ζημιῶμεν οὐδένα, καὶ ἔπειτα νὰ θέλωμεν νὰ εὐεργετῶμεν ἄλλους (πρῶτον νὰ πληρόνωμεν λ. γ. τὰ χρέη ἡμῶν καὶ ἔπειτα νὰ θέλωμεν νὰ ποιῶμεν γενναίας φιλανθρωπικὰς δωρεάς)· τρίτον ὀφείλομεν νὰ εὐεργετῶμεν πρῶτον τοὺς γονεῖς καὶ οἰκείους, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς λοιπούς· καὶ τέταρτον ἡ ἐλεημοσύνη ἡμῶν δεόν νὰ μὴ γίνηται πρὸς ἐπίδειξιν.

§ 67.

Τίς εἶναι ἡ ἐνάτη ἐντολή;

Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ.

Ἡ ἐντολὴ αὕτη ἀπαγορεύει τὴν προσβο-

λήν κατὰ τῆς ὑπολήψεως καὶ τοῦ καλοῦ ὀνόματος τοῦ πλησίον. Τὸ καλὸν ὄνομα εἶναι πολυτιμότερον κατὰ τὰς Παροιμίας πλοῦτου πολλοῦ (Παροιμ. κβ', 1). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ ἄνευ αὐτοῦ δὲν ἔχει ἀξίαν. Ἄνευ δὲ τῆς ὑπολήψεως ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν δύναται. Οὐδέποτε λοιπὸν εἶτε ἐν τῷ δικαστηρίῳ εἶτε ἐν τῷ καθημερινῷ βίῳ πρέπει νὰ δίδωμεν ψευδῆ κατὰ τοῦ πλησίον μαρτυρίαν. Ἐν γένει δὲ ὁ φείλομεν τρία τινὰ νὰ πράττωμεν 1) Νὰ μὴ λέγωμέν ποτε ψεῦδος. Διότι τὸ ψεῦδος ὑποδηλοῖ πάντοτε δολιότητα πρὸς τὸν πλησίον καὶ κρυφίναιαν· καθόσον ὅταν δὲν σκοπῶμεν τι κακὸν κατὰ τοῦ ἄλλου, πρὸς τί τότε νὰ ἀποκρύπτωμέν ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν; 2) Νὰ μὴ κατηγορήσωμεν τὸν πλησίον φανερώς ἢ κρυφίως, δι' ὑπονοιῶν ἢ ὑπερβολῶν ἢ διὰ διαδόσεων κατ' αὐτοῦ· 3) Νὰ μὴ κρίνωμεν αὐστηρῶς τοὺς ἄλλους, ἀναμιμνησκόμενοι, ὅτι καὶ ἡμεῖς ὡς ἄνθρωποι δυνάμεθα νὰ περιπέσωμεν εἰς τὸ αὐτὸ παράπτωμα (Ματθ. ζ'. 1). Ἄς κρίνωμεν δὲ μᾶλλον ἡμᾶς αὐτοὺς αὐστηρῶς. Ὑπὸ τῆς ἐντολῆς ἐπιτασσόμεθα κατὰ ταῦτα νὰ λέγωμεν πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, νὰ ἐπαινῶμεν τοὺς ἄλλους προθύμως διὰ τὰς καλὰς αὐτῶν πράξεις, καὶ νὰ κρίνωμεν ἐπιεικῶς αὐτούς.

§ 68.

Τίς εἶναι ἡ δεκάτη ἐντολή;

Οὐκ ἐπιθυμήσεις ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστί

Ἡ ἐντολὴ ἀπαγορεύει νὰ ἐπιθυμῶμεν νὰ ἀφαιρέσωμεν παρὰ τῶν ἄλλων τὰ

αὐτοῖς ἀνήκοντα πράγματα. Ἡ ἐντολή αὕτη εἶναι συμπλήρωσις τῆς ὀγδόης· ἐκείνη ἀπαγορεύει τὸ κλέπτειν τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου, αὕτη καὶ αὐτὴν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀφαιρέως παντὸς ἐν γένει πράγματος τῶ πλησίον ἀνήκοντος. Ὁ θεῖος νομοθέτης ἠθέλησε νὰ ἐκριζώσῃ τὸ κακὸν τῆς κλοπῆς ἀπ' αὐτῆς τῆς ρίζης του. Καθ' ὅλου δὲ ἐπιτάσσει ἡ ἐντολή 1ον νὰ πολεμῶμεν πᾶσαν κακὴν ἐπιθυμίαν ἐν ἡμῖν. Πρέπει νὰ καθαρίσωμεν πρῶτον τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἀπορρέουσιν αἱ πράξεις ἡμῶν, δηλ. τὴν καρδίαν, ἵνα πᾶσαι αἱ πράξεις ἡμῶν εἶναι ἀγαθαί. Ἀπὸ τῆς πονηρᾶς καρδίας τῆς πλήρους κακῶν ἐπιθυμιῶν, ἐξέρχονται κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πάντα τὰ κακὰ, «διαλογισμοὶ πονηροὶ, φόνοι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι» (Ματθ. ιέ, 19). Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ διατηρῶμεν ἀγνὴν καὶ καθαρὰν. Τοιαύτη δ' εἶναι, ὅταν εὐγενεῖς πόθοι κατέχωσιν αὐτήν, ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἀγάπη πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀγάπη ἐν γένει πρὸς πᾶν εὐγενεῖς, ὅσιον καὶ καλόν. 2ον Πρέπει πᾶσας τὰς ἐπιθυμίας νὰ περιστέλλωμεν καὶ ρυθμίζωμεν, ὥστε νὰ μὴ ἐπικρατῶσι καὶ δεσπόζωσιν αὐταί, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ κτήνη, ἀλλὰ τὸ λογικὸν καὶ ἡ συνείδησις ἡμῶν. Διότι τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ ἐπικρατῇ τῆς σαρκός (Ματθ. κς', 41), οὐχὶ δὲ ἡ σὰρξ τοῦ πνεύματος.

Τ Ε Λ Ο Σ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ
ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΗΧΗΣΕΩΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Τί είναι χριστιανική Κατήχησις ; § 2. Τί είναι θρησκεία ἐν γένει ; § 3. Πόσα είναι τὰ εἶδη τῆς θρησκείας ; § 4. Τί είναι ἀποκάλυψις ; § 5. Τί είναι ἁγία Γραφή ; § 6. Τίνα είναι τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ; § 7. Τίνα είναι τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης ; § 8. Ποῦ περιέχεται ἐν περιλήψει ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ; § 9. Εἰς πόσα μέρη διαιροῦμεν τὴν Κατήχησιν ;

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΔΟΓΜΑΤΑ.

ΚΕΦ. Α΄.

*Περὶ Θεοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ δημιουργίας τοῦ κόσμου
καὶ πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου.*

§ 10. Τίνες ἀποδείξεις ἔχομεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ; § 11. Πῶς δεικνύεται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἷς ; § 12. Τίς ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ; § 13. Ἀνάπτυξον τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ ὡς τελείου πνεύματος ἢ τίνες εἶναι αἱ γενικαὶ ιδιότητες τοῦ Θεοῦ ; § 14. Τίνες εἶναι αἱ ιδιότητες τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ; § 15. Τίνες εἶναι αἱ ιδιότητες τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ ; § 16. Τίς ἡ περὶ ἁγίας Τριάδος διδασκαλία τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας ; § 17.

Τί διδάσκει ἡ Γραφή περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ; § 18. Πῶς πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν παρὰ Θεοῦ συντήρησιν τοῦ κόσμου καὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ ἢ τὴν θεϊὰν πρόνοιαν ; § 19. Τί διδάσκει ἡ Γραφή περὶ τῆς πλάσεως, ἀξίας καὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ; § 20. Τίς εἶναι ὁ προσωρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ; § 21. Ἐν ποίᾳ καταστάσει ἐπλάσθη ἐν ἀρχῇ ὁ ἄνθρωπος ; § 22. Ἐμειναν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀθωότητος οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ; § 23. Τίς εἶναι ἡ φύσις τῆς ἁμαρτίας ; § 24. Τίνα εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἁμαρτίας ; § 25. Ὑπῆρξε γενικὴ ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τίς ἐμελλε νὰ σώσῃ τοῦτον ἀπ' αὐτῆς ;

ΚΕΦ. Β΄.

Περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἀπολυτρώσεως.

§ 26. Πότε ἐπεφάνη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὸν κόσμον ; § 27. Πῶς προπαρεσκευάσθη ἡ ἰδὸς εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν ; § 28. Τί διδάσκει ἡ Γραφή καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ; § 29. Τί εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ; α') Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. §. 30. Τίνες εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἰδέαι τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ; § 31. Τίς εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλία ; § 32. Τίνες εἶναι αἱ παραβολαὶ τοῦ Κυρίου ; β') Ὁ βίος τοῦ Κυρίου. §. 33. Ὅποιός τις ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ Κυρίου ; γ') Ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου. § 34. Τίς ἡ σημασία τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου ;

ΚΕΦ. Γ΄.

Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς δι' αὐτοῦ ἀναγεννήσεως.

§ 35. Τί εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ; § 36. Τί ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν ἡ μετάδοσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ τί εἶναι ἀναγέννησις καὶ δικαίωσις ἢ σωτηρία ; § 37. Πῶς ἄρχεται ἡ ἀναγέννησις καὶ δικαίωσις ἢ τί εἶναι μετάνοια καὶ πίστις ; § 38. Πῶς συμπλη-

ροῦται ἢ τελειοποιεῖται ἢ δικαιοῦσι καὶ ἀναγέννησις ἢ τί εἶναι ἀγιασμός ;

ΚΕΦ. Δ'.

Περὶ Ἐκκλησίας.

§ 39. Τί εἶναι ἐκκλησία ; § 40. Πῶς ἰδρύθη καὶ ἐξηπλώθη ἡ ἐκκλησία καὶ τίς ἡ ἀρχαία αὐτῆς ἀνάπτυξις ; § 41. Τίνες εἶναι αἱ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπεληθοῦσαι δικαιρέσεις ;

ΚΕΦ. Ε'.

Περὶ τῶν μέσων τῆς σωτηρίας ἢ περὶ κηρύγματος, προσευχῆς καὶ μυστηρίων.

§ 42. Διὰ τίνων μέσων μεταδίδει ἡ ἐκκλησία τοῖς πιστοῖς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ πρὸς ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν αὐτῶν ; § 43. Τίς ἡ σημασία τοῦ κηρύγματος ἢ τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου ; § 44. Τί εἶναι προσευχή ; § 45. Τίς ἡ κυριακὴ προσευχή καὶ τίς ἡ ἔννοια αὐτῆς ; § 46. Τί εἶναι τὰ μυστήρια καὶ πόσα ; § 47. Τί διδάσκει ἡ Γραφή καὶ ἡ ἐκκλησία περὶ τοῦ βαπτίσματος ; § 48. Τί εἶναι τὸ χρίσμα ; § 49. Τί εἶναι ἡ εὐχαριστία ; § 50. Τί εἶναι ἡ μετάνοια ; § 51. Τί εἶναι ὁ γάμος ; § 52. Τί εἶναι τὸ εὐχέλαιον ; § 53. Τί εἶναι ἡ ἱερωσύνη ;

ΚΕΦ. ΣΤ'.

Περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς.

§ 54. Τί διδάσκει ἡ Γραφή καὶ τὸ σύμβολον περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς καὶ κρίσεως ; § 55. Τίνας ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς προσάγουσι ; § 56. Τίνα εἰκόνα δίδει ὁ Κύριος περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως ;

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ.

ΚΕΦ. Ζ'.

Ὁ δεκάλογος.

§. 57. Ποῦ περιέχεται ἐν περιλήψει ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ ;
§ 58. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ πῶθεν δηλοῦται ἡ εἰς αὐτὸν ὑποχρέωσις τοῦ ἀνθρώπου ; § 59. Τίς εἶναι ἡ πρώτη ἐντολὴ καὶ τίς ἡ ἔννοια αὐτῆς ; § 60. Τίς ἡ δευτέρα ἐντολὴ ; § 61. Τίς ἡ τρίτη ἐντολὴ ; § 62. Τίς ἡ τετάρτη ἐντολὴ ; § 63. Τίς ἡ πέμπτη ἐντολὴ ; § 64. Τίς εἶναι ἡ ἕκτη ἐντολὴ ; § 65. Τίς εἶναι ἡ ἑβδόμη ἐντολὴ ; § 66. Τίς εἶναι ἡ ὄγδοη ἐντολὴ ; § 67. Τίς εἶναι ἡ ἐνάτη ἐντολὴ ; § 68. Τίς εἶναι ἡ δεκάτη ἐντολὴ ;

A! 1, 2, ³4, 5, 16, ⁸26, 27, 28, ~~29~~, 30.

B! — 33, 34, ³⁶35, 37, 38, 39, 41

Γ! — 43, 44, 45, 46, 47, 48

Δ! ~~49~~ 50, 51, 52, 53, 54, 55

1 2 3 4 5 8 27 28 30 33 34 35 36 37
26 39 4

Ἡ παρῶσα ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ χάριν τῶν μαθητῶν τῶν
ἀνωτέρων ἐκπαιδευτ. καὶ ἰδίως Παρθεναγ. τιμᾶται δρ. ... 2,30

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐξεδόθησαν

ΟΡΘΟΔΟΣΟΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, ἐφημερίς ἐκκλησιαστικὴ (15 ὀκτ. 1869
—20 ἀυγούστου 1874).

ΕΓΧΕΙΡΗΤΟΝ ΜΕΛΕΤΑΙ περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν τῇ σχέ-
σει αὐτῆς πρὸς τὴν παρούσαν κατάστασιν τῶν κοινωνιῶν καὶ
τῶν πνευμάτων ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μεταφρασθεῖσαι, ἐν Ἀθήναις
1869, τιμώμεναι δρ. 2,50

ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ χάριν τῶν
περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζόντων, ἐκδοσις δευτέρα δρ. 3.

ΠΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΑ χάριν τῆς ἐν τοῖς ἀνωτ. ἐκπαιδευτ. μα-
θητευσούσης νεολαίας, ἐκδ. 6. 1876 δρ. 2,75

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΠΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΑ χάριν τῶν μαθητῶν τῶν
δημοτικῶν σχολείων. (ἐκδ. 2α) δρ. 1,15

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ χάριν τῆς ἐν τοῖς ἀνωτέροις ἐκ-
παιδευτηρίοις μαθητευσούσης νεολαίας, δρ. 2,30

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ χάριν τῆς ἐν
τοῖς ἀνωτ. ἐκπαιδ. μαθητευσούσης νεολαίας, 1876. δρ. 2,30

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ χάριν τῶν κα-
τωτέρων σχολείων (ἐκδ. 6') δρ. 1,15

ΜΗΑΝΘΙΣΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ πρὸς ἀνάγνωσιν
ἐν τοῖς σχολείοις. Ἀθήνησι 1878. δρ. 2,30

ΦΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΦΩΝΗ, ἐφημερίς ἐκκλησιαστικὴ (ἀπὸ
Μαρτίου 1880 μέχρι ἀυγούστου 1882).

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ δίοτομος (1881) δρ. v. 15

Πάντα τὰ ἀνωτέρω εὐρίσκονται ἐν Ἀθήναις παρ' ἅπασιν τοῖς
βιβλιοπώλαις, ἐν δὲ Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῷ βιβλιοπωλεῖ τῶν
ἀδελφῶν Δεπάστια.